

63782

**KAMU HARCAMALARININ ROLÜ, GELİŞİMİ VE
ETKİLEŞİMDE BULUNDUĞU DEĞİŞKENLER
AÇISINDAN KURAMSAL VE AMPİRİK BİR
DEĞERLENDİRMESİ: Türkiye, 1963-1993**

Süleyman ULUTÜRK

**Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Lisansüstü Eğitim ,Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
İktisat Anabilim Dalı için öngördüğü
DOKTORA TEZİ
olarak hazırlanmıştır.**

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

**Ankara
Şubat, 1997**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim dalında
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....

Prof.Dr. İzzettin ÖNDER

Üye .....

Prof.Dr. Halil KAYIM

Üye .....

Prof.Dr. Tuğrul ÇUBUKÇU

Üye .....

Prof.Dr. İsmet ERGUN

Üye .....

Prof.Dr. Selçuk CİNGİ (Danışman)

Onay,

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu
onaylarım.

16.4/1997

.....
Prof.Dr. İsmet ERGUN

Enstitü Müdürü

Tatlı kızım SİLA'ya

TEŞEKKÜR

Kamu harcamaları konusunda çalışmamı bana öneren ve yol gösteren, Sayın Prof.Dr. Merih Celasun'a, çalışmamın çeşitli aşamalarında gerekli önerilerde bulunan ve değerli düşüncelerinden yararlandığım, Sayın Prof.Dr. İzzettin Önder'e, Ekonometri konusunda zaman zaman gerek duyduğum yardım ve desteklerini benden esirgemeyen, Sayın Prof.Dr. Halil Kayım'a ve model sınamaları sırasında yaptığı yardımlar için, Arş.Gör. A. Tarkan Çavuşoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, kendi çalışma alanı dışındaki bu tezi yönetme cesaretini gösterdiği için, Tez Danışmanı'mı yürekten kutlarım. Çalışmalarımı okuyarak yaptığı titiz ve her türlü takdire layık "proof-reading" için kendisine teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Doktora öğrenimim sırasında Araştırma Görevlisi olarak çalıştığım, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Yönetimi'nin, bu süreçte hoşgörü ve iyiniyetli yaklaşımlarıyla bana sağladıkları huzurlu bilimsel ortam dolayısıyla katkılarını da tüm yaşamım süresince unutamayacağımı birdirmek isterim.

Süleyman ULUTÜRK

Şubat 1997, Ankara

SUMMARY

The role of the government in an economy have been widely discussed in the economic literature. Adolph Wagner, who examined the public expenditures in some developing countries argued that government expenditures increase continuously. In this study, it was found that in Turkey public expenditures had raised during the analysis period both in absolute terms and as percentage of GNP.

The main purpose of this study is to examine the inter-relations between GNP and the public expenditures in Turkey. The results of the empirical models that were constructed in order to test the Wagner's Law, showed that it had not been valid during the period 1963-1993. Furthermore, Granger Causality Test results indicated that the increase of GNP had been affected by the rise of public expenditures. Therefore, it can be said that public expenditures had exerted a growth effect on the Turkish economy during that period.

ÖZET

Devletin ülke ekonomisindeki rolü ve payı, çeşitli ekonomik yaklaşımlarda farklı olarak ele alınmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerinde yaptığı çalışmalarla, kamu harcamalarının sürekli olarak arttığını gözlemleyen Adolf Wagner, ülkenin gelişmesinin devlete yeni görev ve sorumluluklar yükleyeceğini, buna bağlı olarak da kamu harcamalarının artacağını ileri sürmüştür. Bu konuda daha sonra yapılan ampirik çalışmalardan ise, birbirinin karşıtı olabilecek sonuçlar elde edilmiştir.

Türkiye'de de 1963-1993 yılları arasını kapsayan inceleme döneminde kamu harcamalarının, nominal değerlerle ve GSMH'nin oranı olarak sürekli arttığı görülmüştür.

Çalışmanın amacı, Türkiye'de kamu harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkinin yönünü araştırmaktır. Yapılan çeşitli model sınamaları ve Granger Nedensellik testi sonucunda, kamu harcamalarındaki artışlara, Wagner'in ileri sürdüğü gibi, GSMH'daki artışların neden olmadığı, aksine, kamu harcamalarındaki artışın, GSMH artışlarını uyardığı ve büyüme yönlü bir etki yarattığı gösterilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Özet	i
Summary	ii
İçindekiler	iii
Tablo ve Çizimler Çizelgesi	vii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

DEVLETİN EKONOMİDE ETKİNLİĞİNE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR	8
A-Geleneksel İktisat Teorisi	9
a-Geleneksel İktisat Teorisinin Temelleri	9
1-Liberal İktisadi Öğreti	10
2-Faydacı Felsefe	13
b-Geleneksel İktisat Okulları	15
1-Klasik Okul	15
2-Neoklasik Okul	18
B-Keynesyen Teori	23
C-Marksist Teori	29
a-Sosyalist Öğreti	31
b-Marksist İktisadın İlkeleri ve Devletin Rolü: Devletin Kendiliğinden Yok Olması	32

II.BÖLÜM

KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ VE ETKİLEŞİMİNE İLİŞKİN HİPOTEZLER	43
A-Ekonomik Yaklaşım	45
a-Wagner Yasası	45

b-Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi	51
c-Kamu Harcamaları ve GSMH	59
1-Wagner Karşıtı Yaklaşım	59
2-KH-GSMH Nedenselliği	60
B-Politik Yaklaşım: Aşırı Genişleme Hipotezi	68
a-Mali Demokrasi Modeli	68
b-Bürokrat Davranışları	71
c-Politikacıların Davranışları	73
d-Seçmen Davranışları	76
e-Politik İktidarın Etkisi	78
C-Kurumsal Yaklaşım	79
a-Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim	79
b-Leviathan Hipotezi	83
III.BÖLÜM	
KAMU HARCAMALARINA İLİŞKİN MODEL ÇALIŞMALARI	92
A-Kamu Harcamaları ve Esneklik.	93
a-Gelir Esnekliği	93
1-Kamu Harcamalarının Kamu Gelirleri Esnekliği	93
2-Kamu Harcamalarının GSMH Esnekliği	95
3-Basit-Oran Gelir (GSMH) Esnekliği	96
b-Nüfus Esnekliği	100
1-Kamu Harcamaları Nüfus Esnekliği	100
2-GSYİH Nüfus Esnekliği	101
B-Büyüme İle Kamu Harcamaları İlişkisi	102
a-Büyümede Kamu Harcamaları Yönlü İlişkiler	103
1-Geleneksel Peacock-Wiseman Modeli	103
2-Pryor Modeli	104
3-Goffman-Mahar Modeli	105
4-Musgrave Modeli	106
5-Gupta ve Michas Modeli	107

6-Peacock-Wiseman Oransal (Share) Modeli	108
7-Abizadeh Modeli	109
b-Kamu Harcamalarında Büyüme Yönlü İlişkiler	111
1-Ram'ın İki Sektörlü Üretim Fonksiyonu Modeli	114
2-Landau Çoklu Regresyon Modeli	118
c-Büyüme ve Kamu Harcamaları Nedensellik İlişkisi	122
1-Granger Nedensellik Testi (Granger Causality)	123
2-Kamu Harcamaları ve Büyüme Nedensellik Testi Modeli	128

IV.BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI	131
A-Tanımı	132
B-Sınıflandırılması	133
a-Ekonomik Ayrım	134
1-Gerçek Harcamalar	136
<i>i-Cari Harcamalar</i>	136
<i>ii-Yatırım Harcamaları</i>	137
2-Transfer Harcamaları	138
b-İşlevsel Ayrım	141
c-İdari Ayrım	142
C-Türk Bütçe Sisteminde Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	143
D-Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi	145
a-GSMH	147
b-Toplam Kamu Harcamaları	151
c-Ekonomik Ayrıma Göre Kamu Harcamaları	159
1-Toplam Cari Harcamalar	159
<i>i-Personel Harcamaları</i>	163
<i>ii-Diğer Cari Harcamalar</i>	165
2-Yatırım Harcamaları	166

3-Transfer Harcamaları	170
d-İşlevsel Ayrıma Göre Kamu Harcamaları	172
1-Sağlık Harcamaları	173
2-Savunma-Güvenlik Harcamaları	176
3-Eğitim Harcamaları	183
4-Genel Hizmet Harcamaları	187
5-Adalet-Yargı Harcamaları	189

V.BÖLÜM

KAMU HARCAMALARINA İLİŞKİN MODELLERİN TÜRKİYE İÇİN TEST EDİLMESİ	192
A-Wagner Yasası'nın Türkiye İçin Test Edilmesi	193
B-Türkiye'de Kamu Harcamalarında Büyüme Yönlü İlişkiler: <i>Ram'ın İki Sektörlü Üretim Fonksiyonu Modelinin Test Edilmesi</i>	198
C-Türkiye'de Kamu Harcamaları İle GSMH'nin Granger Nedensellik Sınaması	200
a-Yöntem	201
b-Test Sonuçları	206
D-Test Edilen Model Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi	213
SONUÇ	215
KAYNAKÇA	233

TABLO VE ÇİZİMLER ÇİZELGESİ

	<u>Sayfa No:</u>
TABLO 1-1: Devletin Ekonomideki Rolü	42
TABLO 2-1 48 Ülke İçin Granger Nedensellik Testi Sonuçları	66
TABLO 2-2 48 Ülke İçin Granger Nedensellik Testi Sonuçları: (Kukla Değişken Kullanılarak)	66
TABLO 3-1: Kartezyen Düzlemde Yeralan Bölgelerin Esneklikleri.	99
TABLO 4-1: Gayri Safi Milli Hasıla (Cari, Sabit ve Yüzde Değişmeler).	148
TABLO 4-2: On Yıllık Dönemler İtibariyle GSMH.	150
TABLO 4-3: Konsolide Bütçe Başlangıç Ödenekleri (Milyar TL).	153
TABLO 4-4: Konsolide Bütçe Harcamaları (K.Hesap,Milyar TL).	154
TABLO 4-5: Konsolide Bütçe Başlangıç Ödeneklerinin On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Milyar TL.).	155
TABLO 4-6: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Cari Harcama Bileşenlerinin Başlangıç Ödenekleri (Cari, Milyar TL.).	160
TABLO 4-7: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Cari Harcama Bileşenleri Başlangıç Ödeneklerinin On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Cari, Milyar TL.).	161
TABLO 4-8: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Cari Harcama BileşenleriBaşlangıç Ödeneklerinin Yıllık Artış Oranları (Cari).	162
TABLO 4-9: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Cari Harcama Bileşenleri Başlangıç ÖdenekleriYıllık Değişme Oranlarının On Yıllık Dönemler İtibariyle	

Ortalamaları Artış Oranları (Cari).	164
TABLO 4-10: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Başlangıç Ödenekleri (Cari, M,lyar TL.).	167
TABLO 4-11: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Başlangıç Ödeneklerinin On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Cari, M,lyar TL.).	168
TABLO 4-12: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Başlangıç Ödeneklerinin Yıllık Artış Oranları (Cari).	169
TABLO 4-13: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Başlangıç Ödenekleri Yıllık Değişme Oranlarının On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Cari).	170
TABLO 4-14: İşlevsel Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Harcamaları (Milyar TL.).	177
TABLO 4-15: İşlevsel Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Harcamalarının On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Milyar TL.).	179
TABLO 4-16: İşlevsel Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Harcamalarının Yıllık Değişme Oranları.	182
TABLO 5-1: Tahmini Yapılan Modellerde Türkiye İçin Wagner Yasası.	198
ÇİZİM 2-1: Bürokratın Maksimizasyon Davranışı.	72
ÇİZİM 2-2: Net Fayda Eğrileri ve Bütçenin Belirlenmesi.	74
ÇİZİM 3-1: Kamu Harcamalarının Esneklik Katsayıları.	99

GİRİŞ

Devletin ekonomi içinde yer alıp almayacağı veya ne ölçüde yer alacağı ile devlet tarafından yapılacak harcamaların ekonomi üzerinde nasıl bir etkide bulunacağı, değişik teorik yaklaşımların öncelikli tartışma konularından biri olmuştur. Bu tartışmalara dayalı olarak, çeşitli ülkeler için çok sayıda ampirik çalışma ve gözlem yapılmış, bir çok hipotez ileri sürülmüştür. Tarihi gelişim içinde konu, iktisat biliminin özel bir dalı olarak ele alınmak yerine, daha çok, kamu maliyesi içinde, devletin harcamalarına yöneltmiştir. Bu tür harcamaların, ekonomi ve maliye konuları içinde özel bir yere oturtulması, özellikle ekonomik ve işlevsel tanımlamalarının yapılması ise, 1950'lerden sonraki çalışmalarla önem kazanmaya başlamıştır.

Geleneksel iktisat teorisini oluşturan Klasik ve Neoklasik İktisat Teorileri, Liberal İktisadi Düşüncenin etkisinde kalarak, bireysel özgürlüğü ön plana çıkartmış ve ekonomide devletin rolünü görmezlikten gelmiştir. Klasik iktisatçılara göre devletin ekonomik faaliyetlerde bulunması ve ekonomiye müdahale etmesi gereksiz, hatta zararlıdır. Neoklasik iktisatçılara göre ise, böyle bir müdahale, bazı durumlarda, piyasa başarısızlıklarına yol açar.

Klasik iktisatçılardan, A. Smith'e göre, devletin sadece üç görevi vardır. Bunlar; ulusal savunma, adalet-yönetim ve karlı olmadığı için bireyler tarafından yapılmayan, ancak, toplum için gerekli olan eğitim, büyük bayındırlık ve altyapı hizmetleri gibi sosyal sermaye yatırımlarını yapmaktır. J.S. Mill'e göre ise, devletin ekonomi içinde yer alması iki biçimde olabilir. Birincisi, devlet kavramına ilişkin ve mutlaka yapılması gereken işler, ikincisi, geçici bir dönem için devletin üzerinde kalmış, ancak, her an özel girişimciler tarafından da yapılabilecek işler.

19 uncu yüzyılın sonlarında, klasik değer teorisinde köklü değişiklikler yapan ve geçimlik veya doğal ücretten, marjinal verime dayalı ücrete geçen Neoklasik Okulla birlikte, klasiklerin laissez-faire ilkesi kısmen terkedilip, devlete ekonomide kaynak dağılımının düzenlenmesi konusunda işlevsel bir yer vermeye başlanmıştır. Ayrıca, devletin ekonomideki büyüklüğü de marjinal yaklaşımla belirlenmeye çalışılmıştır.

Klasik iktisat teorilerinin aksayan yanlarını ortaya koyan ve bunları düzeltmeye çalışan Keynesyen Teori'de ise, devletin ekonomide önemli bir rolü vardır. Devlet, gerektiğinde ekonomiye müdahale etmelidir. Özellikle, efektif talep yetersizliğinden dolayı bir kriz sözkonusuysa, devlet kamu harcamalarını (KH) artırarak efektif telebi yükseltir ve ekonomiyi krizden çıkartarak yeniden canlandırır. Bu nedenle, Keynesyen teoride maliye politikası araçları önemli bir yere sahiptir.

Klasik Teorinin eleştirilmesiyle ortaya çıkan, Marksist İktisat Teorisi, Klasik Teorinin aksayan yanlarını düzeltmek yerine, ona bir seçenek sunmaya çalışmıştır. Devletin ekonomideki işlevine ilişkin olarak Klasik Teori bir uçta yer alırken, Marksist İktisat Teorisi de karşı uçta yer almaktadır. Bu teoride devlete önemli ekonomik görevler verilmiştir. Marksist Teorinin dayandığı düşünce sistemi olan Sosyalizmin öngördüğü düzende, önce, üretim araçlarında toplumsal mülkiyete geçilecek ve üretim kar yerine toplumsal gereksinimlerin karşılanması için planlı bir biçimde yapılacaktır. Bu sistemde devlet, ekonominin planlanması ve yönetiminde önemli bir görev üslenecektir. Son aşama olan Komünizm'de ise, devlet tamamen ortadan kalkacak, toplum bir komünler federasyonu haline gelecektir. Komünler üretimi yine toplumsal gereksinimlere göre belirleyecek ve iktisadi plan aşağıdan yukarıya doğru hazırlanacaktır.

Bu kısa açıklamalar da göstermektedir ki, devletin ekonomide alacağı role ve buna bağlı olarak da KH'na ilişkin bir birinden farklı görüşler vardır. Bir yanda devlete asgari roller veren, diğer yandan devlete ekonomiyi planlama ve yönetme görevi veren görüş ve iki uç arasında yer alan, gerektiğinde devletin ekonomiye müdahale etmesini öngören görüş. Bu görüş farklılıklarından yola çıkılarak, devletin ekonomik faaliyetlerde bulunması ile KH konusunda çok sayıda ampirik çalışma yapılmış ve KH'nın gelişimi ve etkileşimine ilişkin olarak çeşitli hipotezler ileri sürülmüştür.

Çalışmamızda ele alınacak hipotezler başlıca üç grupta toplanmaktadır. Birinci grubu, ekonomik yaklaşım oluşturmaktadır. Bunlar; Wagner Yasası, Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi ve Wagner karşıtı olarak nitelendirilebilecek Wildovsky yaklaşımı ve KH ile gayri safi milli hasıla (GSMH) arasında nedensellik ilişkisini araştıran çalışmalardır. İkinci grupta, politik içerikli olan, Aşırı Genişleme Hipotezi ele alınmaktadır. Bu hipotez, Mali Demokrasi Modeli, Bürokrat Davranışları, Politikacıların Davranışları, Seçmen Davranışları ve Politik İktidarın Etkisi görüşleriyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Üçüncü grupta ise, kurumsal bir yaklaşım olarak, Leviathan Hipotezi üzerinde durulmaktadır.

Ekonomik yaklaşım başlığı altında ele alınan hipotezlerden, Wagner Yasası, üzerinde en çok tartışılan ve ampirik çalışmalarla çeşitli ülkeler için testi yapılan hipotez olmuştur. Wagner (1883), büyüyen ve gelişen ekonomilerde, büyümeyle birlikte ortaya çıkan refah artışı ve bireylerin yeni gereksinimleri sonunda devletin de görev ve sorumluluklarının artacağını, bunun sonucu olarak da KH'nın sürekli olarak artacağını ileri sürmüştür. Bu tezini, gelişmekte olan ülkeler üzerinde yaptığı ampirik çalışma ve gözlemlerin sonucuna dayandırmıştır. Bu hipoteze göre, önce GSMH artacak, daha sonra da buna bağlı olarak ve bundan etkilenecek KH artacaktır. Oysa Keynesyen

Teoride KH dışsal değişken olarak kabul edilmektedir. Devlet KH'ni artırarak efektif talebi, dolayısıyla GSMH'yi etkileyebilmektedir. Wagner'de GSMH'dan KH'na doğru olan ilişki, Keynes'de KH'dan GSMH'ya doğrudur.

Peacock-Wiseman'ın Sıçrama Hipotez'inde ise, KH'nın GSMH ile olan ilişkisi yerine, KH'da zaman içinde görülen değişiklikler açıklanmaya çalışılmıştır. Hipoteze göre, savaş gibi olağanüstü bir olay nedeniyle kamu harcamaları önce ani olarak artar. Olağanüstü olay ortadan kalktıktan sonra, KH azalır, ancak hiçbir zaman olağanüstü olay öncesindeki düzeyine inmez. Burada KH'nın önce ani olarak artması yani sıçraması, daha sonra da bu artışın yerleşmesi sözkonusudur. Peacock-Wiseman, bu hipotezlerini İngiltere için yaptıkları çalışmayla ileri sürmüşlerdir.

Wildovsky'nin KH'na yaklaşımı ise Wagner karşıtı olabilecek içeriklidir. Bu hipoteze göre KH ile ekonomik büyüme negatif ilişkilidir. Yani ekonomi büyüdükçe, KH azalır. Ayrıca hipotezin hızlı büyüyen ekonomilerde geçerli olacağı da ileri sürülmektedir. Bu konuda farklı ülkeler için yapılan bir çok çalışmadan değişik sonuçlar elde edilmiştir. Bir kısım gelişmekte olan ülkede hipotez geçerli iken, bazılarında ekonomi büyüdükçe KH'da büyümektedir. Bölüm-2'de bu konudaki örnek çalışmalar ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Son yıllardaki bazı çalışmalarda da KH ile GSMH arasındaki etkileşim yönü araştırılmaya çalışılmıştır. Özellikle Granger Nedensellik Testi yöntemi geliştirildikten sonra bu tür çalışmalarda artış gözlenmiştir. Çeşitli ülkeler için yapılan çalışmalardan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı ülkelerde, tek yönlü, KH'dan GSMH'ya doğru ilişki saptanırken, bunun tersi ilişkinin olduğu ülkelere de rastlanmaktadır. İlişkinin iki yönlü olması hatta bu iki değişken arasında ilişki saptanamaması da sözkonusu olmuştur.

Kamu harcamalarındaki artışı açıklayan aşırı genişleme hipotezi daha çok politik içeriklidir. Tam rekabet piyasasında olduğu gibi, mali demokrasi modelinde de, modelin gerektirdiği koşulların sağlanamaması ya da eksik olması, modelin işleminde aksamalara neden olacak ve aşırı arza yol açacaktır. Bürokratların kendi iş garantilerini sağlama, daha fazla maaş alma ve iş ortamında konforu aramaları, politikacıların, iktidara gelmek ya da iktidarda kalmak için oy maksimizasyon davranışları ile iktidarda bulunan siyasi partinin politik görüşü, aşırı arza yol açan nedenlerdir. Downs'ın (1960) çalışmasında, politikacıların kamu harcamaları üzerindeki etkileri incelenerek, demokratik toplumlarda, kaynakların kamu ve özel kesim arasında dağılımında seçmenlerin istek ve beklentilerinin önemli olduğu savunulmuştur. Aynı şekilde, Cameron'un (1978) çalışması da iktidarda bulunan siyasi partinin kaynak dağılımı ve kamunun büyüklüğü konusunda etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre, 1960-1975 döneminde sol partilerin iktidarda olduğu ülkelerde, KH'nın GSMH içindeki payı, sol partiler dışındaki partiler tarafından yönetilen ülkelerdeki paydan yüksek çıkmıştır. Ayrıca, seçim dönemlerini kapsayan politik devrevi dalgalanmalar da aşırı arza yol açan nedenlerdendir.

Ülkenin yönetim yapısı ile KH arasındaki ilişki konusunda ileri sürülen hipoteze göre, ülke yönetimi ile devletin gelir ve harcamalarında yerel yönetimlerin gücü arttıkça, KH azalmaktadır. Leviathan hipotezi olarak adlandırılan bu hipotez, bazı ülkeler için doğrulanırken, Oates'in (1972) çalışmasında, mali merkezleşme derecesi ile KH arasında sistematik bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Türkiye'de KH'nın önemi, gelişimi ve etkileşimde bulunduğu değişkenleri araştırmaya yönelik bu çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, devletin ekonomideki rolüne ve KH konusunda birbirinden farklı görüşler ileri süren, Klasik ve Neoklasik İktisat, Keynesyen Teori ve Marksist İktisat ele alınacaktır.

İkinci bölümde, yukarıda kısaca açıklanan, KH ile ilgili olarak ileri sürülmüş olan hipotezler ve çeşitli ülkeler için yapılmış çalışmalar üzerinde durularak tartışılacaktır. Üçüncü bölümde, KH'nın çeşitli biçimlerde test edilmesi için geliştirilen modeller incelenecektir. Büyüme ile KH ilişkisi, büyümede KH yönlü ilişkiler, KH'da büyüme yönlü ilişkiler ve büyüme ile KH nedensellik ilişkisi başlıkları altında incelenecek modellerden sonra, Türkiye ekonomisine ait veriler kullanılarak test edilecek model de burada geliştirilecektir. Ayrıca, KH ve esneklik konusu da bu bölümde ele alınacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümü, kamu harcamalarının tanımı ve çeşitli biçimlerde sınıflandırılmasının ele alındığı bölümdür. Ayrıca, Türk Bütçe Sisteminde, KH'nın sınıflandırılmasının yanında, Türkiye'de toplam KH ile ekonomik ve işlevsel ayrıma göre KH'nın gelişimi ve GSMH ile olan miktar ve oransal ilişkisi de bu bölümde ele alınacaktır. Bir sonraki bölümde yapılacak model testlerinde kullanılacak veriler de bu bölümde elde edilecektir.

Beşinci bölüm, KH'na ilişkin olarak geliştirilmiş olan modellerin Türkiye için test edileceği bölümdür. Büyümede KH yönlü ilişkinin (Wagner Yasası) test edilmesi için geliştirilen modellerden, Geleneksel Peacock-Wiseman, Pryor, Goffman-Mahar, Musgrave, Gupta ve Michas ile Peacock-Wiseman Oransal modelleri burada test edilecektir. KH'da büyüme yönlü ilişkinin araştırılması için ise, Ram'ın İki Sektörlü Üretim Fonksiyonu Modeli test edilecektir. Bu modellerle KH'nın ekonomik büyümeye yol açıp açmadığı ve kamu kesiminin özel kesim üzerinde dışsallık etkisinin olup olmadığı da araştırılacaktır.

KH ile GSMH arasında ilişkinin olup olmadığı, varsa bu ilişkinin yönü, Granger Nedensellik Testi yöntemi kullanılarak belirlenecektir. İktisatta ve genel olarak deneysel olmayan verilere dayanılarak istatistiksel araştırma yapılan disiplinlerde, nedensellik ilişkisinin

saptanıp saptanamayacağı konusu, zaman zaman tartışılmaktadır. Bu saptama istatistiksel yöntemlerle yapılacağına göre, nedenselliğin test edilebilir bir hipotez olarak ifade edilmesi gerekmektedir. Granger tarafından başlatılan çalışmalar ve geliştirilen test yöntemi ile iki ya da daha çok değişken arasında önce bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmakta, böyle bir ilişkinin saptanması halinde de ilişkinin yönü belirlenebilmektedir. Türkiye'de de KH ile GSMH arasında nedensel ilişkinin yönünün belirlenebilmesi için bu yöntem kullanılacaktır.

Kamu harcamalarının önemli bir yanı da finansman biçimleridir. Devletin harcamalarının hukuki dayanağı bütçe yasasıdır. Bu yasada devletin olağan gelirleri ve harcamaları gösterilir. KH'nın finansmanı devletin olağan gelirleri ile yapılır. Bu gelirler ise, vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, özel gelirler ve fon gelirlerinden oluşur. Harcamalar, gelir karşılığında yapıldığına göre, KH ile devletin olağan gelirleri arasında bir ilişkinin olması gereklidir. Harcama miktarının gelir tarafından belirlenmesi sözkonusu olabileceği gibi, harcama miktarı kadar geliri yasa gücüyle toplamak da mümkün olabilir. Ayrıca, harcamaların iç ve dış borçlarla finanse edilmesi de sözkonusu olabilir.

Bu çalışmamızda sadece KH üzerinde durulmuştur. Harcamaların finansman biçimleri ile bu yöntemlerin ekonomi üzerindeki etkileri ele alınmamıştır. Kuşkusuz, harcamaların vergi gelirlerinin artırılarak finansmanı ile iç ve dış borç alınarak finansmanının, ekonomi üzerinde değişik ve önemli etkileri olacağı bilinmektedir. Ancak, KH'nın sadece harcama yönünün ele alınmasının, çalışmanın önemini azaltmayacağı, tersine, bu yönünün ayrıntılı olarak incelenmesi olanağı sunarak, daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir. KH'nın gelir yönü ile finansman biçimlerinin ekonomi üzerindeki etkileri, başka çalışmaların konusunu oluşturacak kadar geniş kapsamlı ve önemlidir.

I. BÖLÜM

DEVLETİN EKONOMİDE ETKİNLİĞİNE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLAR

Devletin ekonomi içinde yer alıp almayacağı veya ne ölçüde yer alacağı ve devlet tarafından yapılacak harcamaların ekonomi üzerinde nasıl bir etkide bulunacağı, değişik teorik yaklaşımların öncelikli tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalara dayalı olarak, çeşitli ülkeler için çok sayıda ampirik çalışma ve gözleme dayanan hipotezler ileri sürülmüştür. Tarihi gelişme içinde konu, iktisat biliminin bir alt dalı olarak bakılmak yerine, daha çok, kamu maliyesi içinde kamu harcamalarına yöneltilmiştir.

Türkiye'de kamu harcamalarının önemi ve gelişimini, bu konuda ileri sürülen hipotezlerin test edilmesiyle incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, devletin ekonomi içindeki payına ilişkin çeşitli ülkelerin verileri kullanılarak yapılan ampirik çalışmalar ve geliştirilen hipotezler, ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak, bundan önce, değişik ekonomik yaklaşımlarda devletin ekonomi içindeki etkinliğinin nasıl ele alındığının ve değerlendirildiğinin üzerinde durulması gerekmektedir. Bu amaçla, çalışmanın bu bölümünde, konuya ilişkin birbirinden önemli ölçüde farklı görüşler içeren teorik yaklaşımlar incelenecektir. Bu incelemede amaçlanan, söz konusu teorik yaklaşımların her yönüyle tartışılması değildir. İncelenen teorik yaklaşımlarda, çok sınırlı bir biçimde, sadece ekonomide "devletin" ve "devlete yüklenen rolün" nasıl ele alındığı konusu üzerinde durulacaktır.

Bu amaçla birinci olarak, Klasik ve Neoklasik iktisat okullarını içine alan Geleneksel İktisat Teorisi incelenecektir. Ancak, bu teorinin ve içinde yer alan okulların düşünsel temellerini öncelikle ele almak yararlı olacaktır. Bunun için, Liberal İktisadi Öğreti ve Faydacı Felsefe kısaca incelenecektir. İkinci olarak, efektif talep yetersizliği sözkonusu olduğu zaman ekonominin krizden çıkabilmesi için, devletin, çeşitli politikalar uygulayarak, gerektiğinde doğrudan ekonomik faaliyetlerde bulunarak ve haracama yaparak ekonomiye müdahale etmesini gerekli gören, Keynes'yen Teori, son olarak ise, Marksist yaklaşım üzerinde durulacaktır.

A- Geleneksel İktisat Teorisi

Geleneksel iktisat başlığı altında temelde liberal iktisadi düşünceyi savunmakla birlikte, geliştirdikleri tahlil araçları bakımından önemli farklılıklar gösteren iki iktisat okulu ele alınacaktır. Bunlar, Klasik Okul ve Neoklasik Okuldur.

a- Geleneksel İktisat Teorisinin Temelleri

Geleneksel İktisat Teorisi başlığı altında incelenen Klasik Okul, Liberal İktisadi Öğretinin etkisi altında kalmıştır. Neoklasik Okul ise, Liberal İktisadi Öğretinin yanında, Fransız Bentham tarafından geliştirilen Faydacı Felsefesinden etkilenmiştir. Bu iki düşünce sistemi aşağıda kısaca ele alınacaktır.

1- Liberal İktisadi Öğreti

Liberal iktisadi öğretisi ya da *laisser-faire*¹, 18. yüzyılın sonunda Fransa ve İngiltere'de, ticari kapitalizmin iktisadi düşüncesi olan merkantilizme tepki olarak ve yeni doğan sanayi kapitalizminin sözcülüğünü yaparak ortaya çıkmıştır. Çözümlemesi ne olursa olsun, liberal iktisadi öğretiyi haklı göstermek üzere teori kuran iktisatçılar, üç iktisat okulunda toplanmaktadır: Fizyokratlar, Klasik Okul ve Neoklasik Okul.

İktisadi liberalizmin toplumun işleyiş biçimi konusundaki görüşü, bireysel davranışlarla ilgili varsayımları, *laisser-faire* deyiminde özetlenebilecek iktisat politikası, kaynağını Doğal Yasa Felsefesinden alır. Fizyokratlar ve A. Smith'in bu felsefeden yararlanmış olmalarının yanında, daha sonra İngiltere'de gelişen Faydacı Felsefe de, büyük ölçüde, bu öğretinin ürünüdür (Kazgan,1984:45).

Toplumlarda, fiziksel evrendeki gibi doğal yasaların bulunduğu inancı, liberal düşünceyi taşıyanları, toplumların evrensel yasalara bağlı olduğu sonucuna götürdü. Tıpkı fizik yasaları gibi, toplumsal yasaların da zaman ve mekandan bağımsız ve doğru oldukları kabul ediliyordu; Eğer insan doğası, doğal olduğu için her yerde aynı ise, toplum yasaları

---

¹ *Laisser-faire*: Devletin müdahale etmediği, piyasa kurallarının geçerli olduğu bir ekonomik politikayı ifade eder. *Laissez-faire* kelimeleri Fransızca olup, Fransa Maliye Bakanı ve Merkantilizm taraftarı Colbert'e söylenmiştir. Colbert, kendisini ziyaret eden bir tüccara, "Sizin için ne yapabilirim" sorusunu yönelmiş; tüccar da "Bırakınız biz yapalım (*Laissez nous faire*)" şeklinde cevap vermiştir. Cümlelerin tamamı şu şekildedir : "*Laissez faire et laissez passer: le monde va de lui même.*" (Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler; dünya kendiliğinden gider). Günümüzde bu kavram, devletin ekonomiye müdahale etmeme politikası için kullanılmaktadır (Ekonomi Ansiklopedisi, 1983:171,863).

da doğal, dolayısıyla, evrensel olmalıydı. Doğada bulunan rekabet, en dayanıklı ve en güçlü olanın yaşaması, dayanıksız ve güçsüz olanın tasfiye olması ve eşitlik, doğal oldukları ölçüde evrensel yasalardı (Caslin 1993:292).

Liberal görüşü benimseyenler, aktif olarak kendi çıkarlarını savunan özgür bireylerin oluşturduğu bir toplum düşüncesinden yola çıkarlar. Bireyler farklı eylem biçimleri seçmekte özgür ve görece bağımsızdır. Bireylerin açıkça algıladıkları çıkarları ve kendilerine verilmiş doğru bilgileri vardır. Dahası, insanlar akılcıdırlar. Yani, amaçlarına ulaşmak için en uygun araçları seçecekleri varsayılır. Bireylerin kendi çıkarları konusunda en iyi kararları vereceklerine de inanılır (Caslin 1993:292).

Böylece, iktisadi liberalizm, metafizikle yüklü bir felsefeden, kapitalizmin temel ilkelerini, işleyiş kurallarını, amacını ve iktisat politikasını çıkarmaktaydı. Özel mülkiyet, bireysel girişim ve serbest rekabete dayanan kendi içsel yasalarına göre doğal uyum içinde işleyen toplum, kendiliğinden en yüksek refaha götürülebilir. Öyleyse, toplumun doğal yasalarına göre işleyişine müdahale edilmemesi gerekir. Bireysel davranışların itici gücü olan kişisel çıkarını herkes en yükseğe çıkarmaya çalıştığında, doğal uyum dolayısıyla, optimal şartlar yaratılabilir.

Doğal yasa, toprak ve taşınabilir mallarda özel mülkiyeti, anlaşma özgürlüğünü, iktisadi girişim özgürlüğünü ve ticaretin her türlü engelden uzak olmasını gerektirir. Bütün bireyler için eşit özgürlük, karşılıklı hak ve görev, toplumun mutluluğunun, tıpkı faydacı felsefede olduğu gibi, azamileştirilmesiyle bir arada düşünülmektedir.

Klasik iktisat teorisinin kurucularından olan A. Smith'e göre her birey, kendini sevmek, özgür olmak, geleneklere uymak, çalışmak ve mübadele olmak üzere, beş eğilimle hareket eder. Bu ilkelere göre

davranan birey, kendi çıkarları konusunda en iyi ve en doğru kararları verecek kişidir. Dolayısıyla birey, bunu izlemekte özgür olmalıdır. Diğer taraftan, her birey kendi çıkarını güderken, görünmeyen bir el tarafından da, farkında olmaksızın, toplum yararına hizmet etmeye yöneltilir. Böyle bir yaklaşımda, devletin iktisadi hayata karışmaması gerekir (Kazgan.1984:46).

Bireysel çıkara dayalı bir liberal yaklaşım gözönüne alındığında, yanıtlanması gereken soru, böyle bir yapıda devletin rolünün ne olduğudur. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki, bu tür bir yapıda devlet edilgendir. Diğer bir deyişle, devlet sadece çıkarlarını korumak isteyen birey ve grupların istek ve baskılarına karşı reaksiyon gösterir. İkinci olarak, devlet tarafsızdır; yani, birbirleriyle rekabet halinde olan bireysel çıkarlar karşısında devlet yan tutmaz ve bu rekabetten ortak yararlar çıkarmaya çalışır. Devletin hiç bir görüşü, sosyal içeriği ya da kendine özgü bir karakteri olamaz. Devlet, sadece, rakip çıkar gruplarının varlığını kabul eder ve rekabetin adil olması için gerekli önlemleri alır. Bu biçimiyle devlet, rakipler arasında bir hakem gibidir. Üçüncü olarak, devlet sınırlanmalıdır, çünkü insanlar kendi çıkarlarının ne olduğunu bilir ve çıkarlarının devlet tarafından tanımlanmasına gerek yoktur (Caslin 1993:292).

Devletin "sınırlı" olması kavramının esin kaynağı, Friedman'ın (1962) ve Hayek'in (1944 ve 1960) çalışmalarındadır. Bu görüşün önde gelen savunucularından biri de, Rowley'dir. Rowley'e göre (1979), seçme özgürlüğü kendi başına bir amaçtır. Kişilere özel fırsatlar tanınmaz, ancak, farklı seçenekler arasından herhangi bir kısıtlamaya uğramadan seçim yapabilme özgürlüğüne sahip olurlar (Rowley 1978:239). Buna göre herkes kendi kaynaklarını en iyi kullanabilmek için özgür olmalıdır. Birisinin sahip olduğu fırsatlar sadece diğerlerinin kendi kaynaklarını serbestçe kullanmalarını sağlamak amacıyla kısıtlanabilir. Bu biçimiyle özgürlük "negatif özgürlük" olarak kabul

edilir. Negatif özgürlük, kısaca, diğerlerinin müdahalesinin olmadığı durum olarak tanımlanabilir. Böylesi bir özgürlük tanımı devletin faaliyet alanlarına önemli kısıtlamalar getirir. Bu görüş, piyasa sisteminde bireyin seçme eylemiyle ilgilidir; devletin görevi, sadece, serbest piyasanın oluşması için çerçevenin çizilmesiyle sınırlıdır. Bu da mülkiyet haklarının tanımını ve uygulanmasını, piyasada rekabetin sürdürülmesini, hukuk ve düzenin korunmasını ve ülke savunmasının sağlanmasını içerir (Caslin 1993:293).

Kısaca, doğal düzende, devletin üç görevi vardır; a)ulusal savunma, b)adalet ve yönetim c)karlı olmadığı için bireyler tarafından yapılmayan, ancak, toplumun ihtiyaçları için gerekli olan işlerin yapılmasıdır. Bu biçimiyle, temel eğitim, karayolları, limanlar ve köprüler gibi, sosyal sermaye yatırımları, kamuya bırakılmalıdır. Fakat, bunlar dışında, görünmeyen el yani piyasa mekanizması daha etkindir.

Genel olarak Liberal görüşü benimseyenler, özgürlük ve verimlilik temelinde devletin eylem alanının daraltılmasının gerekli olduğunu savunurlar. Bu görüşü destekleyen tipik politik tercihler ise şunlardır; Bireysel girişimi destekleyecek dürtülerin arttırılması, özel girişime daha fazla hareket serbestisi tanınması, sosyal hizmetler için bir piyasa mekanizmasının kurulması, kamu planlaması ile yatırımının en aza indirilmesi ve devletin rolünün hukuk ve düzenin sağlanması dışında genel olarak en alt düzede tutulması (Caslin 1993:294).

2- Faydacı Felsefe

İngiliz düşünür J. Bentham, Fransız kaynaklı doğal yasa felsefesini reddedip, yerine Faydacılık düşünce sistemini kurarken, gerçekte, liberalizmin eski temellerini yeni bir açıklamaya kavuşturmaktan başka birşey yapmıyordu. Doğal yasaya göre doğru ve

iyi davranışlar, aynı zamanda birey ve toplum için de en iyi olacaktır. Bentham, toplumun akılcı, soyutlayıcı ve tümünden gelimci düzenli işleyiş yöntemini, bireyin akılla mutluluk arayan bir makina olduğu, çevresinden gelen etkilere daima kendi mutluluğunu azamileştirerek tepki göstereceğini ileri sürerek, gerçekte, Aydınlanma Çağı Felsefesinden yararlanarak açıklamaktadır² (Kazgan, 1984:51).

Faydacı felsefenin (Benthamizm) temel ilkeleri şunlardır: a) bütün bireylerin evrensel olarak hayattan bekledikleri, maksimum mutluluk sağlayıp, mutsuzluktan kaçınmaktır, b) hayatın iyi davranış ilkesi, akıllıca davranıştır. Bu da kişinin kararlarında ve tercihlerinde zevki maksimum, zahmeti minimum yapmasını gerektirir, c) toplumun kurumları ve hukuk yapısı, toplumdaki bireyler arasındaki ilişkiler öyle düzenlenmelidir ki, birinin kendisine en yararlı olan davranışı, diğerlerine de en yararlı olabilsin, d) zevk-zahmet hesabını temel ilke kabul eden toplumsal bilimler, en büyük sayı için en büyük mutluluk ilkesini hedef almalıdır³ (Kazgan, 1984:51).

Bentham için, mülkiyet hakkı temel bir hak değildi. Ancak bu hak, devletin yarattığı hukuk düzenine ve toplumsal faydasına bakılarak haklı gösterilebilir. Mülkiyet hakkı çok eşitsiz bir gelir bölüşümüne yol açmaktadır. Fakat, herkesi sahip olduğu varlık için güvene kavuşturduğu, kendi emeğinin ürününden yararlandığı ve bireyin

---

² Aydınlanma çağı felsefesi, insan mutluluğunun yaratılmasında, davranışların ahlaki bakımdan iyiliğini, faydasıyla özdeş varsaymaktaydır. Dolayısıyla, bireysel faydası yüksek olan davranış, aynı zamanda da ahlakidir.

³ Bu ilke, kişinin ihtiyaçlarını karşılarken tükettiği mal ve hizmet miktarının bunlardan elde edeceği faydayı (tatmini) doğrudan etkilediği ve tüketilen mal ve hizmet miktarının artırılmasının elde edilen faydayı da arttıracığı, dolayısıyla, en büyük fayda için en fazla mal ve hizmet tüketilmesi olarak açıklanabilir.

topluma üretken katkısını azamileştirmesini sağladığı için, olumsuz etkisi görmezlikten gelinebilir.

Faydacı felsefeye göre ise, devlet, iki yoldan bireysel çıkarlarla toplumsal yarar arasında uyum yaratabilir; a) kişisel kazancın diğer bireylerin ve toplumun çıkarlarına zarar vermesini önlemek için ceza yasaları koyarak, b) üretim girdileri hizmeti için piyasanın ödediği getirinin, her bireyin gelirinin kaynağı olması için, mülkiyet hakkını koruyarak. Devletin, hukuk düzeniyle yaratılmasına yardım edeceği rekabetçi piyasanın kendiliğinden işleyişi, gerekli uyumu sağlayacaktır. Bireyler kendileri için en faydalı, yani, en yüksek tatmini sağlayan faaliyeti seçerken, toplum için de en yararlı olanı seçmiş olacaktır. Fakat piyasa, devlet müdahalesinden uzak kalmalıdır; kendiliğinden işleyişinde serbest kaldığı sürece optimal şartlar yaratılacaktır.

Doğal Yasa felsefesinden varılan temel ilkeler, aynı biçimde, faydacı felsefeden de elde edilmiştir; Kendi çıkarını azamileştirmeye çalışan birey, aynı zamanda toplumun refahını da azamileştirecektir. Bunun sonucu olarak da "piyasanın kendiliğinden işleyişi optimal şartları yaratacağından, iktisat politikası da *laisser-faire* olmalıdır." görüşü, tartışmasız bir biçimde, temel ilke olarak kabul edilmiştir.

b- Geleneksel İktisat Okulları

1- Klasik Okul

Klasik Okul, bir taraftan Fizyokratların izinde *laisser-faire* öğretisini sürdürürken, bunu destekleyecek iktisat teorisini kurmuş,

diğer taraftan da geliřtirdiđi araçlarla, Fizyokratlardan aldıđı iktisadi liberalizmi, Neoklasik iktisatçılara devretmiřtir⁴. Öte yandan, Klasikler, Merkantilist doktrininin iktisadi dűřüncesini bűtünüyle reddetmiřlerdir. Merkantilizmin, űlkelerin zenginliđinin, sahip oldukları deđerli maden miktarıyla ۆlűlmesine ve kapitalist sistemin geliřmesi için devletin ekonomide aktif rol oynaması gerektiđi dűřüncelerine karřı çıkmıřlardır.

Merkantilist Dűřünceye gۆre, űlkeler, ithalatlarından daha fazla ihracat gerçekleřtirerek, altın ve gűműř gibi deđerli maden stoklarını artırıp zengin ve gűclű olurlar. İhracatın ithalattan daha fazla olabilmesi için ise, devletin, gerekli ۆnlemleri alması, ihracatta teřvikler verirken, ithalata vergi uygulaması ve dıř piyasaların devamının sađlanması için de ticari koloniler kurulması ve bunların korunmasını sađlaması gereklidir. Dıř ticaret devlet tarafından sıkı bir biçimde dűzenlenmekte ve deđerli maden ihracatı yasaklanmaktadır. İçerdeki sanayinin geliřmesi için ise, gerekli dűzenlemelerin yapılması ve insan kaynakları ile dođal kaynakların geliřmesini sađlayıcı ۆnlemlerin alınması gerekmektedir.

Merkantilist'lerin aksine Klasik'ler, ulusların zenginliklerinin belirlenmesinde reel faktörlere daha fazla ۆnem vermektedirler. İ ve dış ticaretin devletin etkili olmadığı serbest ticaretle daha yararlı sonuçlar doğuracağına inanmaktadırlar. Klasik analiz, reel analizdir; ekonominin bűyűmesi, ۆretim faktörleri stoğundaki artıştan ve ۆretim teknolojisinden sağlanır. Para sadece değişimin sağlanmasında bir araç durumundadır. Gerçek değerli yoktur ve sadece malların satın alınmasında kullanılan bir araçtır (Froyen ,1983:37). Paranın değerli ise,

---

⁴ Başlıca klasik iktisatçılar; A. Smith (1723-1790), D. Ricardo (1772-1823), T.R. Malthus (1766-1834), J.B. Say (1767-1832), N.W. Senior (1790-1864) ve J.S. Mill (1806-1873).

satın aldığı malların değeriyle ölçülür. Oysa Merkantilistler paraya önem vermektedirler. Para miktarının artması kısa dönemde mallara olan talebi yükseltecek, bunun sonucunda ise, istihdam ve üretim de artacaktır. Klasikler paraya böyle bir görev verilmesinin tehlikeli olduğunu düşünmektedirler. Esas olan malların birbirleriyle değişimidir. Bir çok ekonomik sorun parayı dikkate almadan çözümlenebilmektedir. Klasik İktisatçılar, devletin ekonomiye müdahalesine de güvenmemektedirler. Klasikler, piyasa mekanizmasının, devletin müdahaleci etkisiyle bozulması halinde, piyasada rekabet koşulları korunduğu sürece, bireylerin ve toplumun çıkarlarının uyumunun bu bozukluğu kendiliğinden düzeltereğini öngörmektedirler (Froyen ,1983:38).

Klasiklerin, merkantilizmin devletin düzenleyici rolüne ilişkin görüşlerine yaptıkları itirazlar, kısa dönem makroekonomik incelemelerde üzerinde durulması gereken önemli bir konu olmaktadır. Merkantilist görüşüne göre, devletin görevlerinden biri, üretilen her mal için iç ve dış piyasaların oluşmasını sağlamak ve bu piyasaların devamı için gerekli önlemleri almaktır. Oysa, Klasik İktisatçılar, serbest piyasa sisteminde üretilen her mal için piyasanın kendiliğinden oluşacağına inanmaktadırlar. Ekonomik denge, tam istihdam gelir düzeyinde, reel tasarrufların reel yatırımlara eşit olduğu durumda kurulmaktadır (Meltzer, 1981:336). Bu nedenle, toplam ürün açısından bakıldığında, üretilen her mal için yeteri kadar talep de yaratılmaktadır. Dolayısıyla, devletin tüketim için herhangi bir düzenleyici önlem almasına gerek yoktur.

Özet olarak Klasik İktisatçılar, Merkantilizmi iki açıdan eleştirmektedirler: a)Klasikler üretim ve istihdamın belirlenmesinde para yerine reel faktörlere daha fazla önem vermektedirler, b)Devletin müdahalesi olmadığı sürece ekonominin kendiliğinden dengeye

geleceğini kabul etmektedirler; üretilen mallara yeterince talep olması için devletin müdahalede bulunması gereksiz ve zararlıdır.

2- Neoklasik Okul

Neoklasik okul, 1870'lerden 1920'ye kadar geçen yarı yüzyıllık dönemde, klasik "değer teorisi"nde köklü değişiklik yapan ve geçimlik veya doğal ücret anlayışından, marjinal verime dayalı ücret anlayışına geçen, fakat, bunun dışında klasik görüşleri ve bir takım kayıtlarla liberal öğretiyi sürdüren iktisatçıların okulu olmuştur⁵. Bununla beraber, Keynes'den sonra dahi (ABD'de Chicago okulu gibi) neoklasik anlayışa bağlı iktisatçılar bu görüşleri günümüze dek sürdürmüşlerdir (Kazgan, 1984:122).

Klasik tahlilde ön plana çıkan iktisadi gelişme sorunu, neoklasik teoride geri planda kalmıştır. Faiz oranı ve sermaye birikimi konuları derinlemesine incelenerek önemli katkılarda bulunulmuştur. Para ve konjktür teorileri alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bununla beraber, bu okulu oluşturan temel, marjinal değer ve bölüşüm teorisidir (Kazgan, 1984:126). Neoklasik teorinin asıl sorunu

---

⁵ Başlıca neoklasik iktisatçılar: a)Öncüler: J.H. von Thünen (1783-1850), H.H. Gossen (1810-1858), A.A. Cournot (1801-1877), J. Dupuit (1804-1866), b)Avusturya'da: Carl Menger (1840-1921), Friedrich von Wieser (1851-1926), Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914), (yeni marjinalistler): J. Schumpeter (1883-1950), Oskar Morgenstern (1902), c)İngiltere'de: William Stanley Jevons (1835-1882), P.H. Wicksteed (1844-1927), F.Y. Edgeworth (1845-1926), J.R. Hicks (1904), L.C. Robbins (1898-), A.Marshall (1842-1924), A.C. Pigou (1877-1959), d)İsveç'de: J.G.Knut Wicksell (1851-1926), Gustav Cassel (1866-1945), Bertil Ohlin (1899-1979), e)ABD'de: J.B. Clark (1847-1938), I.Fisher (1867-1947), f)Lozan Okulu: L.Walras (1834-1910), Vilfredo Pareto (1848-1923).

etkinliktir. Toplam girdi arzı ve üretim tekniği veri iken, üretim kaynaklarının etkin dağılımıdır. Tüketici için fayda maksimumlaştırması, üretici için de kar maksimumlaştırması varsayımı altında, üretim kaynaklarının dağılımını inceleyen fiyat ve refah teorisi niteliğindedir. Bütün girdilerin, ürünü ortaklaşa yarattığını kabul eden marjinal yaklaşım, klasik emek-değer teorisinin yerini almıştır. Marjinal ürüne dayanan bölüşüm teorisi, klasik ücret fonu teorisini ikame etmiş; rant kavramı, iktisadi rant olarak, bütün üretim girdilerine genelleştirilmiştir. Neoklasikler, klasik teorideki toplumsal sınıflaşma üzerinde durmaksızın, toplumu, çok sayıda firmadan ve çok sayıda bireyden oluşan topluluk olarak görmüştür (Kazgan, 1984:129).

Neoklasik iktisatta toplumda hakim sınıf, sanayi kapitalistidir. *Laisser-faire* bu sınıfın ideolojisidir. Bununla beraber, serbest dış ticaret teorisi dışında, neoklasik okula bağlı ekonomistlerden, klasik okulun katıksız *laisser-faire* ilkesine karşı çıkanlar olmuştur. Klasik okul, serbest rekabetin toplumsal uyum sağlayacağını kabul eder. Oysa, Neoklasik okul içinde a) Tam rekabetin maksimum toplumsal fayda yaratması için, gelir bölüşümü eşitliği üzerinde duranlar (A. Marshall, Wicksell), b) Faydayı bireysel ve toplumsal olarak ayırıp, bu ikisi arasında özdeşliğin bulunmadığını ve toplumsal faydanın önemini belirtenler (Wieser, Pigou), c) Konjoktür dalgalarını inceleyenler (Wicksell, Fisher) vardır. Walras da, politik felsefesi itibariyle, birey ile devletin karşılıklı rollerini özgürlük ve fırsat eşitliği açısından saptamaya çalışmıştır (Kazgan, 1984:130).

1870'ler, İngiltere'de sendikaların kurulmasının politik ve hukuki açıdan kabul edildiği dönemdir; ücretlerin ve eğitimin artması karşısında, klasik okulun doğal ücret teorisinin, bölüşümde *laisser-faire* ilkesinin bir anlamı kalmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, neoklasiklerin ücreti verime bağlayan teorisini, doğal ücret anlayışından bir ileri aşama saymak gerekir. Nihayet, Klasik okul vergi düzeninin sabit oranlı

olmasını savunmuştur. Oysa, neoklasik iktisatçılardan Edgeworth, azalan marjinal fayda ilkesinden yola çıkarak artan oranlı vergileri savunmuştur (Kazgan, 1984:131).

Neoklasiklerin bir çoğu, toplum yasalarını katı doğa yasaları saymaktan bir adım uzaklaşmışlardır. A. Marshall ise, yasa yerine eğilimler üzerinde durmuştur (Kazgan, 1984:131).

Neoklasik yaklaşımda devletin ekonomik fonksiyonları şunlardır (Wade, 1990:11);

- 1) Makroekonomik istikrarın sağlanması,
- 2) Özellikle sabit maliyeti yüksek, altyapı yatırımlarını yapmak; limanlar, demiryolları, sulama kanalları ve kanalizasyon gibi,
- 3) Ulusal savunma ve güvenlik, eğitim, temel araştırmalar, piyasa bilgileri, yasal düzenlemeler ve çevrenin korunması gibi kamu mallarının üretimi ve sunulması,
- 4) Emek piyasası ve finansman teknolojisinin geliştirilmesi için gerekli olan kurumların oluşturulması,
- 5) Piyasa başarısızlığına yol açabilecek fiyat dalgalanmalarının olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek için gerekli önlemlerin alınması,
- 6) Temel gereksinimlerini bile karşılayamayacak kadar yoksul insanlar arasında, gelir dağılımının düzenlenmesi.

Devletin ekonomideki fonksiyonlarına ilişkin bu görüşler tartışmasız olarak tüm neoklasik iktisatçılar tarafından kabul edilmektedir. Ancak, neoklasikler arasında, piyasa başarısızlığı (market

failure)⁶ konusunda çeşitli tartışmalar yapılmakta ve çözüm önerileri ileri sürülmektedir. Örneğin birçok neoklasik iktisatçı, devletin müdahalesi sonunda, teknolojik gelişme, insan gücü eğitimi, küçük firmaların ve ihracatın kredilendirilmesi piyasalarının ciddi olarak başarısızlığa uğradığını düşünmektedir. Wade (1990) bu konuda şu örnekleri vermektedir:

1) Teknolojik gelişme piyasası, bilgi hırsızlığı sonunda başarısız olabilir. Firmalar araştırma geliştirme harcamaları yaptığı zaman, elde edecekleri bilgileri, başka firmaların bedelini ödmeden kullanabileceğini ya da araştırma konusunda yetişmiş ve bilgiye sahip personelin daha fazla ücret teklif edilerek başka firmalar tarafından transfer edilebileceğini bilirse, böyle bir yatırımı yapmak istemezler. Bu durumda firma toplumsal faydayı düşünmeyerek, daha az yatırım yapar. Bunun gibi, bazı araştırma yatırımları tek bir firmanın karşılayamayacağı kadar fazla yatırım yapmayı gerektirebilir. Eğer devlet, firmalara yapacakları araştırma geliştirme yatırımları için teşvik verir ve vergi kolaylıkları sağlarsa, bu yatırımlar cazip hale gelebilir. Devlet aynı zamanda, entellektüel varlık haklarının korunması ve güvence altına alınması için yasal düzenlemeler yapabilir. patent ve telif haklarını düzenler.

---

⁶ Piyasa başarısızlığı (market failure), piyasa sisteminin kaynak dağıtımının Pareto-etkin (Pareto-efficient) olmadığı durum olarak tanımlanmaktadır. Pareto-etkinlik ise, hiç kimsenin faydasını azaltmadan, en az bir kişinin faydasının artırıldığı yeniden kaynak dağıtımı olarak tanımlanmaktadır. Böylece, tüketiciler ve firmalar, kendi çıkarını düşünen bireysel davranışlar, piyasa başarısızlığı olduğu sürece, toplum için daha yüksek bir refah sağlamayacaktır. Her biri bireysel davranışlarda optimal olmayan sonuçlara yol açacak olan, monopol ve oligopol piyasaları, dışsallıklar, kamu malları ve ortak mülkiyet hakları olduğu zaman piyasa başarısızlığı sözkonusu olabilir (Bakınız, Bannock, Baxter ve Rees, 1978:287). (Wade, 1990:12).

2) Eğitilmiş insan gücüne sahip olmanın sosyal faydası, bu insanların daha fazla ücret ödeyerek çalıştırılabilmelerinin faydasını aşıyorsa, insan gücü yetiştirme piyasası başarısızlığa uğrayacaktır. Toplumsal fayda, sağlıklı nüfus, düşük doğurganlık oranı ve iyi bilgilendirilmiş yurttaşlara sahip olma biçiminde olabilir. Eğitim ve öğretim genellikle özel sektör tarafından sağlanamayacak kadar pahalı yatırımlardır. Bu nedenle, piyasa, özel sektör tarafından az yatırım yapılarak bozulabilir. Devlet, böyle durumlarda, çeşitli sübvansiyonlarla piyasa başarısızlığını düzeltebilir.

3) Kredi dağıtımı konusunda da piyasa başarısızlığı sözkonusu olabilir. Özellikle, büyük ve güçlü firmalar bu piyasa üzerinde etkili ve kontrol gücüne sahipse, ayrıcalıklı kredi alabilmek için gerekli pazarlık gücünü kullanıyorsa ve bu firmalar, gizli bir devlet garantisine sahiplerse, yine ayrıcalıklı bir durumda olurlar. Çünkü bunlar herhangi bir risk karşısında, küçük firmalara göre daha öncelikli olarak kurtarılırlar. Devlet, küçük firmaların kredi olanaklarını artırıcı ve güvence altına alıcı önlemler uygulayabilir. Örneğin, döviz kurlarında beklenmedik yüksek artışlar olduğunda, ucuz ihracat kredileri verilerek iç piyasada çalışan firmalarla, ihracatçı bu firmalar arasındaki fark telafi edilebilir.

4) Bazı neoklasik iktisatçılar, piyasa başarısızlığının sık görülen bir durum olmadığını söylemektedir. Eğer bir piyasa başarısızlığı varsa, bu devletin piyasayı bozan müdahalesinin sonucudur. Bu ekonomistler politikacılara güvenmemektedirler. Politikacıların, politik güçlerini kullanarak, devletin ekonomiye müdahale etmesini isteyebileceklerini, bunun da, devletin özel girişimcilerin kaçırdıkları fırsatları yakalamak konusunda yetenekli olmadığını düşündüklerinden, piyasa başarısızlığına yol açabileceğini ileri sürmektedirler. Bazı neoklasikler ise, özellikle bebek endüstriler konusunda devletin ayırmayan ve kayırmayan politikalar üretmesi ve uygulaması gerektiğini

savunmaktadırlar. Sonunda her iki neoklasik iktisatçıların birleştikleri ortak bir nokta vardır; piyasa tarafından düzenlenmiş ekonomilerde (market-oriented economies), devletin planlama ve finansman rolünün, geniş ölçüde, bu birimlerin ne yapacaklarının planlanması yerine, fiziksel, sosyal ve psikolojik çevrenin planlanmasıyla sınırlı olması gereklidir.

Neoklasik politikaların uygulanması sonunda, birçok az gelişmiş ülkede devletin ekonomideki büyüklüğü azaltılmış, ve kamunun kaynakları çok daha sınırlı alanlara yöneltilmiştir. Bu da ekonomik liberalizasyon ve özelleştirme biçiminde gerçekleşmiştir (Linbeck, 1986:8).

B- Keynesyen Teori

Keynes, Klasik ve Neoklasik iktisat okullarının “kendiliğinden tam istihdam dengesi”ne dayanan teorik temellerini ve bununla bir arada giden bazı temel ilkelerini altüst etmiş, iktisat teorisinde bir ihtilal yaratmıştır. Ancak, Keynes kapitalizme karşı değildir; aksine, tam istihdamın sağlanmasında yetersiz kalan sistemin, bu aksaklığını gidererek devamını sağlamak amacıyla. Bunu gerçekleştirebilmek için de bir noktada devletin ekonomiye müdahalesini gerekli görmüştür. Böylece Keynes, kapitalizmin yaşayabilmesi için devletin ekonomiye müdahalesini öngören yeni bir liberalizmin kurucusu olmuştur (Kazgan, 1984:257).

Keynes ekonomik düşüncesini, 1929 yılında etkisini İngiltere ve tüm dünyada gösteren Büyük Depresyon koşulları altında ve bu depresyondan çıkışın bir çözüm aracı olarak geliştirmiştir. Bu yıllarda, sanayileşmiş batı ülkelerinde büyük bir depresyon ve işsizlik yaşanmaktaydı. Keynes'in ekonomik düşüncesinin oluşmasında, yaşanan

bu bunalım ve bunalımın ortadan kaldırılabilmesi için ülkelerin almaya ve uygulamaya çalıştıkları çeşitli politikalar etkili olmuştur.

Keynes, ekonominin kendiliğinden tam istihdam düzeyinde dengede bulunacağını reddeden teorisiyle, Geleneksel İktisatın, adeta tabulaştırdığı ilkeleri yıkarken, iktisadi düşüncede yeni ufuklar açan bir gelişmenin kaynağı da olmuştur; ekonomik analize zaman kavramının ilavesi, ekonomik değişkenlerin gecikmeli değerlerinin ve bekleyişlerin dikkate alınması, değişkenlerin değişme oranları üzerinde durulmasıyla dinamik bir büyüme ve birikim teorilerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Teori, yatırım, tüketim, istihdam, milli gelirin hesaplanması ve gelecek için öngörülmesi konusunda geniş ölçüde istatistiki çalışmaların yapılmasına olanak hazırlamıştır. Zamanın, iktisadi analize geri getirilmesiyle, Genel Teori, iktisat tarihinin analitik incelemesine olanak hazırlamış, zamandan bağımsız denge durumlarının yerini, tarihsel gelişme almıştır. Gerçek anlamda politik iktisat sistemini kurmamış olsa da, devletin iktisadi sisteme, işsizlik koşullarında müdahale gereğini göstererek, politik kararları iktisat teorisine getirmiştir. Hatta, Keynes'le birlikte, iktisatın tekrar politik iktisat olduğu kabul edilmiştir; üretim yetersizliği ve işsizlik öncelikle çözülmesi gereken sorunlar olmuştur (Kazgan, 1984:260).

Keynes'in tasarruf-yatırım incelemesi, bireysel ve toplumsal çıkar çatışmasını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, işsizliğin diğer ülkelere ihracı bakımından gümrük vergilerinin rolünü göstermesi de, ülkeler arası çıkar çatışmasını ortaya koyarak, serbest dış ticaret teorisinin temellerini sarsmıştır. Eğer tam istihdam gelir düzeyinde, yapılması tasarlanan veya arzulanan tasarrufları karşılayacak yatırım yapılmıyorsa, gelir, gerçekten tasarruf ve yatırım birbirine eşit olana kadar düşer. Öyleyse, söz konusu koşullarda daha fazla tasarruf yapmak, her bireyin yararına olsa da, toplumun zararınadır. Bundan tutumluluk gibi kişisel bir erdem, toplum için sakıncalı olabileceği

ortaya çıkar. Diğer yandan, işsizlik bulunan bir ülke, ithalata koyacağı gümrük vergileri ile, iç talebi, dış piyasadan iç piyasaya yöneltip, gelir ve istihdamı yükseltir. Buna karşılık, diğer ülkenin ithalatı azalınca, orada gelir ve istihdam düşer. Yani birinci ülke diğeri aleyhine gelir ve istihdamını yükseltmiş olur. Bu olgu, serbest dış ticaret teorisinin iddiasının aksine, işsizlik varken, ülkenin çıkarının serbest dış ticaret politikasıyla çatıştığını, gümrük vergileri uygulanmasının, bir ülkeyi diğeri aleyhine zenginleştirebileceğini gösterir (Harris, 1981:261).

Keynes, istihdam düzeyinin kısa dönemde üretim düzeyiyle belirlendiğini söylemektedir; üretim hızla artarsa, girişimciler daha fazla emek istihdam edeceklerdir. Öte yandan, üretim, efektif talebe bağlıdır. Efektif talep ise belirli bir andaki harcamaların toplamıyla eşdeğer olacaktır. Harcamalar toplamı ile satışlar toplamı değişik açılardan aynı şeyi ifade ederler. Satışların tutarı ise, (stoklardaki değişiklik ihmal edilirse) üretimin değerine eşit olacaktır⁷. Üretimin efektif talep tarafından belirlendiği görülmektedir. Ancak önemli olan konu, efektif talebin nasıl belirlendiğidir (Harris, 1981:11).

Keynes, efektif talebi, tüketim ve yatırım olmak üzere iki ayrı kısımda incelemiştir. Tüketim harcamaları, bireylerin kendi gereksinimlerini karşılamak üzere, mal ve hizmet satın almalarıdır. Girişimcilerin mal ve hizmet üretimi için bina araç gereç satın almaları ise yatırım harcamasıdır (Steward, 1980:74). Yatırım için ayrılan sermaye miktarı iki faktör tarafından belirlenmektedir.. Bunlar, yatırımın sağlayacağı getiri ve bu yatırımın yapılması için ödünç alınacak paraya ödenecek bedeldir. Klasik İktisatçılara göre, bir yatırımdan elde edilecek kar, o yatırımı yapmak için alınacak ödünç

---

⁷ Toplam üretim, toplam harcama ve toplam gelir üç eşit niteliklidir; gerçekte bunlar milli gelirin hesaplanmasında kullanılan üç ayrı yöntemdir ve aynı sonucu verirler.

paraya ödenecek faizden daha az ise, kimse böyle bir yatırımı yapmayacaktır. Keynes de bu görüşü taşımaktadır. Ancak, O'na göre, bir yatırımın verimliliğinin hesaplanması için, sadece üretime başlandığı yıllarla değil, bu yatırımın üretimde bulunduğu süre boyunca değerlendirilmesi gerekmektedir. Yatırımın gelecekteki verimliliği ise, satış hacmine ve bu satışların oluşturacağı fiyatlara bağlı olacaktır (Steward, 1980:80).

Yatırımın verimliliğini belirleyen faktörlerden ikincisi olan faiz oranı, ödünç paranın fiyatıdır ve diğer fiyatlar gibi, arz ve talep tarafından belirlenmektedir. Keynes'e göre faiz, para arzı ve talebi tarafından belirlenmektedir. Para kavramı içinde, hem geçerlikteki kağıt para hem de bankalarda olmakla birlikte her an paraya çevrilebilen banka hesapları bulunmaktadır. Bu noktada önemli olan konu, paranın arz ve talebini belirleyen faktörlerdir (Steward, 1980:82).

Para arzı, para otoriteleri tarafından belirlenir. Merkez bankası ya da hükümet çeşitli para politikaları aracılığı ile ekonomideki para miktarını belirler.

Para talebi, para arzına göre daha karmaşık bir sisteme sahiptir. Burada yanıtlanması gereken soru, insanların nakit para tutmayı tercih etmelerinin nedeni nedir. Keynes, insanların para tutmak istemelerini (dolayısıyla para talebini) üç nedene bağlamaktadır. Bunlar, işlem güdüsü, ihtiyat güdüsü ve spekülasyon güdüsüdür.

İşlem ve ihtiyat güdüsüyle para talebi esas itibarıyla milli gelirin düzeyine bağlıdır. Buna karşılık faiz oranına fazla bağlı değildir. Faiz oranının yüksek ya da düşük olması, bu iki güdüyle para talebini etkilemez. Oysa, para talebini etkileyen üçüncü güdü, spekülasyon güdüsü, faiz oranına bağlıdır. Gelecekte faiz oranlarında oluşacak değişikliğe ilişkin beklenti, bu güdüyle para talebini doğrudan etkilemektedir. Faiz oranında gelecekte bir düşüş olması bekleniyorsa

insanlar ellerindeki parayı borç olarak vermek isteyecekler, bu da para talebini düşürecektir. Bu gibi durumlarda Keynes'in likidite tercihi olarak ifade ettiği, elde para tutma isteği azalmış, insanlar para yerine tahvil turmayı tercih etmiş olacaktırlar. Faiz oranının çok düşük olduğu ve yükseleceği tahmin edilen durumlarda ise, spekülasyon amaçlı para talebi yüksek olacak ve insanlar daha fazla para tutacaklar, likidite tercihi, yükselecektir. Bu, aslında, insanların faiz yükseldiği zaman bu yükselişten yararlanmak için ellerinde hazır likit para tutmak istemelerinden kaynaklanmaktadır (Steward, 1980:85).

Keynes, para otoriteleri tarafından belirlenen para arzının, çeşitli biçimlerde ortaya çıkan para talebine eşit olduğu zaman gerçek faiz oranının belirleneceğini ifade etmektedir (Modigliani, 1981:268) Merkez Bankası para miktarını değiştirdiği zaman faiz oranı da değişecek ve para arzı ile para talebini eşitleyen yeni bir oran belirlenecektir. Para miktarının artırılması fiyatının, yani faiz oranının düşmesine, para miktarının azaltılması da faiz oranının yükselmesine yol açacaktır. Bu geleneksel teorinin de kabul ettiği bir durum olmakla birlikte, Keynes, bunu bir koşula bağlamaktadır. Likidite tercihinin değişmemesi halinde para miktarındaki değişiklikler, onun fiyatı olan faiz oranını etkileyecektir. İnsanların para tutma tercihlerinde bir değişiklik olması halinde, para miktarının artırılması, beklendiği gibi, faiz oranını düşürmeyecektir (Froyen, 1983:122).

Öte yandan, insanların ödünç para vermek isteyecekleri faiz oranının bir alt sınırı olacak ve bu orandan daha aşağı bir oranda, para arzı ne kadar artırılsa artırılsın, insanlar borç para vermek istemeyeceklerdir. Bu durum, sadece insanların düşük faizle borç vermelerinin yeterince karlı olmadığını düşünmelerinden değil, aynı zamanda, gelecekte faiz oranlarında istedikleri yükselmenin gerçekleşeceğine olan umutlarının yol açmış olduğu bir durumdur. Sonuç olarak, Keynes, para arzındaki artışın olağan koşullarda faiz

oranını düşürücü bir etki yaratsa da, bu oran olağan olmayan bir şekilde düşük ise, beklendiği gibi, daha fazla düşmeyecektir. Öyle bir faiz oranı vardır ki, para miktarındaki artış, faiz oranını bu oranın altına düşürmeye yetmeyecektir (Steward, 1980:87).

Keynes milli geliri tüketim ve yatırım olarak ikiye ayırmaktadır. Belirli bir istihdam düzeyinde gerçekleşmiş tüketim ile gerçekleşmiş yatırım tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Keynes bu noktada geleneksel iktisadın tam istihdam varsayımını eleştirerek, ekonominin daima tam istihdam düzeyinde olmasının neden gerekli olduğu sorusunu sormaktadır. Keynes'e göre, bir ülkede gerçekleşmiş tüketim ve yatırım harcamalarının belirlediği istihdam düzeyi tam istihdam değildir; ülkede yatırım kararını verenlerle, tüketim kararını verenlerin bu kararları sonunda gerçekleştirdikleri yatırım ve tüketimin tam istihdamı sağlayacak kadar efektif talep yaratacağı iddia edilemez. Bir ekonomide tam istihdam gerçekleşmişse, bu, geleneksel iktisatçıların düşündüğü gibi, doğal ve kaçınılmaz bir durum olduğu için değil, tamamen bir tesadüftür. Bu noktada Keynes'in geleneksel iktisat teorisine ters düşen ve onu alt üst eden düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Eğer bir hükümet tam istihdamı gerçekleştirmek ya da en azından istihdamı yükseltmek istiyorsa, bunu sağlayacak kadar yatırım yapmalı ve tüketimi artırmak için de gereken önlemleri almalıdır. Bu bütçe açıklarına yol açsa da önemli değildir. Önemli olan hükümetin kendi hesaplarını dengede tutması değil, istihdamı artıracak efektif talebi yaratmasıdır (Steward, 1980:90).

Görüldüğü gibi, Klasik ve Neoklasik iktisat teorilerinde, Liberal iktisadi öğretilerde olduğu gibi, devletin yansız olması, ekonomiye herhangi bir biçimde müdahale etmemesi gerektiği düşünülürken, özel girişimciye ve bireylere sınırsız özgürlük verilmektedir. Bu özgürlüklerin ise sadece başkalarının haklarını kullanmaları için sınırlanabileceği kabul edilmektedir. Oysa, Keynesyen teoride, devletin

ekonomiye müdahale etmesi kabul edilebilmektedir. Özellikle, efektif talep yetersizliğinden kaynaklanan kriz dönemlerinde, ekonominin bu krizden çıkabilmesi, yeniden canlanması, üretim ve istihdamın artması için devletin, efektif talebi artıracak önlemleri alması ve uygulamasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Devlet bu müdahalesini, tüketim ve yatırım harcamaları biçiminde gerçekleştirmektedir. Böylesi bir müdahale, Klasiklerin düşündüğü gibi, gereksiz ve zararlı değil, Neoklasiklerde olduğu gibi de, piyasa başarısızlığına neden olmamaktadır. Aksine, ekonomiyi yeniden canlandırarak, üretim ve istihdam düzeyini yükseltmektedir.

C- Marksist Teori

Karl Marx, 19 uncu yüz yılda üç büyük düşünce sisteminin etkisi altında kalarak, klasik iktisat teorisinin eleştirisini yapmıştır. Etkisi altında kaldığı düşünce sistemleri, Klasik Alman Felsefesi, İngiliz Klasik Ekonomi Düşüncesi ve Fransız Sosyalizmi'dir. Marx, bu etkiler altında geliştirdiği iktisat teorisini en büyük eseri Das Kapital⁸ ile yayımlamıştır. Karl Marx, uluslararası komünizm, diyalektik

---

⁸ Marx'ın Das Kapital'i üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt, Sermayenin Üretim Süreci (The Process of Production of Capital) (1867), malların dolaşımı ve değer emek teorisiyle başlar ve emek tarafından yaratılan artık değer sermaye tarafından nasıl sömürüldüğünü anlatır. İkinci cilt, Sermayenin Dolaşım Süreci (The Process of Circulation of Capital) (1885), artık değer yaratılması üzerinde yoğunlaşır ve üçüncü cilt, Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci (The Process of Capitalist Production as a Whole) (1894), azalan kar oranı yasası, değer fiyatlar dönüşmesi, piyasa değeri, ticari sermaye, faiz oranı ve toprak kirası üzerinde durur. Diğer bir deyişle, artık değer değişik sermaye sahipleri ve toprak sahipleri arasında nasıl dağıtıldığını açıklamaktadır (Negishi, 1989:21).

materyalizm ve iktisat tarihi alanlarında büyük düşünürlerden biridir. Başarılı bir klasik iktisatçı olmasına rağmen, bu okulun ekonomik yasalarını tarihsel bir bakış açısıyla eleştirmiştir. Çalışmalarıyla, üretim süreci ile insanlık tarihinin gelişme aşamalarını açıklamayı amaçlamıştır (Negishi, 1989:193). Teorisini geliştirirken, sosyal bilimlerde yasaların ortaya çıkartılması ve bunların okuyucuya anlatılmasının zorluğunu dile getiren Marx, İngiltere ve İngiliz işçi sınıfını ele almıştır. Das Kapital'in Almanca birinci baskısına yazdığı önsözde;

"Fizikçi, fiziksel olguları, ya en tipik biçimde oldukları, bozucu etkilerden en uzak oldukları yerlerde gözlemler, ya da olanaklıysa, olayın en normal biçimde geçmesini sağlayacak koşullar altında deneyler yapar. Ben, bu yapıtta, kapitalist üretim tarzını ve bu tarza tekabül eden üretim ve değişim koşullarını inceleyeceğim. Bugüne kadar, İngiltere, bunların klasik yurdu olmuştur. Teorik düşüncelerimin gelişmesi içinde, İngiltere'nin başlıca örnek olarak gösterilmesinin nedeni işte budur." (Kapital I. Cilt:16).

Diyerek, sosyal bilimlerde çalışmanın zorluklarını ve hem de incelemelerinde İngiltere'yi ve İngiliz işçilerini ele alış nedenlerini açıklamıştır.

Marksist iktisatta devletin ekonomik işlevini incelemeye yönelik bu bölümde önce, kısaca, sosyalist öğretisi ve ortaya çıkışı ele alınacak, daha sonra ise, Marksist iktisat bu öğretinin iktisadi sistemi olarak incelendikten sonra, bu sistemde devletin ekonomideki rolü açıklanacaktır.

a-Sosyalist Öğreti

Sosyalist öğreti, kaynağını, bir yandan 19. yüzyıl kapitalizminin doğurduğu somut gerçeklerden, bir yandan da, liberalizmin kaynağı olan "Doğal Yasa" felsefesi ve "Faydacı" felsefeden almıştır. Ayrıca, 19. Yüzyıl Batı Avrupasındaki diğer düşünce akımlarının da büyük ölçüde etkisi altında kalmıştır. Tarihte Sosyalist düşünce çok eskidir.⁹ Antikçağdan itibaren, her çağda, tek tek veya gruplar halinde düşünürler, ahlaki kaygılarla, düşsel toplum düzenleri üzerinde durmuşlardır. Varolan toplum düzenine oranla, birtakım ahlaki değerlere göre daha ideal buldukları düzenler hayal etmişlerdir. Fakat, başlıca amaçları, geniş halk kitlelerinin yaşam düzeyinin iyileşmesi olmamıştır. Oysa, 19. Yüzyılda doğan sosyalist öğreti, bunu amaçlayarak, daha önceki düşsel düşünceden ayrılmaktadır (Kazgan, 1984:343).

Liberalizm ve kapitalizme yönelik tepkiler içinde, sadece sosyalizm, kendi içinde bütünlüğü olan bir öğreti haline gelebilmiştir. Marx'la beraber de, tutarlı iktisat teorisi kurulabilmiştir; doğuşunda, iktisat teorisi bakımından çok yetersiz olsa da, yeterliğe, Marx'la birlikte ulaşmıştır. Sosyalist öğreti, liberal öğretiye köklü bir eleştiri ve onun ideolojisini reddeden bir tepki olmuştur (Kazgan, 1984:343).

Sosyalizm, ana çizgileriyle, üretim araçlarında özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyeti getirmeyi ve insanın insan tarafından sömürülmesini önlemeyi amaçlar. Buna göre, üretim kar için değil,

---

⁹ Sosyalizm kelimesi, 19. Yüzyıl Avrupa'sındaki işçi hareketleriyle doğmuştur. İngiltere'de ilk kez Robert Owen'in öğrencileri için 1822 yılında, Fransa'da 1831'de kullanılmıştır. Antikçağdan itibaren kullanılan kelime, komünizm'dir. Bu bakımdan sosyalizm kavramı eski olsa da, sosyalizm kelimesi oldukça yenidir.(Kazgan, 1984:343).

toplumsal ihtiyaçların tatmini için planlı bir şekilde yapılmalıdır. Kişinin özgürleşmesi, bu düşünce akımının temel ilkesidir. 19 uncu yüzyılda bu öğretinin gelişmesinde, bir yandan kapitalizmin geniş halk kitleleri üzerindeki olumsuz etkileri; bir yandan da, liberalizmin vadettiği koşullar, büyük ölçüde etkili olmuştur. Kapitalizmin yarattığı somut gerçeklerle, liberalizmin vadettikleri arasındaki farkların doğurduğu sosyalist eleştiri, aynı zamanda, 19 uncu yüzyıl Batı Avrupa'sının hakim düşünce akımlarının da etkisi altında kalmıştır (Kazgan, 1984:344).

Marksistler, liberal negatif özgürlük düşüncesini yoğun bir biçimde eleştirirler. Özgürlük, onlar için bir şeyden mahrum olmak değil¹⁰, birşeye karşı pozitif özgürlüktür. Özgürlük, belirli ihtiyaçların gerçekleşmesine rasyonel olarak yöneltmiş önceden bilinçli olarak planlanmış eyleme geçme kabiliyetini içerir (Caslin, 304).

b-Marksist İktisadın İlkeleri ve Devletin Rolü: Devletin Kendiliğinden Yok Olması

Liberalizme karşı doğan tepkiler arasında, sadece Marksizm felsefesi, iktisat teorisi ve iktisat politikası sistemiyle bütünlüğü olan bir öğreti olmuştur. Marksizmin felsefesi, Hegel'den alınan diyalektik felsefenin, Marksizm'de diyalektik maddeciliğe dönüştürülmüş biçimidir. Tarihi maddecilik bundan doğmuştur. Feuerbach'dan alınan felsefi maddecilik, Marksist felsefede, tarihi maddeciliğe dönüşerek, diyalektik maddeciliğin ikinci kaynağını oluşturmuştur. Praxis veya eylem felsefesi de buna eklenmelidir. Marksizmin felsefi temeli tamamıyla Alman

---

¹⁰ Liberal düşünce bireyin özgürlüğü üzerine kurulmuştur. Ancak, buradaki özgürlük sonsuz özgürlük olmayıp, başkalarının kendi özgürlüklerini kullanmalarını sağlayabilmek için sınırlandırılabilir. Kapitalist sistemde egemen güç para ve kapitalist olduğu için, emek sahiplerinin özgürlüğü sermaye ve sermaye sahibi tarafından kısıtlanmaktadır (Negishi, 1989:213).

kaynaklıdır. İktisat sistemi ise, kaynağı İngiliz klasik sistemi ve Ricardo'dur. Fakat, Marksist iktisat, İngiliz klasik okulundan farklı olarak, iktisadi büyüklüklerin "evrensel-tabii" olanlarıyla "tarihsel-toplumsal-geçici" olanlarını birbirinden ayırır, aynı tahlil araçlarıyla, çelişkilerinden yararlanarak, farklı sonuçlara varır. Marksizmin geleceğin toplumunu kurmak için geliştirdiği ihtilal teorisinin kaynağı ise, Fransız ihtilalci geleneği ve hayalci sosyalizmdir (Kazgan, 1984:352, Negishi, 1989:22).

Marksist iktisat kapitalist sistemi, felsefesine uygun şekilde iki açıdan inceler; Biri, kapitalist sistemin insanı sömürmesine yol açan bir sistem olduğunu göstermek, diğeri de sömürmeye dayanan dolayısıyla, "gayri meşru" olan kapitalizmin, sistemin diyalektiği ve iç çelişkilerinin etkisi altında çökmeye mahkum olduğunu, yerini bir diğeri toplum düzenine bırakacağını ispatlamak (Negishi, 1989:193).

Marksist sistemdeki ihtilal ve kurulacağı öngörülen sınıfsız toplum, kapitalizmin nihai çöküşünden sonra, iki aşamada gerçekleşecektir. Birinci aşamada, "proleterya diktatörlüğü"¹¹ gerçekleşecek, ikincisinde ise, "komünist" toplum kurulacaktır (Kazgan, 1984:404).

---

¹¹ Proleterya diktatörlüğü terimi, Fransız ihtilalcisi L. Blanqui'den alınmıştır. Günümüzde Batı Avrupa'daki komünist partileri, artık bu ilkeyi terk etmiş, sosyalizme geçişi çoğulcu-demokrasinin kuralları çerçevesinde aramaya başlamışlardır. Son yıllarda, bazı yorumcuların da Engels ve Marx'ın düşünce dizgesinin, sosyalizme geçişte evrimci ve deneyimci (pragmatik) bir yaklaşımla bağdaşır olduğunu ispatlamaya çalıştıkları görülüyor. (Örneğin, bkz. S. Aviner, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, 1968) (Kazgan, 1984:404, Dipnot(2),).

Marx ve Engels, İngiltere'nin şartlarının etkisi altında, proleter, sanayi işçisi olarak kabul etmiş, küçük burjuva ve köylü, bu tanımın içine alınmamıştır. ihtilalde köylü-sanayi işçisi işbirliği Lenin'in önerisidir. (Kazgan, 1984:405).

Diyalektik materyalizm, Marksizmin teorik dayanağıdır. Doğanın ve insan bilincinin en genel yasalarının günışığına çıkarılışıdır. Diyalektik materyalizme göre, doğa, kimse tarafından yaratılmadı, her zaman vardı ve sonsuza kadar da varolacaktır; bilinç, doğanın evriminin ürünüdür, yüksek düzeyde düzenlenmiş maddenin ürünüdür. Bunun için, diyalektik materyalizm, tutarlı materyalist bir tutumu benimser. Aynı zamanda, maddenin ve bilincin gelişmesini diyalektik bir biçimde, yani onların evrimi ve sürekli değişimleri açısından ele alır. Diyalektik materyalizm, ilk kez olarak, tüm maddeyi yöneten yasaları bularak, diyalektiği materyalizmle birleştirmiştir (Zubritski, 1978:97).

Marksist teori üç bölümden oluşur (Zubritski, 1978:97-99). Birinci bölüm tarihsel materyalizmdir. Maddenin evriminin genel yasalarını, tarihsel materyalizm tarafından formüle edilen toplumun özel yasalarıyla birleştirmektedir. Toplum, doğanın bir bölümü olduğuna göre, diyalektik materyalizmin açıkladığı en genel doğa yasalarına bağımlı olur. Böylece, toplum, yasalarına uygun olarak evrim gösterir ve durmaksızın değişir. Doğanın geri kalan bölümünden, toplum, yaşantısını sürdürebilmek için maddi malları üretmek zorunda olması nedeniyle ayrılır. Şu halde, üretimin gelişmesinin bağımlı olduğu yasalar, toplumun evriminin temelini oluşturur. Bu sonuç, genel olarak, doğa hakkındaki materyalist görüşe uygundur. Çünkü, toplumun evrimini belirleyen şeyin bilinç değil, maddi üretim olduğunu ortaya koyar. Bilinç, hangi biçimde olursa olsun, üretim düzeyine uygun olarak gelişir. Hukuk, din, ahlak, estetik, felsefe vb. ile ilgili bütün fikirlerin, ve bunların karşılığı kurumların (devlet ve din gibi) açılıp gelişmesi, aynı zamanda toplumsal ilişkileri, toplumun yapısını ve örgütlenişini de belirleyen üretim düzeyine bağlıdır.

İkinci bölüm ekonomi politiktir; toplum yaşamının temelini oluşturan toplumsal üretim ve dağıtım yasalarının bilimidir. Ekonomi politik, tarihsel materyalizmin geliştirdiği toplumsal evrimin temel

yasalarından başlayarak, üretici güçler ve bunların toplumdaki üretim ilişkilerini, özellikle üretim araçlarının mülkiyetini ve bunlarla üretim sürecinde yer alan çeşitli insan grupları arasındaki ilişkileri, üretilen malların mülkiyetini ve bunların dağıtımının nasıl yapılacağını belirler.

İkel toplumlarda ürün, toplumun bireyleri arasında eşit olarak dağıtılırdı. Çeşitli madeni araç gereçlerin bulunması ve üretimde emek gücü yanında bir de kafa emekçilerinin yer alması, üretim araçlarında özel mülkiyetin ortaya çıkmasına neden oldu. Özel mülkiyet toplumu sahip olanlarla olmayanlar olarak uzlaşmaz karşıt sınıflara böldü. Üretim araçlarına sahip olanlar sahip olmayanların ürünlerine el koymaya başladı. Böylece insanın insan tarafından sömürülmesi süreci başlamış oldu. Üretimin gelişmesiyle, özel mülkiyet biçimleri değişiklikler gösterdi. Önce köleci, sonra feodal, daha sonra da kapitalist mülkiyet biçimleri gelişti. Bunlara bağlı olarak sömürü biçimleri de değişti. Marx, kapitalist toplumun tahliline özel bir önem gösterdi ve bu toplumun sömürücü niteliğini ortaya koydu (Zubritski, 1978:98).

Marksizmi oluşturan üçüncü bölüm, sosyalist öğretilerdir. Bu ekonomi politiğe sıkı sıkıya bağlıdır. Üretimde makina kullanımı yaygınlaştıkça, üretimin toplumsal niteliği, artık ürünlere özel olarak sahip olma biçimine uygun düşmüyordu. Kapitalizm, varlığını sürdürmeye devam ediyor ve tıpkı köleci ve feodal toplumlarda olduğu gibi, yavaş yavaş toplumsal evrime bir fren oluyor, üretimin toplumsal niteliğine uygun düşen sosyalist düzen, kapitalizmin yerini alamıyordu.

Kapitalist toplumun tahlilinden hareketle, Marksizm, proleteryanın, yeni bir toplum yaratmakta herkesten çok çıkarı olduğunu, şu ya da bu biçimde (bu, tarihsel somut koşullara bağlı olacaktır) burjuvazinin yerine kendi iktidarını kurmak zorunda kalacağını kabul etmektedir. İşçi sınıfı, üretim araçlarının özel mülkiyeti

yerine toplumsal mülkiyeti koyacak, geniş emekçi yığınlarının desteğiyle, kademe kademe, kol işi ile kafa işi arasındaki, kent ile köy arasındaki vb. karşıtlığın ortadan kalkacağı toplumu kuracaktır (Zubritski, 1978:99).

Marksist teoride, toplumsal yapı son aşamasına, komünist aşamaya geldiğinde, ekonomik yapı iktisadi demokrasi ilkesiyle belirlenecektir (Kazgan, 1978:406). İktisadi demokrasi ise, komünlerin, üretimi toplumsal ihtiyaçlara göre düzenlemesiyle belirecektir. İktisadi plan, "aşağıdan yukarı doğru", komünler arasında hazırlanacak, üretim, planlı bir toplumun kontrolü altına girince, malların piyasa fiyatı, değerine eşitlenecektir. Diğer taraftan, komünist toplumda üretim, kapitalizmden farklı olarak, kar için değil, toplumsal gereksinimlerin karşılanması için yapılacaktır. Özgür kişilerin ortaklaşa sahip oldukları üretim araçlarıyla, gerçekleştirilen üretim, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olacaktır (Zubritski, 1978:99).

Kapitalist toplum, Marksizmin iddiasına göre, üretim fiyatlarının değeri yansıtmaması nedeniyle, akılcılık ilkesine ters düşmektedir. Oysa, sosyalist ve komünist toplumda, emek-değer teorisi işler hale gelecek, toplum çapında, akılcılık ilkesi gerçekleşmiş olacaktır. Böylece, toplumun ihtiyacı olan alanlara emeği yöneltmek, her bir emek sahibinin, topluma katkısını ve tüketime hazır ürün kısmı içindeki payını ölçmek mümkün olacaktır.

Böyle bir toplumda bölüşüm ilkesi ise; toplam gayri safi üründen amortisman, sermaye birikimi, kamu yönetim giderleri, eğitim, sağlık ve diğer toplumsal tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak giderler ve işsizlik tazminatları indirildikten sonra geriye kalan fon, toplumun bireyleri arasında bölüşürülecektir. Komünist toplumun ileri bir aşamasında, insanlarla beraber üretim güçleri de artıp, kollektif servet kaynakları fazlalaşınca, bölüşüm ilkesi, artık çalışma değil "ihtiyaç" olacaktır. Bu

sonsuz bolluk ortamında, sadece üretim araçlarında değil, tüketim mallarında da, özel mülkiyet ortadan kalkabilecektir. Marx'a göre bu durumda, çalışma ve bölüşüm ilkesi, "herkesten yeteneklerine, herkese ihtiyaçlarına göre" formülüyle belirlenecektir.

Marksist teoride devletin önemi, liberal ve reformist görüşten farklı olmaktadır. Devlet, toplumsal üst yapının en önemli bir ögesidir. Her toplumda, siyasal üstyapı, iktisadi rejim tarafından belirlenir. Devlet de, iktisadi temel üzerinde güçlü bir etkide bulunur. Marksizmin, devletin ekonomi üzerindeki etkisi ile ilgili bu tezi, sosyalist devletin iktisadi rolü incelenirken özellikle dikkate alınmalıdır. Sosyalist rejimin kendi niteliği sonucu, devletin rolü büyür. Diğer devlet biçimlerinden farklı olarak, sosyalist devlet, başlıca üretim araçlarının sahibidir; bu durum, devletin niteliğini değiştirir. Üretim araçlarının sosyalist toplumsallaştırılması¹², devletin siyasal görevlerine bir de ulusal ekonominin yönetim organı olmaktan doğan görevlerini ekler. Bu toplumda devletin görevleri arasına, toplumsal üretimi örgütlemek, ekonomiyi, kültürel yaşamı, yönetmek, çalışma ve tüketimi emekçiler yararına denetlemek, halkın refahını sağlamak, emekçileri yeni bir çalışma disiplini ve çalışma karşısında komünist bir tutum anlayışıyla eğitmek de girmektedir (Solus, 1979:55).

Marksisler kapitalist devleti sermayenin hizmetinde görmektedirler. Marksist sistemde sermaye, klasik iktisatçıların tanımladığı, fabrika ve makina gibi sermaye mallarından farklı bir anlam taşımaktadır. Marx'a göre, kapital fiziki nesnelere çok, sosyal bir süreci tanımlamaktadır. Sermaye, işgücünün kiralanmasını, makinaların yapımını, ürünlerin para karşılığı değişimini ve bu paranın bir başka kar

---

¹² Sosyalist toplumsallaştırma, üretim araçlarının topluma ait olması demektir. Üretim araçlarının kolektifliği sözkonusudur. Özel mülkiyet sadece tüketim malları için geçerlidir (Solus, 1979:55).

yaratan sürece yatırılmasını içerir. Kapitalist toplumda azınlıktaki kapitalist sınıf, üretim araçlarına sahiptir ve kazandığı ücretle geçinen emek sahiplerini sömürür. Devletin kapitalist sistemi sürdürme eğilimi, egemen sınıf olan sermaye sahibinin gücünün göstergesidir (Caslin, 1979:305).

Sosyalist üretim ilişkileri, kapitalizm çerçevesinde kurulamadığı için, iktidarın proleterya tarafından elde edilmesi, sosyalist ekonominin ortaya çıkmasının ön koşuludur. Geçiş döneminde sosyalist bir ekonomi kurmak için, devlet, belli başlı üretim araçlarının devletleştirilmesi ve ülkenin sanayileştirilmesi gibi önlemler uygular. Daha sonra devlet komünizmin kuruluşunun başlıca aracı haline gelir. Komünizmin maddi ve teknik temelini kurulmasını ve sosyalist üretim ilişkilerinin komünist üretim ilişkileri durumuna dönüşmesini sağlar. Sosyalist devletin iktisadi rolü, kapitalist devletin iktisadi rolünden ayrılmaktadır. Birincisi, sosyalist ve komünist üretim ilişkilerini kurma aracı olarak kabul edilirken, ikincisi, kapitalist üretim ilişkilerini korumayı ve sağlamlaştırmayı amaçlamaktadır (Solus, 1979:56).

Ayrıca, sosyalist devletin bir başka iktisadi rolü de, ulusal ekonominin yönetimini üstlenmesidir. Hemen tamamen devletin elinde toplanmış belli başlı üretim araçlarının sosyalist toplumsallaştırılması nedeniyle, devlet, ulusal ekonomiyi kendi başına örgütler ve yönetir. Üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti, sosyalist devletin bu görevinin iktisadi temelini oluşturur. Devletin örgütlenme ve yönetim görevleri, ekonominin tamamını kapsar. Ülkenin iktisadi gelişmesi, üretim ve yatırımların büyüklüğü ve yapısını planlamak, emek gücünü ve diğer üretim kaynaklarını ulusal biçimde denetlemek devletin görevidir (Solus, 1979:58).

Sosyalist devlet, ulusal ekonomiyi, en geniş demokrasiyi, devletin merkeziyetçi yönetimi ile bağdaştıracak ilkelere göre yönetir.

Demokrasi, bütün zenginlikleri ortaya çıkarma, yerel koşullar ve özellikleri, her emekçinin, her topluluğun yetenek ve becerilerini gözönünde tutma olanağını verir. Bu da iktisadi gelişmeyi hızlandırır. Merkeziyetçilik, bütün işletmelerin etkinliğini sağlamayı ve bütün ulusal ekonomiyi bir tek amaca, sosyalizm ve komünizmin kurulması amacını gerçekleştirmeyi sağlar. Demokratik merkeziyetçilik ilkesi, sosyalist devletin örgütlenme ve iktisadi yönetim görevinin gücünü oluşturur. Bu ilke, sosyalist ülkeler ekonomisinin sürekli gelişmesinin güvencesi olarak kabul edilir (Solus, 1979:59).

Kapitalizmin tekelci aşamasında da, özellikle bunalım dönemlerinde, devlet, iktisadi yaşama daha etkin bir biçimde müdahale etmek zorunda kalır. Kapitalist yeniden üretim sürecine doğrudan girer. Bazı işletmeleri, hatta ekonominin bazı sektörlerini devletleştirir. Ancak bu, devletin diğer müdahale biçimleri gibi, halkın yararına değil, egemen sınıf olan burjuvazinin yararına yapılır. Çağdaş, reformist ve revizyonistler, burjuva devletleştirmesini sosyalist bir toplumsallaştırma ve müdahaleciliği de planlı bir yönetim olarak göstermeye çalışırlar. Bu tezler temelden yoksundur. Müdahalecilik, kapitalist rejimin temellerini güçlendirmeyi, tekeller iktidarını pekiştirmeyi gözetir (Solus, 1979:58).

Marksistler devlete karşıdır. Devlet, doğal olmayan, toplumun çözmeye yetersiz kaldığı çatışmalarla karşılaştığında ortaya çıkan bir kurum olarak kabul edilmektedir. Devlet, sınıf çatışması sonucu olduğu için, sınıfsız toplumda, kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Devletin ortadan kalkması, kamu görevlerinin politik niteliğini kaybedip, gerçek toplum yararının gözleyicisi, idari fonksiyonlarının gerçekleştiricisi haline gelmesi demektir. Marx, devleti, "burjuvazinin yönetim kurulu" saymakta, devletin, bir sınıfın diğerini baskı altında tutması için bir

araçtan başka bir şey olmadığını söylemektedir. Sosyalizm'den sonraki aşama olan Komünizm'de, devletin yerini komünler alacak, toplum, bir komünler federasyonu haline gelecektir. Böyle bir toplumda birey de, devletin yok olmasıyla, politik yabancılaştırmadan, üretim araçlarının toplumsallaşmasıyla da iktisadi yabancılaştırmadan kurtulacaktır (Kazgan, 1984:405).

Marx'ın komünist toplumu, yeryüzünde bir cennet olarak düşündüğü ve böyle bir toplumla ilgili bekleyişlerinin hayalci "ütopik" bir niteliği olduğu ileri sürülmektedir (Kazgan, 1984:408). Gerçekte, Liberal toplumun "Doğal Düzen"i ile Marksizmin "Komünist" toplumu, saptanan amaçları itibariyle birbirine benzemektedir. Her iki ekonomik sistemin benzerlikleri şu şekilde sıralanabilir: 1)Kişinin kişiyle ve toplumla, sınıfların sınıflarla, toplumların diğer toplumlarla çıkar çelişkisinin olmadığı, çatışmanın ortadan kalktığı, sınıfların bulunmadığı bir toplum düzeni tanımlamaktadır. 2)Devletin işlevlerini minimuma indirme amacındadır; Liberal sistemin *laisser-faire* ilkesi, komünist sistemin, devletin kendiliğinden yok olması öngörüsüyle, aynı amaca dönüktür. 3)Bireyler için özgürlük istenmektedir; Kişiyi bağlayan kayıtlardan, kurumlardan kurtarmak gereği, temel ilke olarak, her iki sistemde de kabul edilmiştir. 4)Üretimin ihtiyaçlara dönük olması, nihai amaçtır; Liberal öğretinin malların marjinal faydasını, yani ihtiyaçları, fiyatlarının yansıttığı savı, komünist toplumda, ihtiyaçlara göre üretim ve bölüşüm ilkesine çok yakındır. 5)Üstün bir akılcılığın toplumsal-iktisadi düzene egemen olması, her iki öğretinin de gerisinde yatmaktadır. 6)Kurulması düşünülen toplumsal düzen normatiftir. Doğal düzen, pozitif değil, normatif, yani, var olanı açıklayan değil, olması gerekeni saptayan ilkeler dizisi olarak kabul edilirse, komünizmin gerçekleştirmeyi amaçladığı, sınıfsız toplumsal düzenden farklı olmadığı görülür (Kazgan, 1984:405).

Ancak, Liberal öğretinin tam rekabet modeli ile karşılaştırıldığında, Marx'ın komünist toplumla ilgili önerileri, bilimsel bakımdan çok önemli bir ileri aşamadır. Çünkü, bu cennetin (toplumsal düzenin), birinciden farklı olarak, henüz, yer yüzünde bulunmadığını, insanlığın gelişmesinin, ancak çok ileri bir aşamasında gerçekleşebileceğini kabul etmektedir. Marx, toplumlar sonsuz bolluk aşamasına erişmedikçe, bu hayal dünyasının gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını görmüştür. Liberal öğretime farklı olarak, yaşayan Batı toplumlarındaki kapitalist girişimci sınıfın değil de, işçi sınıfının, bu cennetin yaratılmasında öncü olacağını iddia etmiştir. Bu noktada, Marksizm, Liberalizmin karşıtıdır (Kazgan, 1984:406).

Devletin ekonomideki rolünü inceleyen yukarıdaki üç görüşü birbirinden ayıran özellikleri Tablo:1-1'deki gibi özet olarak göstermek mümkündür.

Tablo 1-1: Devletin Ekonomideki Rolü.*

	<u>Geleneksel İktisat Teorisi:</u>	<u>Keynesyen İktisat Teori:</u>	<u>Marksist İktisat Teorisi:</u>
İnsan Doğası:	Görece olarak özgür ve bağımsız.	Kısmen toplum tarafından sınırlanmış	Toplumsal yapı tarafından şekillenmiş
Çıkar ve İsteklerin Nitelikleri:	Açıkça algılanıyor, bağımsızca yaklaşıyor ve aktif olarak korunuyor.	Gerçek çıkarlar kişiden saklanmış olabilir ve aktif olarak korunamayabilir.	İstekler toplumsal yapı tarafından şekillenir. Gerçek çıkarlar algılanamayabilir
Devletin Doğası:	Edilgen, sınırlı ve tarafsız.	Aktif, geniş kapsamlı ve tarafsız.	Toplum ve ekonomiye katılmış. Tarafsız değil. Görece özerk, ancak varlığı sürdürülmesini sağlar.
Örnek Politikalar:	Devletin küçültülmesi, piyasaya en alt düzeyde müdahale, sorumlu toplu pazarlık.	Keynesyen maliye politikası, teknik gelişmenin özendirilmesi, refah devleti, (örneğin, toplumsal sağlık ve eğitim hizmetleri devlet tarafından sağlanır).	Mevcut devletin nihai dönüşümü, ekonominin daha fazla kolektif kontrolü, endüstriyel demokrasi.

* Caslin, 1993:313'den uyarlanmıştır.

II. BÖLÜM

KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ VE ETKİLEŞİMİNE İLİŞKİN HİPOTEZLER

Refah devleti anlayışı ile birlikte bir çok kapitalist ekonomide devletin rolü farkedilir ölçüde değişmeye başlamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra işsizlere gelir transferi, hasta, güçsüz ve yoksul yurttaşlarına sosyal hizmet sunmak gibi görevler, devlet faaliyetleri arasında yer almıştır. Bunların dışında birçok Avrupa ülkesinde bazı malların üretilmesinde devlet öncülük etmiş, çeşitli kuruluş ve ortaklıkları aracılığı ile, petrol üretimi, otomotiv ve taşımacılık gibi sermaye yoğun sektörlerde faaliyet göstermeye başlamıştır. Diğer yandan, vergi, kamu harcamaları ve reeskont oranları gibi maliye ve para politikası araçlarını kullanarak enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik sorunların ve devrevi dalgalanmaların (business cycle) etkilerini hafifletmeye çalışmıştır. Ekonominin uzun dönem gelişmesini sağlamak amacıyla planlar yapıp, bunun için planlama kurumları oluşturmaya ve finansal kurumlar aracılığı ile de gerekli yönlendirme ve denetim mekanizmalarını kullanmaya başlamıştır. Tüm bu faaliyetlerinin finansmanını sağlamak amacıyla vergi oranlarını artırmanın yanında yeni vergiler koymuştur (Cameron, 1978:1243).

Devlet faaliyetlerinde gözlenen artışlar 19. yüzyılın sonlarına doğru Wagner (1883) tarafından yapılan ampirik çalışmalardan sonra bir çok araştırmacının ilgisini çekmiştir¹. Wagner, gelişmekte olan ülke

---

¹ Adolf Wagner'in "Kamu Harcamalarının Sürekli Artışı" hipotezine ilişkin çalışmasının aslı, Almanca olup, *Finanzwissenschaft*, Part I, Third edition, Leipzig 1883, adlı eserden, Nancy Cooke tarafından 4-16 ve 69-76 sayfaları arası, "Three Extracts on Public Finance" adıyla İngilizceye çevrilmiş ve MUSGRAVE,

ekonomilerinde devlet faaliyetlerinin zaman içinde giderek genişlediğini bunun sonucu olarak da kamu harcamalarının arttığını kanıtlamıştır (Wagner, 1883:1-8).

Daha sonra yapılan çalışmalarda ise, harcamalarda artışa yol açan çeşitli faktörler üzerinde durulmuş ve konu farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır: a) savaş gibi olağanüstü olaylar nedeniyle kamu harcamalarının geçici olarak artması, ancak, normal döneme geçildikten sonra azalmakla birlikte önceki düzeyine inmemesini açıklayan, Peacock-Wiseman "Sıçrama Hipotezi"; b) demokratik ülkelerde seçim dönemlerinde yaşanan politik devrevi dalgalanmaların (political business cycle), oy maksimizasyonu amaç fonksiyonu ile davranan politikacıların iktidarda kalmalarını ya da iktidara gelmelerini sağlamak amacıyla kamu harcamalarını artırmaları veya iktidara gelmeleri halinde yeni ve daha fazla hizmet sunmaya söz vermelerinin kamu harcamaları üzerindeki etkileri; c) devletin örgütlenme biçimi (üniter veya federal) ve kamu gelir ve harcamalarının merkezileşme derecesi ile ilgili olarak Leviathan Hipotezi ve d) ekonominin dışa açılmasının kamu harcamaları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar, Wagner Yasasının yanında konu ile ilgili başlıca yaklaşımları oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde kamu harcamalarının gelişimine ve etkileşimine ilişkin olarak yapılmış olan çalışmalar- ele alınacaktır. Bu çalışmalar başlıca üç gruba ayrılarak incelenecektir. Birinci grupta ekonomik yaklaşımlar ele alınacak ve bu başlık altında, Wagner Yasası, Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi ve Wagner karşıtı yaklaşım olarak da Wildovsky'nin çalışması incelenecektir.

R.A. ve A.T. PEACOCK (1958)'de yayımlanmıştır. Bu çalışmada, Adolf Wagner'in çalışması için sözü edilen eserden yararlanılmıştır.

İkinci grubu oluşturan Politik Yaklaşım başlığı altında, Aşırı Genişleme Hipotezi incelenecektir. Üçüncü ve son grupta ise, kamu harcamalarına ilişkin kurumsal bir yaklaşım olarak, Leviathan Hipotezi üzerinde durulacaktır.

A-Ekonomik Yaklaşım

Daha önce de belirtildiği gibi, kamu harcamalarına ekonomik yaklaşım başlığı altında üç yaklaşım incelenecektir. Bunlardan birincisi, devletin gelişmesi ile birlikte kamu harcamalarının sürekli olarak arttığını ileri süren Wagner Yasası, ikincisi, olağanüstü dönemlerde artan kamu harcamalarının, normal döneme geçildikten sonra düştüğünü, ancak, olağanüstü dönemden önceki düzeyinden daha yüksek bir miktarda kaldığını savunan, Peacock-Wiseman'ın "Sıçrama Hipotezi" ve üçüncüsü de, kamu harcamalarındaki artışın, ekonominin büyümesinin bir sonucu olmadığını, aksine, kamu harcamalarının artması sonucunda ekonominin büyüdüğünü ve geliştiğini ileri süren, Wildovsky Yaklaşımı aşağıda ele alınacaktır.

a-Wagner Yasası

Genç Tarihçi okulun önde gelen yazarlarından biri olan Adolph Wagner, 19. yüzyılın sonlarına doğru gelişmekte olan bazı ülkelerde (İngiltere, İsviçre, Prusya ve Kuzey Amerika gibi) kamu harcamalarını incelemiş ve ele aldığı bu ülkelerde kamu harcamalarının zaman içinde sürekli olarak arttığını gözlemlemiştir. Wagner, bu artışın bir raslantı sonucunda olamayacağını, aksine, sosyal bir yasaya bağlı olarak gerçekleştiğini savunmuştur. O'na göre, kamu harcamalarının artışı aslında, kamu faaliyetlerindeki artışın bir yansımasıdır. Yani,

toplumların gelişme istekleri, devletin görev ve çalışmalarını artırmakta, bunun sonucu olarak da kamu harcamaları artmaktadır (Önder,1974:18). Wagner'in kendi ifadesiyle;

“Yasa (devlet faaliyetlerinin artışı), ülkelerden elde edilen ampirik bulguların ortaya koyduğu bir sonuçtur; açıklanması, doğruluğunun kanıtlanması ve nedenleri ise, ülkenin sosyal gelişmesinin (social progress) bir baskısı sonundadır. Bu gelişme, özellikle kamu ekonomisi alanında olmak üzere, özel ve kamu sektörünün değişmesini zorunlu hale getirmektedir. Kısa dönemde finansal yetersizlikler, diğer bazı faktörlerden daha ağırlıklı olarak, gelir (devletin) yönünden kısıtlar ortaya koyarak devlet faaliyetlerinin genişlemesini engelleyebilir. Ancak, uzun dönemde gelişmekte olan toplumun büyüme istekleri bu finansal kısıtların üstesinden gelebilir.”(Wagner, 1883,8).

Wagner'in bu ifadesinde önemli olan ilk nokta, harcamalardaki artışın, sosyal gelişmenin bir sonucu olarak devlet faaliyetlerindeki artıştan kaynaklandığıdır. Diğer bir anlatımla, Wagner Yasası, gerçek anlamda artan devlet faaliyetlerinin bir sonucudur; sosyal gelişme kaçınılmaz olarak devlet faaliyetlerini artırır. Buna bağlı olarak da harcamalar artar. İkinci önemli nokta da yasanın, kısa dönem değişikliklerinin ya da gerçek anlamda gelişme yerine harcamaların tutarı üzerinde durmasıdır. Bir başka önemli nokta ise, Wagner'in devlet faaliyetlerinin önceden (a priori) sabitleştirilemeyeceğini öngörmesidir. Harcamaların artış oranı konusundaki görüşü ise, ampirik çalışmalar sonunda, yasanın bazı ülkelerde geçmişte kişi başına ürün artışından oransal olarak daha fazla faaliyet ve harcama artışı olduğunun kanıtlandığı biçimindedir.

Avrupa'da Wagner kamu harcamalarının artışı tezini ortaya koyduğu sıralarda, bundan habersiz olarak, Amerika'da da Henry C. Adams (1898) yaptığı çalışmalarda bu konuyu ele almıştır. Ancak, Wagner tezini daha çok ampirik çalışmalarla desteklemiş olduğundan, hipotez Wagner'in adıyla anılmıştır (Önder, 1974:18).

Artan kamu harcamaları hipotezi, ya da kısaca Wagner Yasası'nın işleyişi aşağıdaki biçimde açıklanabilir (Bird, 1971:2);

a) Sanayileşen toplumlarda kişi başına reel milli gelir arttıkça, kamu kesiminin önemi de görece olarak artar. Wagner bunun için üç neden ileri sürmüştür. Birincisi, özel sektörün kamu sektörünü ikame etmesi nedeniyle, devletin yönetim ve denetim fonksiyonları gelişir. Bu gelişmeye ek olarak, sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan iş bölümü, emek faktörünün giderek uzmanlaşmasına, iş ilişkilerinin daha karmaşık hale gelmesine ve bilgi alış verişine olan gereksinimin de artmasına yol açar. Böyle bir ortamda ise, devletin düzenleyici ve korumacı davranışlarına olan talep yükselir. Daha sonraki dönemde ise, nüfus yoğunluğunun artması ve hızlı kentleşme ile birlikte, yukarıda sözü edilen işlevlerin genişlemesinin daha da artacağı kabul edilmektedir.

b) Wagner, pek açık olmasa da, sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal gelişme ve refah artışının, özellikle kültür, eğitim ve gelirin yeniden bölüşümü ile ilgili harcamaları da artıracaklarını kabul etmiştir. Wagner'in çalışmalarında bunu açık olarak görmek mümkün değildir. Ancak, kamu mallarının genellikle lüks ya da üstün mallar olarak kabul edilmesi bu sonucu doğurmaktadır. Diğer bir deyişle, lüks mallara olan talebin gelir esnekliğinin yüksek olması, gelir arttıkça bu mallara talebin,

dolayısıyla üretimin artmasına, kamu harcamalarının da yükselmesine yol açacaktır.

c) Teknolojik gelişme, yatırımların daha büyük ölçeklerde yapılmasını gerektirmektedir. Büyük ölçekli özel sektör yatırımlarının ortaya çıkması, ekonomik etkinliğin sağlanması ve devam ettirilebilmesi için, bunun kamu kesiminde yapılacak büyük ölçekli yatırımlarla dengelenmesini gerektirmiştir. Aslında bu, bazı alanlarda bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, toplumsal ve ekonomik gelişme, büyük ölçekli haberleşme ve ulaşım gibi altyapı yatırımlarını gerektirmektedir ki, bu da ancak devlet tarafından yapılabilir. Başlangıçta büyük sermaye gerektiren ve riskli görünen bu tür yatırımların özel sektör tarafından yapılmaması devletin müdahalesini zorunlu hale getirir. Bu müdahalenin bir sonucu olarak da kamu harcamaları artar (Mann, 1980:189).

Wagner Yasası çeşitli açılardan eleştirilmektedir. İlk eleştiri yasanın dayandığı ampirik çalışmaların yapıldığı dönemin özelliklerine ilişkindir. Sözkonusu ampirik çalışmalar 19. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Bu dönemde, genel olarak Avrupa'da ve Almanya'da, hızlı bir sanayileşme süreci yaşanmaktadır. Sanayileşmenin doğal sonucu olarak, verimlilik ve üretim artışı, hızlı bir gelir artışına da yol açmıştır. Dolayısıyla yasanın; a) hızla artan kişi başına reel milli gelir, b) değişen teknolojik ve kurumsal yapı ve c) demokratikleşme ile birlikte geçerli olacağı söylenebilir (Bird, 1971:4).

İkinci olarak, Wagner Yasası, pozitif kamu harcamaları teorisinin bir önermesi olarak düşünülmüştür. Yani yasa ile, varolan ekonomik ve toplumsal yapı ile kamu harcamaları, ve bu harcamaların zaman içindeki değişimleri açıklanmaya çalışılmıştır. Aslında yasa bu biçimiyle

savunmak, Wagner'in devletin normatif yapısına ilişkin kabul ettiği varsayımlarıyla çelişmektedir. Bu nedenle, Wagner'in hipotezini desteklemek için ileri sürdüğü gerekçelerin, onun sanayileşme ile birlikte toplumda ve dolayısıyla ekonomik yapıda neler olacağına ilişkin beklentilerini ortaya koyduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır (Bird, 1971:4).

Eleştirilerin sonuncusu ise, Wagner'in, savaşların kamu harcamaları üzerindeki özel ve önemli etkisini dikkate almamış olmasıdır. Bunun nedeni 19. yüzyıl iyimserliği ile savaşların, gelecekte, geçmiştekine oranla, hem sayıca ve hem de büyüklük olarak daha önemsiz olacağını düşünmüş olmasındandır. Ancak, bu beklenti, dolayısıyla Wagner Yasasının geçerli olup olmadığının kanıtlanması, insanlık adına olumlu olarak gerçekleşmemiş, beklenenin tersine, savaşlar giderek daha yıkıcı ve daha pahalı sonuçlar doğurmuştur.

Yukarıda sayılan zayıf yanlarına karşın, devlet faaliyetlerinin genişlemesi ve bunun sonucu olarak da kamu harcamalarının artması, yapılan birçok ampirik çalışma ile araştırılmış ve yasayı doğrulayıcı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalar ve sonuçları aşağıda ayrıca ele alınmaktadır.

Çalışmalarda iki yaklaşım sözkonusu olmaktadır (Bird, 1971:5). Birincisi ve en önemlisi yasanın geçerli olup olmadığına ilişkindir. Yani kişi başına reel milli gelirin arttığı sanayileşen ülkelerde bu artışla birlikte, kamu harcamaları da gerçekten artmakta mıdır? İkinci olarak, yasanın geçerli olabilmesi için ileri sürülmüş olan varsayımlar doğrulanmakta mıdır? Diğer bir anlatımla; 1) önemli sayılabilecek çoklukta kamu malı lüks maldır, dolayısıyla bu malların gelir esnekliği yüksektir ve gelir düzeyi yükseldikçe bu mallara olan talep, dolayısıyla

kamu harcamaları da artar mı? 2) gelişme süreci ilerledikçe, serbest rekabet ortamında piyasaların başarısızlığı giderek artmakta mıdır?

Kurulan modellerin bir çoğu, bir bağımsız değişkenin yer aldığı denklemlerden oluşmaktadır. Bu yolla, örnek alınan ülkede ekonomik gelişmenin düzeyi ve eğilimi saptanmaya çalışılmaktadır. Bu değişkenlerde genellikle, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), gayri safi milli hasıla (GSMH) veya kişi başına yurtiçi hasıladır (GSYİH/N). Bir kaç çalışmada ise modele bir veya bir kaç değişken daha eklenmiştir. Bunlarda genellikle, ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyini yansıtabilecek şehirleşme oranı, nüfus artış oranı, sanayileşme oranını gösteren sanayi malı üretimindeki artış ya da tarımsal üretim gibi değişkenlerdir. Bu çalışmaların bazılarında Wagner Yasasının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmış, bazılarında ise geçerli olmadığı gözlenmiştir (Abizadeh, 1985:209).

Yasanın geçerli olduğunu gösteren sonuçlar, Wagner'in kendi çalışmalarında da olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelere ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilmiştir. Kamu harcamaları ile ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyini gösteren modellerin regresyon sonuçları gelişmekte olan ülkelerde %99 güvenirlilik düzeyinde anlamlı çıkarken, fakir ülkelerde anlamlı sonuçlar vermemiştir. Dolayısıyla, yasanın ileri sürdüğü gibi, gelişmekte olan ülkelerde, gelişmeyle birlikte devletin fonksiyonları artarken, kamu harcamaları da artmaktadır (Abizadeh, 1985:214).

Ekonomik gelişme ile kamu harcamaları arasında ilişki olduğunu ortaya koyan diğer bazı regresyon sonuçları ise gelişmiş ülke verilerini kullanan çalışmalardır. Ancak, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar çıkan bu modellerin gösterdikleri, gelişmekte olan ülkelerin

sonuçlarının tam tersidir. Yani, gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları giderek azalmaktadır (Abizadeh, 1985:214).

b-Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi

Wagner Yasasının maddi (secular) ve tarihsel kaçınılmazlık (historical inevitability) karakterleri, kamu harcamaları konusunda kısa dönemde oluşan değişikliklerin açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Wagner, yasayla kamu harcamaları davranışlarını genel çerçevede açıklamaya çalışmaktadır; kendi yapmış olduğu ampirik çalışmaların bulgularına dayanarak, devletin zaman içinde artan fonksiyonlarına bağlı olarak, kamu harcamalarının milli gelirdeki artıştan daha hızlı olacağını ortaya koymaktadır.

Peacock-Wiseman, Wagner'in bulgularını reddederek, zaman serisi analizi yöntemiyle, İngiltere'de inceledikleri döneme ilişkin, kamu harcamaları davranışlarını açıklamaya çalışmışlardır. Wagner'in yaptığından farklı olarak, kamu harcamalarının ulusal çıktı ile ilişkili olarak miktar cinsinden artışıyla ilgilenmek yerine, bu harcamaların zaman boyutunu da dikkate alıp, artışındaki değişmeyi incelemişlerdir.²

İngiltere'de Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını da içine alan dönemde, kamu harcamaları, savaş yıllarında adeta sıçramış ve tepe noktaları (peak) oluşturmuştur. Peacock-Wiseman, savaş gibi

²Peacock-Wiseman sabit oranlı bir artış yerine, savaşın etkisi ile basamaklı bir artışın olacağını ileri sürmektedirler. Wagner yasası $(dG/dY)(Y/G) > 1$ biçiminde ifade edilebilir. Aynı terimlerle ifade etmek gerekirse Peacock-Wiseman hipotezinde kısa dönemde $(dG/dY)(Y/G) \geq 1$, uzun dönemde ise $(dG/dY)(Y/G) > 1$ olarak ifade edilebilir. Burada G:kamu harcamaları ve Y:milli geliri göstermektedir (Crowley, 1971:29).

olağanüstü dönemlerde, kamu harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının artmasının doğal olduğunu kabul etmektedirler. Ancak, artışın sadece bu dönemlerle sınırlı kalmamış olması, açıklanması gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Olağanüstü dönemlerde artan kamu harcamaları, normal döneme geçildiğinde azalmış, ancak, hiçbir zaman olağanüstü dönemin hemen öncesindeki düzeyine de inmemiştir (Peacock-Wiseman, 1967:25-6).

İngiltere'de her iki dünya savaşı sonrasında kamu harcamalarının artış eğilimini sürdürdüğü gözlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş öncesi döneme göre kamu harcamaları %27 artarken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu artış daha da yüksek, %72.8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu durum, aynı etki altında kalan diğer bazı ülkelerde de gözlenmiştir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı %31.6; Kanada'da %33.9 ve Almanya'da ise %24.3 oranlarında artmıştır. Savaşta doğrudan yeralmayan İsveç'te ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaş öncesi döneme göre sadece %7.6 oranında arttığı gözlenmiştir (Gupta, 1967:433-443).

Kamu harcamalarının bu şekilde olağanüstü olaylar nedeniyle önce artması, daha sonra, normal döneme geçilmiş olmasına karşın, önceki düzeyinden daha yüksek düzeyde kalmasını, Peacock-Wiseman "Sıçrama Hipotezi"³ olarak isimlendirmektedir. Bu harcamaların

³ Kamu harcamalarının olağanüstü dönem nedeniyle birden yükselmesini, Önder (1974), harcamaların "Sıçraması" olarak isimlendirmektedir. Bu hipotezde iki etkinin birbirini izlemesi sözkonusudur. Önce olağanüstü dönem ya da olay nedeniyle harcamalar ani olarak artmakta, olağanüstü dönem ya da olay ortadan kalktıktan sonra ise, harcamalardaki artış azalmakla birlikte devam etmektedir. Bu durumda da artış etkisinin yerleştiğinden sözedilebilir. Bu nedenle, bazı çalışmalarda hipotez, yerleşme etkisi (displacement effect) olarak da isimlendirilmektedir (Gupta, 1967). Çalışmamızda bu hipotez, İzzettin Önder'in

olağanüstü dönemlerde artması, devletin, normal dönemlerden farklı olarak yeni görevler üstlendiğini ya da zaten varolan görevlerini yerine getirirken daha fazla harcama yapmak zorunda kaldığını göstermektedir. Diğer taraftan, olağanüstü dönem sona erip, normal döneme geçilmiş olmasına karşın, harcamaların azalmakla birlikte önceki düzeyinden daha yukarıda kalması, harcamalarda önce bir sıçrama (trend değişikliği) olduğunu ve daha sonra da bu etkinin yerleştiğini göstermektedir.

Wagner'in temel varsayımlarından biri, kamu harcamalarının büyük ölçüde vergi ile finanse edildiğidir. Yönetimin harcama yapması ve bunun için gerekli olan verginin toplanması, çeşitli biçimlerde etkilenir ve toplum tarafından denetlenir. Serbest seçimlerin yapıldığı demokratik yönetimlerde bu oy aracılığı ile yapılırken, diktatörlüklerde böyle bir mekanizma olmadığı halde yurttaşların genel eğilimleri dikkate alınabilmektedir. Yönetimin üzerinde baskı kurmak için her yol denenebilir ve politik olarak belirlenen seçeneklerle, piyasa mekanizmasının belirlediği seçenekler birbirlerinden farklılık gösterebilir. Politik süreç sonunda oluşturulan tercihlerin doğal yapısında olduğu gibi, yurttaşların (seçmenlerin) arzu edilebilir kamu harcamaları (desirable public expenditure) ile uygun vergi yükü (reasonable burden of taxation) konusundaki düşünceleri birbirinden ayrılabilir. Yurttaşların bu düşünceleri ve yönetime etkileri, yukarıda iki ayrı uç örnek olarak sözü edilen politik yapılanmalarda (demokratik yönetim ve diktatörlük) farklı olmasına karşın, hiçbir yönetim biçiminde yurttaşların ortaya koyduğu düşüncelerinin dikkate alınmaması

---

tanımladığı gibi, "Peacock-Wiswman Sıçrama Hipotezi" olarak isimlendirilecektir. Kanımızca, harcamaların olağanüstü olay nedeniyle önce ani olarak artması (sıçraması), hipotezin işleme sürecini başlatması için gerekli ve önemlidir. Bu nedenle, ilk etki olmadan, daha sonra harcamalardaki artışın yerleşmesi de olmayacağı için bu etki daha önemli sayılmaktadır.

sözkonusu olamaz. Dolayısıyla, yurttaşların gelir ve harcama konusundaki düşünceleri arasında farklılık olması, kamu harcamalarının artışının zaman boyutu (time-pattern) hakkında genel kabul görmüş bir açıklamasını yapmaya yetebilir (Peacock-Wiseman, 1967:26).

Toplumda beklenmedik baskılar ve dengeleri bozucu etkiler olmazsa, insanların katlanılabilir vergi yükü (tolerable burden of taxation) konusundaki düşünceleri kolay kolay değişmez. Yönetim, çeşitli gerekçelerle harcamalarını artırmak isteyebilir. Bunun için planlar yapabilir ve bu planlar yurttaşların çoğu tarafından da kabul edilebilir. Bununla beraber, yönetimin uygulamalarından dolayı kamu harcamalarındaki artış, doğrudan, yönetimin politik olarak kamu gelirlerinin artabileceğine ilişkin görüşüne olduğu kadar, harcamaları hangi gerekçelerle artırmak isteyeceğine de bağlıdır. Kamu harcamalarının artışı, sadece yönetimin artırma isteğine bağlı olarak da sözkonusu olabilir. Ancak, olağandışı herhangi bir nedene dayanmadığı için bu artış, daha yumuşak ve göreceli olarak istenilenden daha düşük oranda gerçekleşecektir. Yüksek marjinal vergi oranının caydırıcı etkisi gibi ekonomik faktörler, katlanılabilir vergi yükü, yönetim üzerinde baskı uygulayabilen yurttaşlar ve baskı grupları gibi etkilerle harcamalardaki artışın daha fazla olması engellenebilir (Peacock-Wiseman, 1967:27).

Yönetimin harcama yapmak konusundaki istek ve düşünceleri, buna bağlı olarak vergileme düzeyi ile yurttaşların arzu edilebilir kamu harcamaları ve katlanılabilir vergi yükü konularındaki görüş farklılığı, savaş gibi olağanüstü olaylar tarafından, yerleşmiş anlayışları tahrip ederek ve yerleşme etkisi (displacement effect) yaratarak uyumlaştırılabilir. İnsanlar, normal dönemlerde katlanılamaz kabul ettikleri vergi yükünü ve aynı zamanda kamu gelirlerinin artırılmasına yönelik kararları, kriz dönemlerinde tepki göstermeden kabul ederler ve

bu durum kriz ortadan kalktıktan sonra da sürdürülür (Gupta, 1967:427).

Sonuç olarak, olağanüstü dönemde gerçekleşen kamu geliri ve harcaması, normal döneme geçildikten sonra da kalıcı etkisini sürdürecektir. Bu, olağanüstü dönemin devlete, yeni ve sürdürülmesi gerekli ek görevler yüklemiş olabileceğini düşünerek açıklanabilir.⁴

Olağanüstü olaylar nedeniyle katlanılabilir vergi yükü hakkında insanların düşüncelerinde oluşan değişiklik, bu dönemlerde kamu harcamalarının zaman-boyutu (time-pattern) açıklamak için yardımcı olabilir. Harcamalardaki kayma, savaş gibi olağanüstü bir olaya dayanıyorsa, bu süre içinde insanlar daha fazla vergi yüküne katlanmayı kabul edebilir. Fakat bu kayma, ağır bir ekonomik bunalım nedeniyle olduysa, insanların daha fazla vergi yükünü ödeyebileceğini ve bunu alışkanlık haline getirebileceğini söylemek olanaksızdır. Bu nedenle, depresyon sonrasında kamu harcamalarındaki artışı açıklayacak ve katlanılabilir vergi yükü yerine kabul edilmesi daha kolay başka gerekçelerin bulunması gerekmektedir.

Eğer ağır bir ekonomik bunalım sırasında bazı kamu harcamaları emisyon veya kamu açıklarıyla (kamu borçlanması) finanse ediliyorsa bu harcamaların yükü (fırsat maliyeti), bu dönem boyunca, yaklaşık olarak sıfır olacaktır. Bu nedenle, katlanılabilir vergi yükü depresyon dönemlerinde kamu harcamalarının artışını açıklayamamaktadır. Bazı ülkelerde ise, kamu harcamaları normal dönemlerde bile açık finansmanı

---

⁴Peacock-Wiseman, olağanüstü dönemin devletin fonksiyonlarında köklü değişikliklere yol açan etkide bulunacağını ileri sürmemektedirler. Sadece, bazı işlerin geçici olarak devlet tarafından yapılmış olabileceğini düşünmektedirler. Örneğin, savaşın oluşturduğu yaralar sarılırken, bazı fonksiyonlar da özel sektör ya da yardımsever kuruluşları tarafından yerine getirilebilir (Peacock-Wiseman, 1967:29).

yöntemiyle karşılanmaktadır. Bu nedenle, katlanılabilir yük kavramı sadece vergi olarak değil, kamu harcamalarını finanse edecek diğer yöntemleri de kapsayacak şekilde genişletilecek olursa, harcamaların artışı konusunda daha iyi bir açıklama yapılmış olur (Gupta, 1967:428).

Kamu harcamalarının arzu edilebilir düzeyi ile katlanılabilir yük düzeyi arasında kavramsal ayırım yapmak her zaman mümkün olmayabilir. Yapılacak harcamanın amacı ve niteliği, bunun karşılığında finansmanını sağlamak üzere vergi ödemenin kabul edilip edilmeyeceği kararını etkileyebilir. Herhangi bir kamu harcamasının, bireylere ve dolayısıyla topluma sağlayacağı fayda ile bu harcamanın finansmanı için bireylerin ödeyeceği verginin, onların refahında yol açacağı kaybın karşılaştırılması gerekmektedir. Örneğin, yaşlılara emekli aylığı ödemek üzere alınan verginin, yaşlılık dönemlerinde kendisine aynı miktar fayda sağlamak üzere sigorta şirketine ödenen prim kadar olması halinde, ödenen verginin yükü sıfır olacaktır. Çünkü, devlet emekli aylığı konusunda bir düzenleme yapmamışsa ve birey de kendi isteğiyle özel sigortaya prim ödeyerek yaşlılık dönemini güvence altına almak istiyorsa, vergi ödemenin yükü, yaşlılık döneminde alınan emekli aylığının sağlayacağı faydaya eşit olacaktır. Başka bir örnekte ise; özel bir verginin yabancı ülkelere yardım yapmak üzere alınması söz konusu olabilir. Bu vergiyi ödemek zorunda olan birey, bunun kendisine hiçbir yarar sağlamayacağını düşünebilir; verginin yükü, bunun ödenmesinden dolayı kaybedilecek faydaya eşit olacaktır. Dolayısıyla, "katlanılabilir yük" kamu harcamalarının amacından ve niteliğinden tamamen bağımsız değildir. Eva Muller'in çalışması (1963) insanların bazı durumlarda vergi artışını, kendileri için çok arzu edilen kamu harcamalarının finansmanını sağlaması halinde kabul edebileceklerini göstermektedir.⁵

⁵İnsanların, arzu edilebilir kamu harcamaları düzeyi ile katlanılabilir vergi yükü arasındaki farkı ortaya koyan bir başka çalışma da Gunter Schmolders tarafından Almanya ve İsviçre için yapılmıştır (Gupta, 1967: 429, dipnot 7).

Peacock-Wiseman'ın, kamu harcamalarının sıçraması hipotezine yöneltilen eleştiriler ise üç grupta toplanmaktadır; birincisi, hipotez yalnızca İngiltere'de kamu harcamalarının zaman-boyutu (time-pattern) çalışmalarından elde edilen istatistiksel bulgulara dayandırılmaktadır. Dolayısıyla sonuçlar sadece bu ülkeye özgü olabilir. Bu konuda genel bir hipotez ortaya koymadan önce başka ülkeler için de benzeri çalışmaların yapılmış olması gerekmektedir. İkincisi, İngiltere için yapılan çalışmada bile hiçbir miktar ölçüsü kullanılmamış ve bu etkinin anlamlılık testi de yapılmamıştır. Üçüncüsü ise, hipotez sadece kamu harcamalarının ulusal ürün ile ilişkili olarak trend değişikliği olduğunu ortaya koymakta, harcama artışının herhangi bir sosyal patlamaya dayalı olarak gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılmamaktadır.

Gupta (1967) çalışmasında sadece savaşın değil, büyük ekonomik kriz (depresyon) gibi olayların da kamu harcamaları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Üzerinde çalıştığı ülkeler, İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve İsveç'tir. Bunlardan ilk iki ülke için Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sosyal karışıklığın nedeni olarak dikkate alınmıştır. Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri için ise, savaşların yanında büyük ekonomik bunalım da sosyal patlamaya yol açan olay olarak kabul edilmiş ve bunun kamu harcamaları üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Savaş ve ekonomik bunalım sosyal dengeleri bozucu etkileri olan iki ayrı nitelikli olaylardır. Sonuncu ülke İsveç, ne doğrudan savaşın içinde yer almış ne de büyük ekonomik bunalım yaşamıştır. Bu ülkenin incelenmesi, sadece her iki tür etki altında kalmamış bir ülkede kamu harcamalarının nasıl bir zaman-boyutu (time-pattern) olduğunu görmek ve karşılaştırma yapmak içindir. Gupta, ayrıca bu çalışmasında kamu harcamalarındaki sıçramanın gelir esnekliği ile ilgili olup olmadığını da araştırmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, savaşlarda aktif olarak yer alan ülkelerin tamamında kamu harcamaları savaş sonrasında, savaş öncesi düzeyine göre artmıştır. Aynı şekilde, büyük ekonomik bunalım yaşayan Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da da kamu harcamalarının bunalım sonrasında bunalım öncesine göre arttığı gözlenmiştir.⁶

Aynı ülkelere ait verilerle, sözkonusu dönemler için hesaplanan gelir esnekliği katsayılarında ise düşüş gözlenmiştir. Hatta, ikinci dünya savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da gelir esnekliği katsayılarındaki düşüş o kadar fazla olmuştur ki, esneklik katsayısı birden küçük olarak gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, Wagner Yasasının tersine, her iki ülkede kamu harcamalarının azalmış olmasıdır. Yani, bu iki ülke için Wagner Yasası geçerli değildir.⁷

Savaşlarda doğrudan yer almayan İsveç'de de İkinci Dünya Savaşından sonra kamu harcamaları artmıştır. Ancak bu artış %7.6 gibi diğer ülkelere göre çok küçük bir oranda gerçekleşmiştir. Bu nedenle, İsveç için kamu harcamalarının zaman-boyutunu (time-pattern) test etmek mümkün olmamıştır. Gelir esnekliği ise savaş sonrasında 1.33'den 2.06'ya yükselmiştir.

⁶Kamu harcamalarındaki artış sırasıyla, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında ülkelere göre şu şekilde gerçekleşmiştir; İngiltere'de %27 ve %72.8; Almanya'da %54.7 ve %24.3; Amerika Birleşik Devletleri'nde ikinci dünya savaşından sonra, %31.6 ve Kanada'da ikinci dünya savaşından sonra %33.9. Büyük bunalım sonrasında ise harcamaların artış Amerika Birleşik Devletleri'nde %136 ile %70 arasında, Kanada'da ise %60 ile %42 arasında gerçekleşmiştir.

⁷İnceleme yapılan ülkelerde Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında gelir esneklik katsayıları sırasıyla, İngiltere'de birinci dünya savaşında 4.568'den 2.087'ye, İkinci dünya savaşında 2.08'den 1.182'ye düşmüştür. Almanya'da sırasıyla, 2.08'den 2.02'ye ve 2.02'den 1.13'e; İkinci dünya savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde 1.93'den 0.74'e; Kanada'da 1.03'den 0.38'e düşmüştür.

c-Kamu Harcamaları ve GSMH

Kamu harcamaları (KH) ile milli gelir arasındaki ilişki, ekonomik teorinin iki değişik alanında birbirinden farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Kamu ekonomisi alanında, KH'nın milli gelirdeki artışın bir sonucu olarak artacağı tartışılırken, bir çok makro ekonomik model bunun tam tersini savunmaktadır. Değişkenlerin içsel ya da dışsal değişken olarak kabul edilmeleri bunun başlıca nedenidir. Bu tartışmalar ilk önce Wagner'in (1883) çalışmasıyla başlamıştır. Wagner, daha önce de belirtildiği gibi KH'nı, özel tüketim harcamalarında olduğu gibi, içsel değişken olarak kabul etmiştir. Bunun tersine, Keynes (1936), KH'nı dışsal, dolayısıyla, politika aracı olarak tanımlamış ve kısa dönem ekonomik dalgalanmaların bu araç kullanılarak düzeltilebileceğini ileri sürmüştür (Singh-Sahni, 1984, 630)⁸.

Değişkenler arasındaki etkileşim yönünün doğru olarak belirlenmesi, politika uygulamalarındaki başarıyı artıracaktır. Eğer etkileşim yönü (nedensellik ilişkisi) Wagner tipi ise KH pasif bir işleve sahip olacaktır. Bunun aksine, Keynesyen bir ilişki KH'nı önemli bir politika aracı haline getirecektir.

1-Wagner Karşıtı Yaklaşım

Wildovsky'nin (1975) KH'na yaklaşımı, Wagner karşıtı olarak nitelendirilebilecek içeriklidir. Bu yaklaşım, harcamalar ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sonuçlarına dayandırılmaktadır. O'na göre, kamu sektörünün büyüklüğü, ekonomik

⁸ Keynesyen ekonomide kamu harcamaları (devletin ekonomideki etkinliği)'ne ilişkin olarak birinci bölümde, ilgili kısma bakınız.

büyüme ve gelişmeye bağlı olarak, devlet faaliyetlerinde ortaya çıkan genişlemenin doğal bir sonucu değildir. Kamu sektörünün dolayısıyla, KH'nın büyüklüğü ile ekonomik büyüme negatif ilişkilidir. Yani, ekonomi büyüdükçe KH azalır. Örneğin, Japonya gibi hızla büyüyen ekonomilerde ulusal refahın artmasıyla kamu fonlarına olan ilave talep, kamu dışı kaynaklardan (özel sektörden) sağlanan daha büyük ekonomik üretimle karşılanabilir. Ancak, ekonomik büyümenin daha ılımlı olduğu ve kamu mallarına olan ek talebi karşılamaya yetecek kadar gelir yaratamayan, İngiltere gibi ülkelerde ortaya çıkan ek talep, kamunun payının artırılmasıyla karşılanabilir (Wildovsky, 1975:232-35). Kısaca, Wildovsky'nin görüşü, yavaş büyüyen ekonomilerde kamu sektörü genişlemesinin daha büyük olacağını ve büyüme ile KH'daki artışın birbiriyle ters orantılı bir ilişki ortaya koyacağını ifade etmektedir (Cameron, 1978:1245).

2-KH-GSMH Nedenselliği

Wildovsky'den başka ekonomistler de KH ile milli gelir arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaya yönelik çalışmalar yapmışlardır.⁹ Bunlardan biri, Singh ve Shani (1984)'in Hindistan için yaptıkları çalışmadır. 1950-81 yıllarını kapsayan bu çalışmada, KH ile milli gelir arasındaki ilişki önce, toplam KH ile ulusal gelir arasında araştırılmıştır. Daha sonra ise KH, yönetim harcamaları, sosyal ve gelişme harcamaları, savunma harcamaları ve borç ödeme harcamaları olmak üzere, işlevsel olarak ayrılmış ve her tür harcamanın ulusal gelir ile nedensellik ilişkisi üzerinde durulmuştur.

⁹ Bunlardan bazıları şunlardır, Auld (1975), Beck (1981) Bird (1970, 1979) Birb-Bucovestsky-Foot (1979), Denton-Spencer (1977), Gould (1983), Gupta (1967, 1968), Hartle (1976, 1978), Perry (1977) ve Rosenfeld (1972, 1973).

Granger nedensellik testi yöntemi kullanılarak yapılan incelemeler sonunda; a)Toplam KH ile milli gelir arasında iki yönlü bir ilişki saptanmıştır. Yani, bu iki değişken arasındaki nedensel ilişki ne Keynes'de olduğu gibi sadece harcamalardan milli gelire doğru ve ne de Wagner'de olduğu gibi sadece milli gelirden harcamalara doğrudur. b)İşlevsel ayrıma göre yapılan testlerde ise; yönetim harcamaları ile sosyal ve gelişme harcamalarının iki yönlü ve anlık, savunma harcamalarının iki yönlü ve borç ödeme harcamalarının ise harcamalardan milli gelire doğru tek yönlü ilişkili olduğu sonuçları elde edilmiştir. Dolayısıyla, borç ödemesi harcamalarında Keynesyen bir ilişki sözkonusudur.

Yine bu iki araştırmacının Kanada için birlikte yaptıkları diğer bir çalışmada (Sahni-Singh, 1984), KH ile gayri safi yurtiçi harcama (gross national expenditure, GSYİH) arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktadır. 1926-1980 yılları arasını kapsayan bu çalışmada da Granger-Sims nedensellik testi yöntemi kullanılmıştır. Toplam GSYİH ile KH arasındaki ilişki iki yönlü çıkmıştır. KH'dan GSYİH'ya doğru olan ilişki "zayıf anlık" ve GSYİH'dan KH'na doğru olan ilişki ise "güçlü anlık" özellik göstermektedir. Diğer bir deyişle, KH'larındaki artış GSYİH'yı gecikmeli olarak etkilerken, GSYİH, KH'larını hemen etkilemektedir. Bu sonuca göre, KH ile GSYİH arasındaki ilişki ne Wagner tipidir, ne de KH'larını dışsal değişken olarak kabul eden, Keynesyen makro-ekonometrik modelleri doğrulamaktadır (Sahni-Singh, 1984).

KH ile GSYİH arasındaki nedensellik testinin yapıldığı diğer bir çalışma da (Ahsen-Kwan-Sahni, 1989) Türkiye'nin de yer aldığı, 24 OECD ülkesini kapsamaktadır. Bu ülkelerden büyük bir grubu (24 ülkeden 11 tanesi) iki yönlü nedensellik ilişkisi göstermiş, 8 tanesi tek

yönlü (5 ülkede $KH \rightarrow GNE$ ve üç ülkede $KH \leftarrow GNE$) ve geriye kalan beş ülkede de nedensellik ilişkisi saptanamamıştır.¹⁰

KH'nın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik çok sayıda çalışmadan¹¹ biri de Ram tarafından yapılmıştır. Ram (1986) çalışmasında, kamu sektörü büyüklüğünün ekonomik performans ve büyüme üzerine etkilerinin önemli olduğunu vurgulayarak, kamu sektörünün büyük olmasının verimlilik ve ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye bulunacağını savunmaktadır. Bunun nedenlerini ise şu şekilde açıklamaktadır; a) kamu sektörü genellikle düşük verimle çalışmaktadır ve faaliyetlerin düzenlenme sürecinin genellikle aşırı yük oluşmasına ve ekonomik sistemin maliyetinin artmasına yol açmaktadır. b) devletin ekonomik sisteme müdahale etmek için kullandığı bir çok maliye ve para politikası araçları, ekonomik teşviklerin bozulmasına ve sistemin verimliliğinin düşmesine neden olmaktadır (Ram, 1986:191).

¹⁰ Türkiye'nin de yer aldığı bu araştırmada 1953-1982 yılları arası kapsanmış ve ülkeler, GSMH içinde kamu tüketim harcamalarının GSMH'ya oranının büyümeye oranına göre üç gruba ayrılmıştır; $KH/GSMH$ büyüme oranı a) %85'in üzerinde olanlar, yüksek, b) %15 ile %85 arasında olanlar ılımlı (moderate) ve c) %15'in altında olanlar düşük olarak kabul edilmiştir. Türkiye ikinci grupta yer almış ve KH ile $GSYİH$ arasında iki yönlü bir ilişki saptanmıştır. Diğer ülkelerde; a)yüksek büyüme grubunda olanlar, Danimarka $KH \rightarrow GSYİH$, İsviçre $KH \leftarrow GSYİH$ ve Finlandiya'da ise nedensel ilişki yok, b)ılımlı büyüme oranı olan ülkelere Avustralya, Kanada, İzlanda, İrlanda, Almanya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere'de $KH \leftrightarrow GSYİH$ ve c)düşük büyüme oranı olan ülkelere Japonya $KH \leftrightarrow GSYİH$, Amerika Birleşik Devletleri $KH \rightarrow GSYİH$, Lüksemburg ve Fransa'da $KH \leftarrow GSYİH$ sonucu elde edilmiştir (Ahsen-Kwan-sahni, 1989:210).

¹¹ Bu çalışmalardan bazıları; R.Ram 1986(a),1986(b),1989; Daniel Landau 1983; Mancur Olson 1973; Jack Carr 1989; V.V. Bhanaji Rao 1989; Balvir Singh ve Balbir Sahni 1986.

Diğer taraftan Ram, kamunun ekonomik büyümede kritik bir rolü olduğu ve büyük bir kamu sektörünün ekonomik büyümenin motor gücünü oluşturduğunu savunanların dayanaklarını da; a) kamunun özel ve toplumsal çıkarları düzenleyici bir rolü vardır, b) kamu yabancıların ülke kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını (sömürmelerini) engeller, c) verimli yatırımları koruyarak, büyüme ile gelişmenin toplumsal optimalitesini sağladığı noktalarında toplamaktadır (Ram, 1986:192).

Ram, sadece ekonomik büyüme ile kamu sektörünün büyüklüğü arasındaki ilişkiyi araştırmakla kalmamış, aynı zamanda kamu sektörünün özel sektöre göre verimliliğini de incelemiştir. Kamu sektörü üretiminin özel sektör üzerinde dışsallık etkisi vardır. Bir grup ülke ekonomisi için 1960-1980 dönemini kapsayan çalışmasında Ram; a) kamu sektörünün büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, b) kamunun marjinal dışsallık etkisinin genellikle pozitif olduğu, c) en azından 1960'lı yıllarda kamu sektöründe kullanılan üretim faktörlerinin, özel sektörden daha verimli olduğu, d) zaman serisi (time series) ve zaman kesiti (cross-sections) yöntemlerinin sonuçlarının birbiri ile uyumlu olduğu, e) 1960'lardaki kamunun pozitif dışsallığının 1970'lerle karşılaştırıldığında büyüme üzerinde daha fazla etkili, buna karşın, kamuda görece girdi verimliliğinin bu yıllarda düşme eğiliminde olduğu, f) kamu sektörü büyüklüğünün büyüme üzerindeki pozitif etkisinin düşük gelirli ekonomilerde daha güçlü olduğu sonuçlarını elde etmiştir.¹²

Ram, modelinde kamu ve özel sektörde girdilerin marjinal verimliliğini gösteren katsayıyı da tanımlamaktadır. Bu katsayının (δ) tahmini bir çok kamu malının değerinin ortaya konulması ile

¹² Ram 115 ülke için zaman serisi ve zaman kesiti yöntemlerini kullanarak inceleme yapmıştır. Bunun için bakınız. Ram 1986(a).

yapılabilmektedir. Oysa, kamu malları genellikle, değerinin belirlenebileceği düzenli işleyen bir piyasa mekanizmasından geçmeden tüketime sunulmaktadır. Bu nedenle, ulusal gelir hesaplamalarında kamu mallarının üretim maliyeti değerlemelerinde hatalı ve belirsiz çözümler benimsenmektedir. Bunun sonucu olarak da, kamunun mal ve hizmet üretiminin maliyeti doğru olarak ölçülememektedir. Eğer, özel sektör hata yapar ve malları piyasa değerinin altında sunarsa, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) olduğundan daha küçük çıkacaktır. Oysa, kamu sektörü hata yaparak malları sıfır fiyatla piyasaya sürse bile hesabedilen GSYİH bundan etkilenmeyecektir. Bu gerçek Ram'ın elde ettiği sonuçlar üzerinde ciddi kuşkuvarın doğmasına neden olmaktadır (Carr, 1989:268).

Kamu sektörü üretim verileri ile yapılan çalışmalarda ortaya çıkan diğer bir hata da, ulusal gelir hesaplamalarında kamunun nihai mallarının dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır. Özel sektörde nihai malı ara malından ayırdetmek mümkündür. Kamu sektöründe ise bunun yapılması oldukça zordur. Ulusal gelir hesaplamalarında nihai mal olarak kabul edilen önemli sayılabilecek ölçüde mal ve hizmetler, aslında ara malı niteliğindedir. Oysa Ram, çalışmasında bu türden bir çok ara malını nihai mal gibi kabul etmiştir. Bu nedenle, kamu sektörünün büyümesi ile toplam ürünün büyümesi arasında pozitif ilişki oluşmuştur. Carr, bunu ulusal gelir hesaplanması yöntemlerinin bir sonucu olarak kabul etmekte ve ortaya çıkan durumun "verilerin hayali ürünü" olduğunu söylemektedir (Carr, 1989:270).

Bu konudaki diğer bir çalışma da Daniel Landau (1986) tarafından yapılmıştır. Landau, askeri ve eğitim harcamalarını dışlayarak, kamu tüketim harcamalarını dikkate almış ve KH arttıkça ekonomik büyümenin farkedilir ölçüde azaldığı sonucunu elde etmiştir. Askeri ve transfer harcamaların ekonomik büyüme üzerinde önemli

sayılabilecek bir etkisi yoktur. Öte yandan, devletin sermayeyi geliştirici harcamaları da ekonomik büyümeyi hızlandırmaya etki etmemiştir (Landau, 1986:68).

Ram (1986) ve Landau'nun (1986) sonuçları birbirleriyle çelişmektedir. Bunun nedeni, devletin büyüklüğünün belirlenmesine ilişkin değişkenin farklı olmasıdır. Ram, toplam devlet tüketim harcamalarını kullanırken, Landau bazı devlet tüketim harcamalarını dışlamıştır. Bu da hem sonuçların birbirinden farklı çıkmasına yol açmış ve hem de her iki çalışmanın karşılaştırılmasını olanaksız hale getirmiştir (Rao, 1989:272). Ancak, Ram'ın modelinin, çoklu regresyon yöntemi kullanmış olduğu için, daha sağlam teorik temele dayandığının belirtilmesi gerekmektedir.

Üzerinde durulan bir başka konu da, KH büyüme oranı ile ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişkinin etkileşim yönünün araştırılmasıdır. Rao (1989), bunun için "Granger Nedensellik" testini kullanmıştır. Toplam 48 ülkeye ilişkin verileri kullanarak yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo:2-1 ve Tablo:2-2'de özetlenmektedir. Tablo:2-1'de, dört gruba ayrılan regresyon denklemlerinin¹³ test edilmesi sonucunda, ilk iki grup regresyon

¹³ Rao, Granger Nedensellik Testi için, $P_t = dY_t/Y_t$ ve $Q_t = (dG_t/Y_t)$ tanımlamasını yaptıktan sonra, I numaralı denklem seti için, a) P_t 'yi P_{t-1} üzerine, Q_t 'yi Q_{t-1} üzerine; b) P_t 'yi P_{t-1} , Q_t üzerine c) P_t 'yi P_{t-1} ve Q_{t-1} üzerine d) P_t 'yi P_{t-1} üzerine; e) Q_t 'yi Q_{t-1} , P_t 'yi P_{t-1} üzerine, f) Q_t 'yi Q_{t-1} ve P_t üzerine; g) Q_t 'yi Q_{t-1} ve P_{t-1} üzerine; Q_t 'yi Q_{t-1} üzerine regresyonunu yapmış ve nedenselliğin yönünü F istatistiğine göre belirlemiştir. II numaralı denklem seti için, verileri önceden filtreden geçirerek aynı regresyonları yapmıştır. III numaralı denklem seti için, a) P_t 'yi P_{t-1} , P_{t-2} , P_{t-3} ve Q_{t-1} , Q_{t-2} , Q_{t-3} üzerine, b) aynı şekilde Q_t 'yi (a)'daki altı değişken üzerine regresyon yapmış ve F istatistiği sonuçlarına göre nedenselliğin yönüne karar vermiştir. IV numaralı denklem seti için ise, a) P_t 'yi III(a)'daki altı gecikmeli değişken ve Q_t ; b) Q_t 'yi III(a)'daki altı gecikmeli değişken ve P_t üzerine regresyonunu yapmıştır. Burada da nedenselliğin yönü F istatistiği değerine göre

denkleminde 48 ülkeden 46'sında KH ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü ilişki çıkmış, diğer iki ülkede ise nedensellik ilişkisi ekonomik büyümeden KH'nın artışı yönünde olmuştur. Üç ve dört nolu denklemler grubunda ise, önemli sayıdaki ülkede (üçüncü denklemde 40 ve dördüncü denklemde 19 ülke) her iki değişken arasında nedensellik ilişkisi saptanamazken, dördüncü denklemde 16 ülkede iki yönlü, 6 ülkede KH'dan büyümeye, 7 ülkede ise büyümeden, KH'na doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 2-1: 48 Ülke İçin Granger-Nedensellik Testi Sonuçları

Denklem Seti	İlişkinin Türüne Göre Ülke Sayıları			
	KH↔B	KH→B	KH←B	İlişki yok
I	46	-	2	-
II	46	2	-	-
III	2	-	6	40
IV	16	6	7	19

KH; Kamu Harcamaları, B; Büyüme (Rao, 1989:278).

Tablo 2-2: 48 Ülke İçin Granger-Nedensellik Testi Sonuçları: (Kukla Değişken Kullamlarak)

Denklem Seti	İlişkinin Türüne Göre Ülke Sayıları			
	KH↔B	KH→B	KH←B	İlişki yok
I	1	-	7	34
II	1	2	6	33
III	24	-	4	14
IV	16	2	6	18

KH; Kamu Harcamaları, B; Büyüme (Rao, 1989:279).

belirlenmiş ve III numaralı denklem seti için uygulanan filtreleme işlemi bu denklem setinde kullanılan verilere uygulanmıştır. Rao, bu çalışmasında toplam olarak 576 ayrı denklemin regresyonunu yapmıştır (Rao, 1989, 277-279).

1970'li yıllarda dünya ekonomisinin yaşadığı petrol krizinin tek tek ülkelerin ekonomilerinde neden olduğu değişikliğin de dikkate alınması gerektiğini belirten Rao, bunun için daha önce kullandığı denklemlere 1973 yılı öncesi ve sonrasını ayırdedebilmek için birer kukla değişken (dummy variable) ilave etmiştir. Bu şekilde yeniden test edilen denklemlerin sonuçlarına göre; her dört grup denklemde de önemli sayılabilecek sayıda ülke için KH'nın artış oranı ile ekonomik büyüme oranı arasında nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. Üç ve dört nolu denklemlerde sırasıyla 24 ülkede ve 16 ülkede iki yönlü ilişki çıkmış, ilişkinin ekonomik büyüme oranından KH'nın büyüme oranına doğru tek yönlü olduğu ülke sayısı, birinci denklemde 7, ikinci ve dördüncü denklemde 6 ve üçüncü denklemde 4'dür. KH'nın büyüme oranından, ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi sadece ikişer ülke için ikinci ve dördüncü denklemlerde saptanabilmektedir.

Bu bulgular, ekonomik büyüme ile KH'nın arasındaki ilişkinin yönünün ülkeden ülkeye değişebileceğini düşündürebileceği gibi, her iki değişkenin arasında nedenselliğin olmadığı durumların daha sık raslanan bir olgu olduğuna da dikkat çekmektedir.

B-Politik Yaklaşım: Aşırı Genişleme Hipotezi

Kamu harcamalarının artışını açıklayan görüşlerden biri de politik içerikli olan aşırı genişleme hipotezidir. Çeşitli politik olaylar sonunda ve bu olaylara bağlı olarak kamu harcamalarında sürekli ve dönemsel artışlar olacağını açıklayan bu hipotezle; mali demokrasi modeli, bürokratların, politikacıların ve seçmenlerin davranışları ile iktidarda bulunan politik görüşün kamu harcamalarında ne gibi değişikliklere yol açtığı açıklanmaya çalışılmıştır. Aşağıda bu görüşler kısaca ele alınarak incelenecek ve bu konuda yapılmış olan ampirik çalışmaların sonuçları üzerinde durulacaktır.

a-Mali Demokrasi Modeli

Tam rekabet piyasasının eksiksiz ve kusursuz işlemesi; tüketicinin tam bilgilendirilmesi, rekabetin yaygın ve etkili biçimde geçerli ve fiyatların esnek olması ile dışsallıkların olmaması gibi bazı önkoşulları gerektirmektedir. Bu koşullardan biri ya da birkaçının geçerli olmadığı ortamlarda, normatif modelin tanımladığı tam rekabet piyasası da işlemeyecektir. Bu saptama, mali demokrasi modeli (model of fiscal democracy) için de geçerli sayılabilir. Bu modelin etkin bir biçimde işleyebilmesi için;

1. Seçmenlerin tam bilgilendirilmesi,
2. Seçmenden oy alabilmek için yarışan politikacıların tamamının özgürce çalışabileceği bir rekabet ortamının ve siyasal parti ve grupların seçmene ulaşabileceği her türlü olanağın sağlanması,

3. Seçim sisteminin seçmenin isteklerini doğru olarak yansıtabilecek duyarlılıkta olması ve

4. Seçmeni yanıltacak davranışların minimize edilmesi gibi koşulları gerektirir.

Gerçek yaşamda böyle bir ortamı bulmak oldukça zordur, hatta olanaksızdır. Bu nedenle, temsili demokrasiye yöneltilen eleştirilerin başında bu teori ile de, tam rekabet piyasa modelinde olduğu gibi, gerçek yaşamda karşılaşılan uygulama biçiminin değil de, olması düşünülen ve istenilen modelin tanımlanmaya (normatif model) çalışıldığı biçimindedir. Gerçek yaşamda böyle bir modelin işlemesi olanaksız olduğundan, mali sistemde de bazı eksikliklerin olabileceği kabul edilmektedir ve bunun gerekçeleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

Beklenenin ve istenilenin aksine, kamu kesiminin giderek büyümesini, tutucu çevreler mali sistemin sistematik yanlışları ve temsili demokrasinin bu sistemde yol açtığı yanlış yönlendirmeleriyle açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu biçimiyle "Modern Leviathan" yeniden doğmakta ve özgür kurum ve kuruluşları tehdit etmektedir (Musgrave-Musgrave, 1989:87). Bu noktada, temsili demokraside neden yanılıya düşüldüğünün ve ekonomik anlamda kamunun ağırlığının, dolayısıyla, kamu harcamalarının artmasının nedenlerinin açıklanması gerekmektedir. Musgrave ve Musgrave (1989) konuyu;

1. Oylama sistemindeki yanlışlık,

2. Tekel durumunda devlet, ve

3. Politik devrevi dalgalanmalar başlıkları altında incelemektedirler.

Oylama sistemindeki yanlılık dört nedene bağılı olarak açıklanabilir. Birincisi, azınlık maliyeti (cost of minority); aşırı genişleme hipotezinin temel savlarından biri, çoğunluk oylama sisteminin kendi doğal yapısı gereği, sürekli olarak aşırı arza yol açacağıdır. Seçim sonunda seçmenlerin verdiği oylarla adaylardan birinin seçilmiş olmasına karşın, aslında seçmenler bu adayın ortaya koymuş olduğu programını tercih etmiş olmaktadır. Bu program uygulanmaya başlandığında ortaya çıkan vergi yükü ise, sadece o adaya oy veren seçmenler değil, toplumun tüm bireyleri tarafından ödenmektedir. Kazanan adaya oy verenlerin toplam seçmenin sadece %51'i olduğu bir seçim sonucunda diğer adaylara oy vermiş olan %49'luk azınlık, aslında, hiç tercih etmediği bir projenin maliyetine de katlanmış olacaktır. Dolayısıyla, talebi aşan bir arzdan söz edilebilir.

İkinci olarak, seçmenler vergilerin gerçek maliyetini hesabederken yanılıya düşerek, olduğundan daha düşük tahmin ederler (underestimation of tax burden). Dolaylı vergilerin malın fiyatına gizlenmiş olması bu yanılığın asıl kaynağını oluşturmaktadır. Dolaysız vergilerde ise, gelir vergisinde olduğu gibi, vergiyi doğuran eylemin gerçekleştiği zaman ile verginin tahakkuk ettiği ve ödendiği zaman arasındaki fark, yine vergi maliyetinin öngörüsünde yanılıya neden olur. Seçmenleri yanıltan bir başka beklenti ise verginin yansıtacağıdır.

Ancak, vergi konusunda seçmenlerin düşeceği bu yanılığın yanında, gelir ve servet vergilerinde yapılacak artışlar, dolaylı vergilerde yapılacak artışlardan daha çok seçmen itirazıyla karşılaşacaktır. Bu da, adayların vergi konusunda daha dikkatli davranmalarını ve kamu mal ve hizmetlerinin üretimini sağlayacak kadar vergi gelirini garantileyecek, ancak, seçmenin tepkisini çekmeyecek programlar yapmalarını teşvik edecektir.

Oylama sisteminin yanılıya düşmesini açıklayan üçüncü neden ise, kamu çalışanlarının aynı zamanda birer seçmen olarak oy kullanırken harcamaların artışına neden olacakları biçimindedir. Daha sonra açıklanacak bürokrat davranışlarıyla benzerlik gösteren bu yaklaşımda, kamu çalışanlarının, aslında, kendilerine iş olanağı yaratmak, işlerinin devamını sağlamak ve daha iyi ortamlarda çalışmak için bütçe harcamalarının arttırılması yönünde oy kullanacakları savunulmaktadır.

Dördüncü ve son olarak, bütçe açıklarının finansmanına yönelik projelerin seçmenler tarafından kabul edileceği varsayımdır. Oylama, alternatif maliyeti seçmenler tarafından önceden bilinen projeler için yapıldığı zaman genellikle harcamaların artmasına yol açar. Ancak, söz konusu program, bütçe açıklarının finansmanını içeriyorsa bu kuralın dışındadır. Bu nedenle, seçmenler borçlanmanın gelecekteki maliyetini görerek, borçlanma yerine, programın kendilerine getireceği ek vergi yükünü kabul ederler. Dolayısıyla, açık finansmanı ya da borç ödemesine yönelik programlar genellikle seçmenin oyunu alır ve bütçe harcamalarının artmasına neden olur.

b-Bürokrat Davranışları

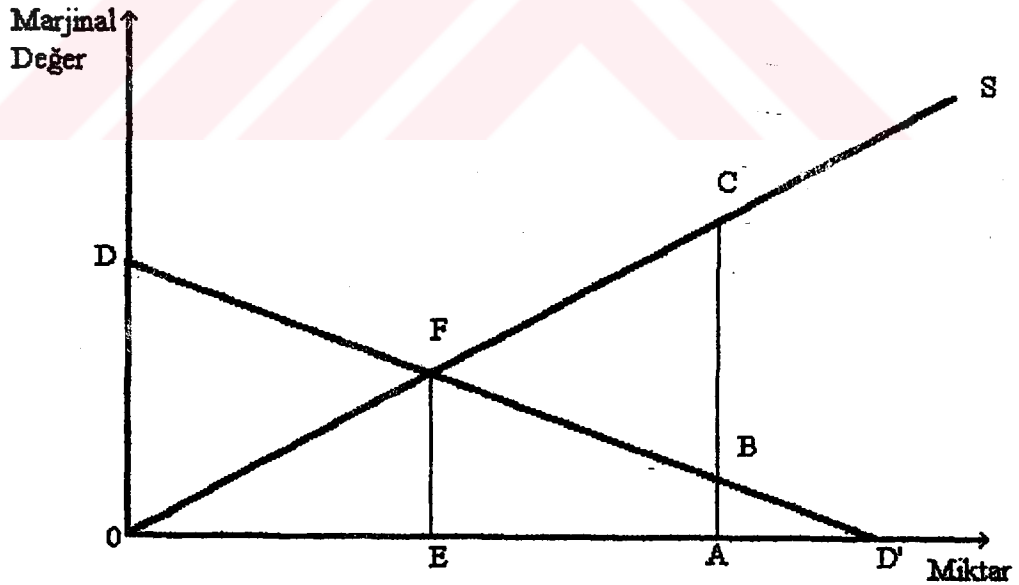
Aşırı genişleme hipotezini açıklayan görüşlerden biri de bürokrat ve politikacıların davranışlarını inceleyen ve devletin tekel konumunda olduğu savını ileri süren görüştür. Oylama sisteminin neden olduğu yanılılarla genişleyen harcamalar, aynı biçimde bürokrat ve politikacıların davranışları ile de artar. Bu görüşe göre, aslında, ne politikacılar ne de bürokratlar seçmenin istek ve tercihlerini dikkate alırlar. Aksine, kendi programlarını seçmene kabul ettirmeye çalışırlar. Seçmen tercihlerini etkileyen bu faktörleri üçe ayırmak mümkündür.

Birincisi, bürokratlardır; bunların asıl amaçları kendi iş olanaklarını, iş ortamlarında rahat ve konforu artırmak, işlerinin devamını sağlamak, daha yüksek aylık alabilmek ve etki alanlarını genişletmek ve güçlendirmektir. Bu nedenle bürokratlar;

1. İşleriyle ilgili fonksiyonlarını yerine getirmek için gerekenden daha fazla fon talebinde bulunurlar,

2. Hizmetlerinden elde edilecek faydayı genellikle olduğundan daha fazla göstererek, kendi varlıklarının ne kadar gerekli olduğunu kanıtlamaya çalışırlar,

3. Fon isteklerini, kısıtlanacağı varsayımıyla, genellikle gerek duyulandan daha fazla bildirirler. Dolayısıyla, Çizim:2-1'de de gösterildiği gibi, bürokratlar büyük bütçenin sorumlularıdır.

Çizim 2-1: Bürokratin Maksimizasyon Davranışı (Musgrave-Musgrave, 1989).

Çizim:2-1'de, DD' doğrusu hizmetin bedelini ödeyenin marjinal faydasını, OS doğrusu ise marjinal maliyetini göstermektedir. OA miktarda hizmetin toplam faydası, ODBA alanı, toplam maliyete, OCA alanına, karşılık gelmektedir. Bu miktar hizmetin altındaki her miktar

için fayda maliyeti aşarken, üzerindeki her miktar için ise, maliyet faydayı aşacaktır.¹ Dolayısıyla, OA miktar hizmet ve OCA bütçe, hizmetin bedelini ödeyenin kabul edeceği en yüksek miktar olurken, bunu sağlayacak bütçe de bürokratlar tarafından teklif edilecektir. Oysa, bu miktar hizmet ve bütçe, marjinal maliyetin marjinal faydaya eşit olduğu, etkin hizmet miktarı olan OE ve bütçe OFE'yi aşmaktadır. OE'den OA'ya doğru hizmet miktarının arttırılmasıyla bütçeye yapılan ilaveler, toplam fayda toplam maliyeti aşmaya devam ettiği sürece, elde edilecek fayda hala kayda değer bulursa da, OE'nin üzerine çıkmak aslında, etkin değildir. Çünkü, bu noktanın üzerindeki her miktar hizmet için marjinal maliyet marjinal faydayı aşmaktadır (Musgrave-Musgrave, 1989:102).

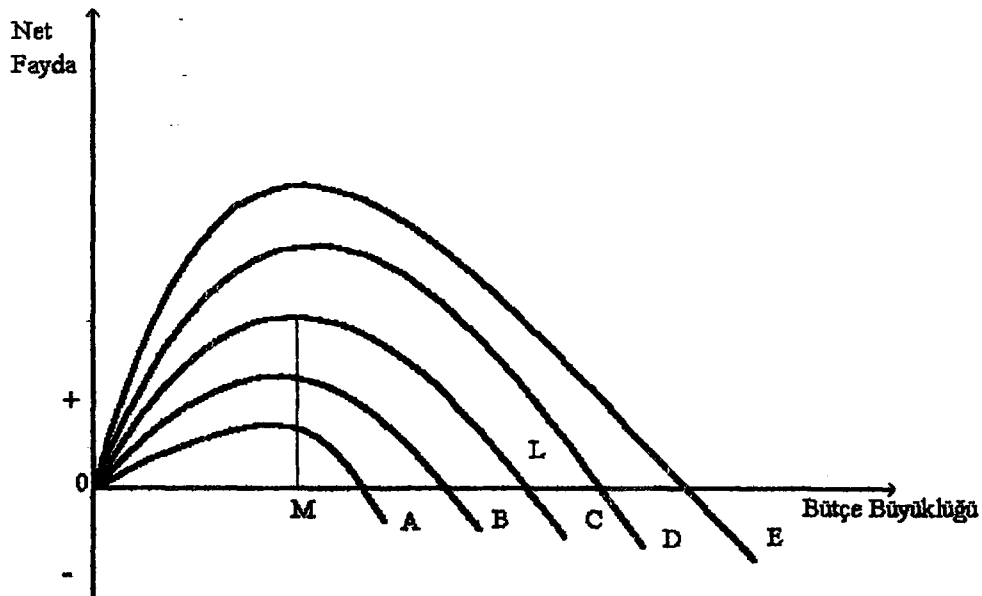
c-Politikacıların Davranışları

Benzer varsayımlar ikinci faktörü oluşturan politikacılar için de yapılabilir. Bürokratlarla politikacıların amaç fonksiyonları birbirine benzemektedir. Temsili demokrasi teorisine göre, politikacıların amaç fonksiyonu, oylarını ençoklayarak iktidarda kalmaya çalışmaktır. Bu nedenle, politikacılar seçmenlerin isteklerini karşılayacak kamu mal ve hizmeti sepetini onlara sunmaya çalışır. Tıpkı karını ençoklayabilmek için tüketicinin gereksinimlerini karşılayacak mal ve hizmeti sunmaya

¹ A noktasını elde etmet için, Çizim:2-1 toplam maliyet ve toplam fayda eğrileri kullanılarak yeniden çizilebilir. Her iki eğri de pozitif eğimli olacaktır; toplam fayda eğrisi önce toplam maliyet eğrisinin artarak yükseldiği bölgesinin üst kısmında, azalan oranda artarak yeralacaktır. OA miktar ürün, toplam fayda eğrisinin, toplam maliyet eğrisini kestiği ve toplam fayda eğrisinin toplam maliyet eğrisinin altına düştüğü noktada saptanırken, OE miktar ürün ise, toplam maliyet ve toplam fayda eğrilerinin arasındaki düşey uzaklığın en fazla olduğu yerde (fayda maliyeti aşarken) belirlenecektir.

çalışan girişimci gibi, politikacı da seçmenin isteklerini yerine getirmeye çalışır.

Politikacılara yöneltilen eleştiriler, bunların da bürokratlar gibi, bütçeyi maksimum büyüklüğe çıkartacakları, dolayısıyla, kamu harcamalarını artıracakları konusunda yoğunlaşmaktadır. Büyük bütçelerle işe başlamak politikacıların amaç fonksiyonlarına hizmet edecektir. İktidar olmak ya da iktidarda kalmak, gelirini ve nüfuzunu arttırmak bu yolla olacaktır. Dolayısıyla, politikacılar, oylarını ençoklayacak politika üretmek yerine, çoğunluğu sağlamaya yetecek programları savunurlar. Bunun sonucu olarak da ortanca seçmenin isteklerini aşan bir bütçe ortaya çıkacaktır. Bu durum, bütçe büyüklüğünün yatay ekseninde ve net faydanın (vergi fiyatının üzerindeki kısım) dikey ekseninde gösterildiği, Çizim:2-2 ile açıklanabilir;

Çizim 2-2: Net Fayda Eğrileri ve Bütçenin Belirlenmesi (Musgrave-Musgrave, 1989: 104).

Çizim:2-2'de OA, OB,....OE eğrileri A,B,C,D ve E seçmenlerinin net kazanç ve kayıplarını göstermek üzere farklı bütçe büyüklükleri

için çizilmiştir. Vergi yükü dağılımının sabit olduğu varsayılmaktadır. Seçmenlerin oyları üzerinde herhangi bir kısıtlama sözkonusu olmaz ve özgürce oy kullanabilirlerse, ortanca seçmenin (C) tercihi olan OM bütçe büyüklüğü kazanacaktır. Seçmen çoğunluğu tarafından tercih edilen en büyük bütçe OL ile gösterilmektedir. Bu bütçe büyüklüğü, ortanca seçmen (C) tarafından ödenebildiği gibi, D ve E seçmenlerince de karşılanabilmektedir. Ancak, aslında, D ve E, L noktasında bile net kazançları pozitif olduğu için daha büyük bütçeyi isteyeceklerdir. Bu durumda, politikacılar, seçmenlerin çoğunluğu tarafından ödenebilen OL bütçe büyüklüğüne (C, D ve E seçmenleri bunu ödeyebilmektedir) ya da bunun daha fazlasına oy vermeleri için seçmenleri zorlayacaklardır (Musgrave-Musgrave, 1989, F04). Dolayısıyla, OL'den küçük bütçelerin oylanması bile politikacılar tarafından engellenerek, daha büyük bütçe ile daha fazla kamu harcaması yapma fırsatı yaratılmış olmaktadır.

Üçüncü faktör kampanya finansmanıdır. Mali karar alma aşamasında yanılığa yolaçan bu faktör, özellikle son yıllarda basın yayın araçlarının da hızla gelişmesiyle önem kazanmıştır. Seçim kampanyalarının maliyetinin giderek artması ve bunun finansmanı, vergi-harcama politikaları üzerinde baskıya yol açarak etkili bir vergi-harcama yapısı kurulmasını engellemektedir. Sonuç olarak, kamu harcama-gelir dengesi bozulmaktadır.

Hükümetler, yönetim görevini yerine getirirken toplumun beklenti ve isteklerini dikkate almanın yanında makro ekonomik politikaları da yönetirler. Burada ileri sürülebilecek hipotez; politika üretenler, seçim başarısı için ekonomik koşulların önemini farkederek, bu nedenle de, makro ekonomik politikaları seçim dönemlerinde kendileri için uygun ortamı yaratacak biçimde yönetirler.

Birçok çalışmada seçim sonuçları ile ekonomik değişkenler arasında ilişki olduğunu ortaya koyan sonuçlar elde edilmiştir. Bu ilişkiler, seçimlerin, işsizlik, enflasyon ve reel ücretlerdeki değişikliklerle etkilendiğini göstermektedir. Bu konuda önemli bir nokta, iyi olmayan bir ekonomik performanstan iktidarın sorumlu tutulup tutulmayacağıdır. Alınacak sonuç, ekonomik sorunların halka nasıl anlatılacağı ile ilgilidir. Dolayısıyla, ekonomik performansın iyi ya da kötü olmasının seçmenin tercihlerine gecikmeli olarak mı yansıtacağı ve sorunların seçmene nasıl anlatılacağı önemli olmaktadır.

Tüm bunlara karşın, politikacılar öncelikle başarılı bir ekonomik performans göstererek seçimlere girmek ve başarılı olarak çıkmak isteyecektir. Bu nedenle, seçim dönemlerinde hükümetler genellikle genişlemeci bir ekonomik politika izleyerek, işsizliği azaltıp, ekonomik performansı olduğundan daha iyi göstermek isteyeceklerdir. Sonuç olarak, seçim dönemlerini kapsayan politik devrevi dalgalanmalar (political business cycle) hükümetler tarafından yaratılmış olacaktır (Musgrave-Musgrave, 1989:106).

d-Şecmen Davranışları

Demokratik ülkelerde kaynakların kamu ve özel sektör arasında dağılımı seçmenlerin tercihine göre belirlenmektedir. Seçim yoluyla işbaşına gelen politikacılar kamu ekonomisi üzerinde baskı kurarlar. Bu baskı sonunda kamu ekonomisi genişler, dolayısıyla kamu harcamaları da artar. Politikacıların bu etkileri iki yolla olur;

1. Siyasi rekabet dolayısıyla kamu harcamalarının arttırılması,
2. Seçmen ve parti taraftarlarının, dolayısıyla devletin, ideolojik tercihlerinde köklü değişikliklerin olması (Cameron, 1978:1246).

Klasik demokrasi doktrinine göre seçim kazanma yarışı içinde olan politikacılar, seçim programlarını seçim zaferlerini garantilemek için yeniden gözden geçirirler ve gerekli değişiklikleri yaparlar. Bu seçim yarışında politikacıların ellerinde tuttıkları en önemli silahları kamu ekonomisidir. Bazıları daha çok seçmenin oyunu alabilmek için vergilerde yeni düzenlemeler yaparak vergi yükünün azaltılacağına söz verirken, diğerleri, kamu harcamalarını arttırarak geliri de arttıracıklarını açıklarlar. Bir başka grup politikacı da, belki, bunların her ikisini bir arada yapacağını söyleyerek değişik seçmenlerin oyunu almayı amaçlayacaktır. Politikacılar tarafından seçim dönemlerinde verilen bu sözler, seçmen tercihleri üzerinde etkili olmaktadır. Ancak, yapılan ampirik çalışmalar, seçmen davranışlarının daha çok kısa dönemli ve sonucu hemen alınabilecek politikalardan etkilendiğini göstermiştir (Cameron, 1978:1246). Bu nedenle, özellikle iktidarda bulunan politikacılar, seçim dönemlerinde çeşitli kamu fonlarını kullanarak ekonomiye bol miktarda kaynak aktarırlar ve kişisel reel ücretleri arttırmaya çalışırlar. Seçim dönemlerinde ortaya çıkan dönemsel rekabet, ekonomi üzerinde kalıcı ve uzun süreli etkiler bırakır. Seçimlerin hemen öncesinde ve sonrasında etkili olan bu harcama ve diğer politika uygulamaları, politik devrevi dalgalanmalara yol açar.

Politik devrevi dalgalanmalar, seçimlerden önce iktidarda bulunan siyasi gücün, seçimleri yeniden kazanmak için harcamalar yoluyla reel ücretleri ve diğer ödemeleri arttırarak rakiplerine karşı üstün olma isteğinden ortaya çıkar. Buna karşılık diğer partiler de iktidara gelmeleri halinde, seçmen tercihlerinde kendi lehlerine etkide bulunmak üzere benzeri genişleyici politikalar uygulayacaklarına söz verirler. Sonuç olarak, iktidardaki partinin seçim öncesinde arttırdığı kamu harcamaları, diğer partilerin ya da politikacıların seçimi kazanması durumunda, seçmene verdikleri sözleri tutmak için,

seçimlerden sonra genişleyici politikalar uygulamaları ile devam eder (Cameron, 1978:1247).

e-Politik İktidarın Etkisi

Kamu harcamalarının genişliği konusunda belirleyici faktörlerden biri de ülke yönetiminde bulunan siyasi partinin bu konudaki görüşleridir. Sosyal Demokrat ya da diğer sol partiler devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesini savunmaktadırlar. Devletin çeşitli araçları kullanarak ekonomiye müdahale etmesi, aslında, kamu harcamalarının artmasına yol açacaktır. Örneğin, Sosyal Demokrat ve İşçi partilerinin iktidarda bulunduğu 1930 ve 1940'lı yıllarda Avrupa'da işçi eylemlerinde ve grevlerde büyük azalmalar gözlenmiştir (Cameron, 1978:1259). Bu azalmanın nedeni sol partilerin programlarında refahı daha çok artıracak uygulamalara yer vermelerindedir. Bu uygulamalar sonunda, milli gelirin daha büyük bir kısmı özel sektörden kamu sektörüne, sermaye malından emek faktörüne kaydırılmıştır.

Cameron'un yaptığı çalışmada, 1960-1975 döneminde sol partilerin seçmen tabanının çoğunluğunu temsil ettiği İsviçre, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerde kamu gelirlerinin GSYİH içindeki payı, Japonya, İtalya ve Fransa gibi, solun iktidarda kk bir sayı ile temsil edildiği ya da iktidarın tamamen sol dışındaki partilerde olduğu ülkelerden daha fazla çıkmıştır (Cameron, 1978:1260).

C-Kurumsal Yaklaşım

Kamu harcamalarının büyüklüğü ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan bir kısmı da, ülkenin yönetim yapısı ile harcamalar arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bir ülkenin yönetimi, tek merkezden ve bütün ülkeyi kapsayacak biçimde olabileceği gibi, merkezi yönetimin yanında, bazı özel yetki ve sorumlulukların verildiği yerel yönetimlerde de olabilir. Bu yönetimlerin etki alanı, sadece ülkenin belli bir coğrafi bölgesini kapsayacak sınırlılıktadır.

a-Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim

Merkeziyetçi ülke, konumuz açısından, üretimi ve tüketimi yerel olan mal ve hizmetleri de kapsayacak şekilde, bir çok kamu mal ve hizmetinin, tek bir merkezi yönetim tarafından üretildiği, finansmanının sağlandığı ve tüketicilerin hizmetine sunulduğu ülke olarak tanımlanabilir. Bunun aksine, yerelleşmiş (decentralized= ademi merkezi) ülke ise, bir çok kamu mal ve hizmetinin tek bir merkezi yönetim tarafından değil, yerel yönetimler tarafından üretildiği, finansmanının sağlandığı, ve tüketime sunulduğu ülke olarak tanımlanmaktadır (Prud'homme, 1991:187).

Bu tanımlama merkezi yönetimlerin yanında yerel yönetimlerin de olduğunu ifade etmektedir. Esasen, yerel yönetimler politik bir olgudur;

1-Ülkenin belirli bir parçasında yönetim ve denetim görevlerini yerine getirir,

2-Yöneticileri sadece o yörede yerleşik halk tarafından göreve getirilebilir (Prud'homme, 1991:187).

Yerel yönetimlerin büyüklüğünü toprakla yada nüfus yoğunluğu ile ifade etmek mümkündür. Ancak, toprak büyüklüğü yerine nüfus ile belirtmek daha anlamlı olmaktadır. Yerel yönetimin nüfus yoğunluğuna göre türleri de belirlenmektedir. Nüfusu binlerle ifade edilen yerel yönetimler il, ilçe, kasaba ve belde olarak isimlendirilirken, yüzbinler, hatta milyonlarla ifade edilenlere de, eyalet ve metropolitan denilmektedir.

Yerel yönetimlerin politik liderlerinin iş başına gelmeleri de farklı biçimlerde olabilmektedir. Yöneticilerin, miras yoluyla iş başına gelmeleri sözkonusu olabileceği gibi, merkezden atanma ya da demokratik kurullarla, seçilmeleri gibi yöntemlerden biri de uygulanabilmektedir. Hangi yöntem uygulanırsa uygulansın yerel yöneticiler, merkezi yönetimden ayrı kararlar alıp uygulayabilirler. Ancak, yerel yöneticilerin belirlenmesi yöntemi, merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki bağımsız karar alma ve uygulama düzeyinin belirlenmesinde etkili olacaktır (Prud'homme, 1991:188).

Yönetimlerin (merkezi hükümet ya da yerel yönetim) başlıca görevlerinden ve devletin başlıca fonksiyonlarından biri, kamu mal ve hizmetlerinin veya daha açık bir ifade ile, piyasa mekanizmasının toplum tarafından arzu edilen miktar ve nitelikte sunmadığı mal ve hizmetleri sunmaktır. Ulusal savunma, temel eğitim, cadde ve sokakların aydınlatılması gibi hizmetler bu kapsamda düşünülebilir. Piyasa mekanizmasının etkin bir biçimde çalışmadığı bu gibi alanlarda, kamu malı kapsamına giren mal ve hizmetlerin sunulması yönetim tarafından gerçekleştirilir. Bu mal ve hizmetlerin üretilmesi için gerekli olan finansman ise vergi yoluyla sağlanır. Ancak, bu fonksiyonun hangi yönetim tarafından yerine getirileceği, sözkonusu mal ve hizmetin niteliği ve ülke yönetiminin yerelleşme düzeyi ile ilişkilidir. Eğer ülkede yönetim, merkezi bir özelliğe sahipse, kuşkusuz tüm kamu mal ve

hizmetleri bu yönetim tarafından sunulacaktır. Merkezi yönetimin yanında yerel yönetimlerin de bulunması halinde bazı kamu mal ve hizmetleri merkezi yönetim tarafından sunulurken, bazılarının sunulması da yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluğunda olacaktır (Prud'homme, 1991:190).

Güçlü bir merkezi yönetimin, kamu mal ve hizmetlerinin sunulmasında daha etkili olacağını savunan görüşlerin yanında, bu konuda yerel yönetimlerin daha etkin olacağını savunanlar da bulunmaktadır (Prud'homme, 1991:191).

Yerel yönetimlerin sayısının ve gücünün artmasının (Yerelleşmenin; decentralization) kamu mal ve hizmetlerinin sunulmasını daha etkili hale getireceğini savunan görüşleri dört gruba ayırmak mümkündür. Birincisi, sosyal veya refah argumanıdır. Buna göre, toplumda bireylerin tercihleri bölgeler arasında farklılıklar gösterir. Merkezi yönetimin farklı tercihleri dikkate alarak mal ve hizmet sunması olanaksızdır. Çoğu zaman merkezi yönetim tercihlerdeki değişikliğin farkına bile varamaz. Oysa yerel yönetimler topluma ve kendi çevresine daha yakın olduklarından bu konuda daha avantajlı olurlar. Dolayısıyla, bazı kamu mal ve hizmetlerinin merkezi yönetim yerine yerel yönetim tarafından sunulması toplumun refahını artıracaktır.

İkinci görüş ise ekonomik ya da verimlilik tartışmasıdır. Bu görüşe göre, bazı mal ve hizmetleri yerel yönetimler daha az maliyetle sunabilirler. Bunun nedeni, yerel yönetimlerin yerel olanakları daha iyi anlayıp buna göre üretim gerçekleştirecekleridir. Merkezi yönetimin çeşitli bürokratik uygulamaları ve daha fazla zaman harcanmasına yol açması maliyetleri yükseltecektir.

Üçüncü görüş politik içeriklidir. Demokrasi açısından güçlü yerel yönetimler en ideal yönetim biçimleridir. Güçlü yerel yönetimler hem seçmenlerin tercihlerini en doğru olarak yansıtacak, hem de seçmenlerin karar alma süreçlerinde etkili olarak yer almalarını kolaylaştıracaktır. Öte yandan, güçlü yerel yönetimler, merkezi yönetimin etkisini azaltarak, Leviathan karşıtı güç oluşturacaktır.

Dördüncü görüş kurumsal içeriklidir. Yönetimin çeşitli birimleri arasında eşgüdümü kolaylaştırarak, kamu mal ve hizmetlerinin sunulmasını daha etkili hale getirir. Yerel gereksinimleri karşılayacak bir mal veya hizmetin yerinin ve zamanının merkezi yönetim tarafından belirlenmesi her zaman uygun sonuçlar doğurmaz, öncelik sıralamasında hatalar yapılabilir. Oysa, tekrar seçilebilmeyi amaçlayan yerel yöneticiler, bu konuda daha dikkatli davranırlar.

Öte yandan, merkezi yönetimin daha avantajlı olduğunu savunan görüşler de vardır. Bunlardan birincisi eşitlik görüşüdür. Merkezi yönetim ülkenin bütününe yönettiğinden kendi olanaklarını tüm ülkeye eşit olarak paylaştırmaya çalışacaktır. Özellikle bölgeler arası gelir dağılımında ortaya çıkacak dengesizlikleri düzeltmeye yönelik politikaları uygulayabilecektir.

İkinci görüş, makro ekonomik politikaların uygulanmasında güçlü bir merkezi yönetimin daha etkili olacağıdır. Ekonomik gelişme ve refahın artırılmasında istikrar önemli bir faktördür. Bu da, güçlü bir merkezi yönetim tarafından sağlanabilir. Merkezi bütçe uygulaması ile de hem vergi gelirleri hem de kamu harcamaları denetlenebilir.

Verimlilik ve dışsallık merkezi yönetimin güçlü olması gerektiğini savunan görüşlerden diğer ikisini oluşturmaktadır. Bazı kamu mal ve hizmetlerinin yerel yönetimler tarafından küçük ölçekli birimlerde üretilmesindense, merkezi yönetim tarafından daha büyük ölçekli

birimlerde üretilmesi, birim maliyeti düşürerek ekonomik verimliliği artırır. Aynı biçimde, dışsallıklar nedeniyle bir yerel yönetimin sunduğu mal ve hizmetten diğer yerel yönetim birimlerinde yaşayanlar da yararlanabileceği için, mal ve hizmeti sunan yerel yönetimin maliyetleri daha çok olacaktır. Yerel yönetimler olması gerekenden daha çok mal ve hizmet üreterek maliyetlerini artıracaklardır. Bu da yerel kaynakların etkin kullanılmaması sonucunu doğuracaktır.

Kısaca bu tartışmalara değindikten sonra konumuz açısından güçlü bir merkezi yönetimin kamu harcamalarının artışına etkide bulunup bulunmayacağı önemli olmaktadır. Aşağıda bu konuda ileri sürülen hipotez (Leviathan Hipotezi) ve bu hipotezin çeşitli ülkeler için geçerli olup olmadığını sınavan çalışmalar ele alınmaktadır.

b-Leviathan Hipotezi

Kamu sektörünün hızla genişlemesinde artan merkezileşmenin etkili olup olmadığı konusunda çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Kısaca, diğer değişkenler sabitken (ceteris-paribus) mali yapı merkezileştikçe (fiscal centralization) kamu sektörü büyüme eğiliminde midir? Ya da bunun tersi mi doğrudur? Leviathan hipotezine göre, diğer değişkenler sabitken, kamu sektörünün büyüklüğü, mali yerelleşmenin artışıyla negatif ilişkilidir (Oates, 1985:748). Yani, ülkede devletin gelir ve harcamalarında yerel yönetimlerin etkisi arttıkça (mali yapı yerelleştikçe) kamu sektörünün büyüklüğü, dolayısıyla kamu harcamaları azalmaktadır.

Oates bu ilişkiyi toplam 57 ülkeyi kapsayan çalışmasında (1972) araştırmıştır. Oates'in çalışmasına başlarken beklentisi, yerinden yönetimin (decentralization) gelir-harcama arasında sıkı bir ilişki

kurarak, kamu sektörüne disiplin getireceğidir; katı merkezi yönetimde yerel yönetimlerin (local-government) yerel programlarını, Gordan Tullock'un klasik makalesinde² belirttiği gibi, seçmen-politikacı arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisinin sağladığı fırsattan yararlanarak ulusal gelirden finanse ettireceklerdir. Bu açıdan bakıldığında, mali merkezileşme ile kamu sektörünün büyüklüğü arasında pozitif bir ilişkinin olacağı beklenebilir. Ancak, Oates, 1960'lı yılların verilerini kullanarak yaptığı zaman-kesiti (cross-section) analizi sonunda, mali merkezileşme ile kamunun büyüklüğü arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bu sonuç, sanayileşmiş ülkelerin, görece olarak hem büyük ölçekli, hem de yerel kamu sektörüne sahip olmasından, geliştirmekte olan ülkelerin ise, bunun tersine, küçük ölçekli ve merkezi devlet yönetimi olmasından kaynaklanmaktadır. Küçük devlet, merkezi bir mali sisteme sahip olacaktır. Kişi başına milli gelirin bağımsız değişken olarak kabul edilip, ekonomik gelişmenin kontrol edilmesi halinde, kamu kesiminin büyüklüğü ile mali merkezileşme arasındaki sıkı ilişki kaybolacaktır. Bu sonuca göre, mali merkezileşme derecesi, kamu harcamalarının görece büyüklüğü üzerinde sistematik etkiye sahip değildir (Oates, 1972:210-11).

Geoffrey Brennan ve James Buchanan (1980) kamu sektörünün büyüklüğü ile yerelleşme arasındaki ilişkiyi, kamu sektörünün bir bütün olarak ekonominin ortaya çıkardığı geliri maksimum yapmaya çalışan, Leviathan olduğu savlarını da dikkate alarak incelemişlerdir. Bu yaklaşıma göre, yerel yönetimlerin Leviathan üzerinde güçlü bir kısıtlayıcı etkisi vardır; devletin ekonomiye toptan müdahalesi, diğer değişkenler sabitken, vergi ve harcamalar yerelleştikçe azalacaktır (Brennan-Buchanan, 1980:185). Oates, bu düşünceden esinlenerek yaptığı bir başka çalışmasında (1985), 43 ülkeye ilişkin verileri ve

² Bakınız, Godan Tullock, 1959.

Amerika Birleşik Devletleri'nde birbirine komşu 48 yerel yönetimin verilerini kullanmıştır. Her iki veriye uygulanan regresyon analizi sonuçları, mali merkezleşme ile kamu sektörünün büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren kesin bulgular ortaya koyamamıştır. Dolayısıyla, kamu sektörünün büyüklüğü ile mali merkezleşmenin ilişkili olduğunu söyleyememiştir.

Öte yandan bu konuda yapılmış çok sayıda başka çalışmalar da birbiriyle çelişkili sonuçlar vermiştir. Örneğin, Jeffrey Zax (1989) ve Kevin Forbes-Ernest Zampelli (1989) Amerika Birleşik Devletleri'nde kasaba düzeyinde çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda, Zax'ın bulguları Leviathan hipotezini desteklerken, Forbes-Zampelli'nin sonuçları bu hipotezi şiddetle reddetmektedir. Dolayısıyla, yapılan araştırmaların yöntemleri konusunda çözülmesi gereken önemli sorunlar olduğu söylenebilir (Oates, 1989:579).

Kavramsal düzeyde, mali merkezleşme oranı ile kamu sektörünün büyüklüğü arasında basit bir model kurarak, merkezi yönetimin gelirlerini ya da harcamalarını, toplam kamu gelirleri veya harcamaları ile ilişkilendirerek, ilişkinin yönünü araştırmak yeterli olmamaktadır. Brennan ve Buchanan, yerel yönetimlerin kendi aralarındaki rekabetin, kişilerin mali kazanç sağlamak düşüncesiyle bu yönetimler arasında, iş aramak amacıyla dolaşımının, yönetimlerin vergi gücü üzerinde, kısmi ya da bütün olarak mali kısıt yaratacağını ileri sürmektedirler (Brennan-Buchanan, 1980:184).

Burada önemli olan nokta, kamu sektörü içindeki merkezi hükümetin payının, kamu sektörünün kendi iç rekabetinde tek yönlü bir boyut yaratacağıdır. Örneğin, merkezi hükümet için aynı role sahip iki ülkeden birincisinde geniş kamu sektörünün yanında ülke içinde dolaşımın az olduğu, ikincisinde ise, birbirleriyle rekabet eden küçük

yönetimlerde yerel sektörlerin olduğu varsayılınsın. Brennan-Buchanan'ın ileri sürdüğü sav, ikinci ülkenin koşullarının, kendi iç rekabeti nedeniyle, kamu sektörünün büyüklüğü üzerinde daha kısıtlayıcı etkide bulunacağı biçimindedir.

Bu tartışmadan, kamu sektörünün kendi içinde rekabet edebilirliğini ölçmenin ikinci bir boyutunun olduğu ortaya çıkmaktadır. Zax, her iki boyutu da açık olarak ortaya koymaktadır. Bunlardan biri, skalanın bir ucunda yeralan merkezileşme boyutu (centralism dimension), ikincisi ise, karşı uçta yeralan, parçalanma boyutu (fragmentation dimension). Yapılan analizlerde her iki boyutun da dikkate alınması gerekmektedir (Zax, 1989:560).

Mali merkezileşmenin kamu sektörünün büyüklüğü üzerindeki etkilerini araştıran diğer bir çalışma da J. Fred Giertz (1981) tarafından yapılmıştır. Giertz, ABD eyaletleri için 1969 yılı verilerinden yararlanarak yaptığı çalışmasında, zaman kesiti (cross-section) yöntemini kullanmıştır. Çalışmasında, devletin vergi gelirleri ile merkezi ve yerel yönetimlerin kişi başına harcamaları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin olduğu sonucunu elde etmiştir. Burada eyalet yönetiminin vergi gelirleri, toplam vergi gelirlerinin ve yerel yönetimlerin vergi gelirlerinin bir oranı olarak kullanılmıştır. Oates'in 1977 verilerini kullanarak yaptığı çalışmasının tersine, Giertz'in sonuçları, rekabet hipotezinin merkezileşme boyutunu savunmaktadır.

Daha sonra tamamlayıcı nitelikli bir çalışma da Michael Nelson (1987) tarafından yapılmıştır. Nelson, bu çalışmasında her bir yerel yönetimin ortalama nüfusunu hesabederek, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında ilişki olduğunu ileri süren savı çürütmüştür. Gerçi bütün yerel yönetimleri içeren modellerde bu istatistiksel olarak anlamlı

sonuç vermemektedir. Ancak, sadece genel amaçlı yerel yönetimler dikkate alındığında sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı çıkmaktadır. Benzer biçimde, yerel harcamalar, harcama temelinde ele alındığı zaman, örneğin, itfaiye harcamaları ile nüfus arasında anlamlı sonuçlar elde edilmektedir. Nelson'un sonuçları şu şekilde özetlenebilir; yerel yönetimler genel amaçlı hizmet gördükçe, nüfus veri iken, kamu sektörü küçülme eğiliminde olacaktır. Dikkat edilirse, Nelson'un çalışması, (Giertz'in tersine) merkezileşmenin sadece ikinci boyutu olan parçalanma argümanına değinmektedir. Dolayısıyla çalışmada merkezileşme ile ilgilenilmemiş, bunun yerine yerel yönetimlerin büyüklüğü üzerinde durulmuş, parçalanma boyutu ve küçük genel amaçlı birimlerin ülke toplamında devletin küçülmesi sonucunu doğuracağını kanıtlamıştır. Yerel yönetimler arasında rekabetin varlığı varsayımı, çalışmanın temelini oluşturmaktadır (Oates, 1989:580).

Mali merkezileşmeyi savunan diğer bir çalışma da John Wallis ve Wallace E. Oates'in (1988) ortak çalışmasıdır. Wallis ve Oates, merkezileşme oranı ile devlet ve yerel yönetim büyüklükleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulmuşlardır. Bu çalışmada, mali merkezileşme ve kamu sektörü büyüklüğünün, merkezileşmenin devletin harcamalar ve gelirdeki payının da dikkate alınarak ölçülmesi halinde, pozitif ilişkili oldukları sonucuna varılmıştır.

Bu sonuç, Oates'in 1977 verilerini kullanarak, zaman kesiti analiz yöntemi ile yaptığı çalışmasında (1985) elde ettiği sonuçların tam tersi olurken, Giertz'in 1969 verilerini kullanarak yaptığı çalışmanın (1981) sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Diğer iki çalışmada da Zax (1989) ve Forbes-Zampelli (1989), devletin ve yerel sektörlerin büyüklüklerini ölçerek, bunları çalışmalarında kullanmak yerine, kasaba sektörlerini çalışmalarının ilgi

odağı olarak seçmiş ve nüfus hareketliliğinin kasaba sınırlarını aşmasının, devlet sınırlarını aşmasından daha önemli olduğunu söylemişlerdir.

İlk bakışta Zax ve Forbes-Zampelli çalışmalarının farklı sonuçlara ulaştıkları görülmektedir; Zax Leviathan hipotezini ampirik olarak doğrularken, Forbes-Zampelli hipotezi reddetmektedir. Ancak, her iki çalışmada da kasabalar düzeyinde çalışılmış olsa da bir birlerinden tamamen farklı değişkenler kullanılmıştır. Bu da, sonuçların farklı çıkmasına neden olmuştur (Oates, 1989:580).

Bağımsız değişkenlerin farklı olması önemli bir ayrımdır. Zax, merkezi yönetimin büyüklüğünü bağımsız değişken olarak kullanırken, bunu her bir yerel yönetimin kendi gelirlerinin fonksiyonu olan bütçelerinin toplamı olarak almıştır. Forbes-Zampelli ise, kasaba yönetimlerinin bütçesini kendi gelirlerinin fonksiyonu olarak kabul edip, bunları bağımsız değişkenler olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla, Zax, toplam kasaba hazinesi büyüklüğünde kasaba içi (intra-county) rekabeti incelerken, Forbes-Zampelli kasabalar arası (inter-county) rekabeti incelemiştir. Bu farklılık dikkate alındığında, Zax'ın açıklayıcı değişkeninin her bir kasabada merkezileşme (centralism) ve yerelleşmeyi (fragmentation) ölçtüğü, Forbes-Zampelli'nin ise, aynı metropolitan alanda yer alan kasabaların (potansiyel olarak) kendi aralarındaki rekabeti dikkate aldıkları görülmektedir. Bu nedenle, her iki çalışmanın sonuçlarını karşılaştırmak anlamlı olmamaktadır.

Zax, Leviathan hipotezinin her iki boyutuyla (centralizm ve fragmentation) doğru olduğunu savunmaktadır. Çalışmasında 3000 ABD kasabasını ele almış, merkezileşme ölçüsünün, kasabanın yerel gelirden payının, yerel hazinenin büyüklüğü ile pozitif ve anlamlı ilişkili olduğunu ve parçalanma ölçüsünün ise, kamu sektörünün büyüklüğü ile

negatif ve anlamlı ilişkili olduğunu doğrulamıştır. Bu sonuçlar, kasaba bütçelerinin merkezileşme dereceleri arttıkça büyük olma eğiliminde, yerelleşme dereceleri arttıkça da küçük yerel kamu sektörü oluşturulması eğiliminde olacaklarını göstermektedir.³

Avrupa Birliği (AB) ülkeleri için yapılmış bir başka çalışmada ise (Patsouratis, 1990), Birlik ülkelerinde mali hareketliliğin merkezi yönetim, eyalet ve yerel yönetimler arasında dağılımı araştırılmaktadır.

Kişi başına gelirin mali yerelleşmenin önemli bir belirleyicisi olduğu dikkate alınıp modele açıklayıcı değişken olarak sokulması sonunda, Belçika ve Lüksemburg dışındaki diğer AB ülkelerinde

³Metropolitan ve kasaba maliyesi konusunda yapılmış diğer bir çalışma da R. Ebert ve T. Gronberg(1988) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, genel amaçlı yerel yönetimlerin artan oranda yerelleşmesinin kişisel gelirin (personel income) yerel yönetimdeki payının azalması ile anlamlı ilişkili olduğu, tek amaçlı birimlerin sayısı bütçeden alınan payla pozitif ve anlamlı ve devletin bütün olarak ele alınarak test edilmesiyle de anlamsız ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Buna alternatif bir çalışmada M. Marlow (1988) tarafından yapılmış, GSMH'nin oranı olarak toplam devlet harcamalarının toplam kamu harcamaları içinde yerel yönetimlerin payının büyük ölçekli mali yerelleşmenin küçük boyutlu kamu sektörü ile anlamlı ilişkili olduğunu bulmuş, dolayısıyla Leviathan hipotezini desteklemiştir. Bu çalışmada merkezileşmenin, kamu sektörünün yerelleşmesi ölçüsü ile ilgilenilmemiştir. Nelson, Zax ve Ebert-Gronberg genel amaçlı ve tek fonksiyonlu yerel yönetimler arasında önemli farklılıkların olduğunu bulmuştur. Genel amaçlı yerel yönetimlerin artması daha küçük ölçekli yerel yönetim sektörlerinin oluşmasına yol açarken, tek amaçlı birimlerin çok sayıda olması yerel yönetimlerin ölçeğinin büyümesi sonucunu vermiştir (Oates, 1985:582). Bu çalışmaların ortaya koyduğu bulgular, çok sayıda özel bölgeler aracılığıyla yaratılan yerel hizmetin ek maliyetinin, aynı bölgeden elde edilecek olan tasarrufları aşacağını göstermektedir. Zax'ın ifade ettiği gibi, tek amaçlı birimlerin az nüfusa hizmet ettikleri zaman potansiyel ölçek verimlilikleri kaybolmaktadır.

istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.⁴ Bunlardan Fransa, B. Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Hollanda, İspanya ve İngiltere'de pozitif ve Danimarka'da da negatif yönlü bir ilişkinin varlığı saptanmıştır.

Politik değişkenler kullanılan modelde, Belçika, B.Almanya, Yunanistan İtalya, Hollanda ve İngiltere'de anlamsız sonuçlar elde edilmiştir. Patsouratis bunun nedenini, incelenen dönemde bu ülkelerde koalisyon hükümetlerinin yönetimde olmasına bağlamaktadır. Fransa, İrlanda ve İspanya'da ise anlamlı sonuçlar alınmıştır.

Nüfus değişkeni, İspanya dışındaki diğer AB ülkelerinde anlamlı çıkmıştır; Belçika, Danimarka, B.Almanya, İtalya ve Lüksemburg'da negatif ve Hollanda, Fransa, Yunanistan, İrlanda ve İngiltere'de ise pozitif ilişkili çıkmıştır. Bu sonuçlar, nüfus değişkeninin mali yerelleşme üzerinde etkili olduğunu, ancak, etkilenme yönünün farklı olacağını göstermektedir. Ülkenin büyüklüğü arttıkça bazı yerel kamu hizmetleri yerel yönetimler tarafından daha etkili olarak sunulmaktadır (Patsouratis, 1990:436).

Zaman eğilimi (time-trend) analizi bütün AB ülkeleri için anlamlı çıkmıştır; Belçika, Danimarka, Lüksemburg, Hollanda, İspanya ve İngiltere'de pozitif ve Fransa, B.Almanya, Yunanistan ve İrlanda'da negatif ilişkilidir. Bunun nedeni, 1) ülkelerin merkezi yönetimlerinin gelirin yerelleşmesini azaltacak çaba içinde olduğu, 2) vergi tabanının genişlemesi ve bunun kendi çıkarına kullanılmasının yerel yönetimden çok merkezi yönetimin çıkarına olacağı düşüncelerinden biri yada

---

⁴ Patsouratis önce politik faktör ve zaman-boyutu (time-trend) gibi yerelleşme oranı ile ilgili açıklayıcı değişkenler ve daha sonra da onbir AB ülkesi için 1960-1986 dönemine ilişkin zaman serisi analizi yapmaktadır.

ikisinin birden geçerli olacağı biçiminde açıklamak mümkündür (Patsouratis, 1980:437).

Son olarak, nüfus yoğunluğu değişkeni, B. Almanya ve Lüksemburg için pozitif, Belçika, Fransa ve İrlanda için negatif çıkmıştır. Diğer AB ülkelerinde ise, bu değişken ile mali yerelleşme arasında bir ilişki saptanamamıştır.

III. BÖLÜM

KAMU HARCAMALARINA İLİŞKİN MODEL ÇALIŞMALARI

Büyüyen ve gelişmekte olan ekonomiler üzerinde yaptığı ampirik çalışmalar sonunda, bu ekonomilerde kamu harcamalarının zaman içinde giderek arttığını gözlemleyen Wagner'e göre, kamu harcamalarındaki bu artışın, gelişmeyle birlikte devlet faaliyetlerinde ortaya çıkan artışın kaçınılmaz bir sonucu olduğu daha önceki bölümde belirtilmişti. Wagner Yasası olarak kabul edilen bu görüşün bir başka ifadesi de, kamu harcamalarının GSMH'ya oranının hem toplam, hem de fonksiyonel olarak, GSMH büyüdükçe artacağı biçimindedir. Dolayısıyla, Kamu harcamaları GSMH'nın pozitif bir fonksiyonudur ve mutlak artışın yanında oransal olarak da artmaktadır.

Günümüze kadar yapılan, Wagner Yasasını çeşitli ülke verileri kullanılarak test etmeyi amaçlayan çalışmalarda¹, kamu harcamalarının, ekonomik gelişmeyi yansıtan GSMH ya da reel GSMH göstergeleri ile ilişkisi araştırılmıştır. Kamu harcamalarının bu göstergelere göre hesap edilen esneklik katsayısının birden büyük ya da küçük çıkmasına göre de Wagner Yasasının, o ülke için geçerliliği tartışılmıştır. Nitekim esneklik katsayısının birden büyük olması durumunda yasanın geçerli, birden küçük çıkması halinde de geçersiz olduğu kabul edilmiştir.

Dolayısıyla, kamu harcamalarının esneklik katsayısı, Wagner Yasasının test edilmesinde önemli bir araç durumundadır. Bu nedenle,

---

¹ Bakınız Bölüm 2.

bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durmak yararlı olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde, kamu harcamaları ve esneklik katsayısı ile Wagner Yasasını test etmek amacıyla geliştirilmiş diğer modeller incelenecektir.

A- Kamu Harcamaları ve Esneklik

Kamu harcamalarının esneklik katsayılarının hesabedilerek incelenmesi, daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, yaygın olarak kullanılmaktadır. Aşağıda, kamu harcamalarının çeşitli esneklik katsayıları incelenecektir. Bunlar kamu harcamalarının gelir esnekliği ve nüfus esnekliği olarak başlıca iki grupta ele alınmaktadır.

a- Gelir Esnekliği

Kamu harcamalarının gelir esnekliği başlığı altında incelenecek esneklik katsayıları, kamu harcamalarının kamu gelirleri esnekliği, kamu harcamalarının GSMH esnekliği ve son olarak da basit-oran gelir (GSMH) esnekliği katsayılarından oluşmaktadır. Aşağıda bu katsayılar sırasıyla ele alınarak esneklik katsayılarının teorik sonuçları incelenecektir.

1- Kamu Harcamalarının Kamu Gelirleri Esnekliği

Denk bütçe (balanced budget) varsayımı altında kamu harcamaları, devletin vergi yoluyla elde ettiği geliri (T) ile iç ve dış borçlanmayı da kapsayan vergi dışı (non-tax) gelirlerinin (nt) toplamına eşittir. Yani;

$$KH=T+nt.$$

(3A-1)

Burada, KH daha önce de ifade edildiği gibi kamu harcamalarını, T devletin vergi gelirlerini ve (nt) iç ve dış borçlanmayı da kapsayan vergi dışı gelirleri göstermektedir. Harcamalardaki değişiklik ΔKH , ya vergi gelirlerindeki ΔT , ya da vergi dışı gelirlerdeki, Δnt veya her ikisindeki değişikliklerle finanse edilebilir.

$$\begin{aligned}\Delta KH &= \Delta T + \Delta nt \\ \Delta KH &= \frac{\Delta T}{T} T + \frac{\Delta nt}{nt} nt \\ \Delta KH &= \left(e_t \frac{\Delta Y}{Y} \right) T + \left(e_{nt} \frac{\Delta Y}{Y} \right) nt\end{aligned}$$

yazılabilir. Dolayısıyla;

$$\begin{aligned}\frac{\Delta KH}{KH} &= \frac{\frac{\Delta Y}{Y} (e_t T + e_{nt} nt)}{KH} \\ e &= \frac{e_t T + e_{nt} nt}{KH}\end{aligned}$$

olur. Bu ifade, daha kullanışlı biçimde, yeniden yazılacak olursa;

$$e = e_t - (e_t - e_{nt}) \frac{nt}{KH} \quad (3A-2).$$

Aşağıdaki üç varsayımın aynı anda gerçekleşmesi halinde $(e_1) < (e_t)$ olacaktır (Gandhi, 1971:50):

- a) $nt > 0$,
- b) $nt/KH < 1$, ve
- c) $e_t > e_{nt}$.

Az gelişmiş ülkelerde gelirin artan kısmı yeterince doyurulmamış özel tüketime harcanmak zorunda olması nedeniyle, vergi kazancının gelir esnekliği e_t genellikle katıdır. Bu da vergileme kapasitesini, dolayısıyla, vergi gelirin esnekliğini azaltır.

Kamu harcamaları içinde vergi dışı gelir oranı, nt/KH , az gelişmiş ülkelerde görece olarak yüksek olmaktadır. Bunun nedeni, yukarıda da ifade edildiği gibi, az gelişmiş ülkelerde gelirlerin vergilendirilme kapasitesinin az olması ve devletin toplumun gereksinimlerini karşılayacak kamu mal ve hizmetini sunmak için, vergi dışı gelirlerin gelir esnekliğinin (e_{nt}), az gelişmiş ülkelerde düşük çıkmasıdır.

2- Kamu Harcamalarının GSMH Esnekliği

Birbirinden farklı kişi başına gayri safi milli hasılaya, $GSMH/N$ ve kamu harcaması oranına, $KH/GSMH$, sahip ülkelerde, artan kişi başına gayri safi milli hasıla,

$$\frac{\Delta GSMH}{GSMH} > \frac{\Delta N}{N}$$

olmasını gerektirir. Yani, ülkenin nüfusundaki artış oranının $\Delta N/N$, $GSMH$ 'daki artış oranından $\Delta GSMH/GSMH$ (ekonomik büyüme oranı) daha az olması halinde, bu ülkede, kişi başına gayri safi milli hasılanın arttığı söylenebilir.

Aynı şekilde, kamu harcamalarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranının artması da kamu harcamalarındaki artışın $GSYİH$ 'daki artıştan daha fazla olmasını gerektirir. Diğer bir ifade ile;

$$\frac{\Delta KH}{KH} > \frac{\Delta GSYİH}{GSYİH} \quad \text{olur.}$$

Dolayısıyla, eğer $GSYİH/N$ ve $KH/GSYİH$ her ikisi de artıyorsa, aşağıdaki eşitsizlik gerçekleşecektir:

$$\frac{\Delta KH}{KH} > \frac{\Delta GSYİH}{GSYİH} > \frac{\Delta N}{N} \quad (3A-3)$$

Kamu harcamalarının, (KH), GSYİH ve N ile fonksiyonel ilişkili olduğu bir durum,

$$KH=f(GSYİH, N)$$

biçiminde yazılabilir. Bu fonksiyonel ifadede, GSYİH kamu malına olan talebi ve bunun arzını etkileyecektir. N ise özellikle bu mala olan talebi belirleyecektir. Bu ilişkiden sonra, kamu harcamalarının gelir esnekliği (e_1) ile gösterilerek,

$$e_1 = \frac{\frac{\Delta KH}{KH}}{\frac{\Delta GSYİH}{GSYİH}} \quad (3A-4)$$

olarak ifade edilebilir (Gandhi, 1971:49).

3- Basit-Oran Gelir (GSMH) Esnekliği

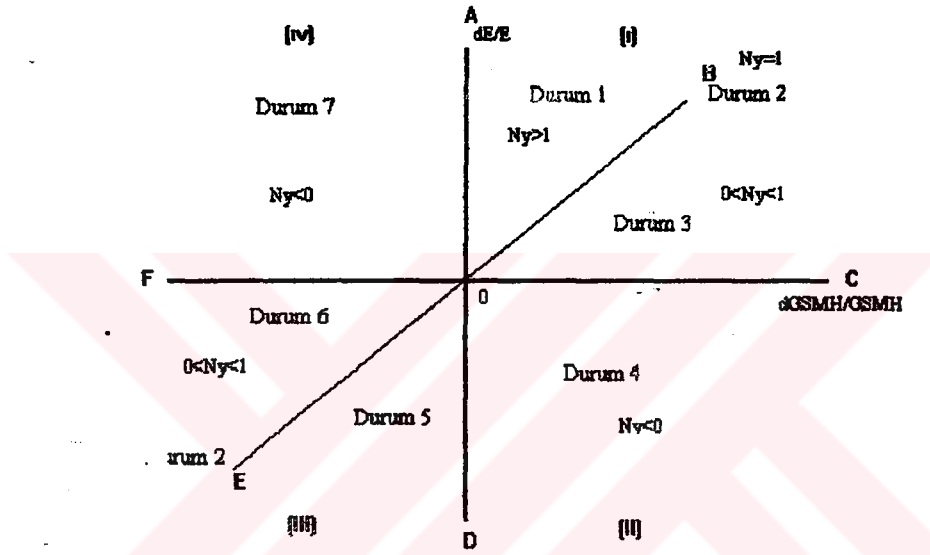
Kamu harcamalarının (KH) artışına ilişkin yapılmış ampirik çalışmaların hemen hemen tamamında kamu mal ve hizmetlerine olan talebin gelir esnekliğinin birden büyük olduğu ifade edilmektedir. Yani, gayri safi milli hasıladaki (GSMH) oransal bir artış, kamu harcamalarında daha büyük oransal bir artışa neden olmaktadır. Ancak, bu çalışmaların bir kısmında kamu mal ve hizmetlerinin gelir esnekliklerinin hesabedilmesi yerine, kamu harcaması/gayri safi milli hasıla ($KH/GSMH$) oranının kullanılması tercih edilmiştir. Yapılan

hesaplamaları daha basit hale getirdiğini ifade eden Pryor'a göre, KH/GSMH oranı artarsa, bu gelir esnekliğinin birden büyük olduğunu gösterir; eğer bu oran düşerse gelir esnekliği birden küçüktür. Sonucu doğrudan esneklik katsayıları yerine KH/GSMH oranının düşmesi ya da yükselmesi biçiminde sunmak sadece basitlik sağlamak içindir. Öte yandan, Goffman, oransal ifade ile esneklik katsayıları arasında varolduğu ileri sürülen bu tür bir ilişkiyi "basit oran kuralı" (simple-ratio rule) olarak tanımladıktan sonra, "kuşkusuz basit oran kuralı kavramsal olarak esneklik katsayılarından daha az karmaşık yöntemdir, fakat, ne yazık ki katsayıların doğruluk ve kesinlik özelliklerini taşımamaktadır. Oranlardaki artış ve azalışlar, Pryor'un ileri sürdüğü gibi, her zaman esnekliğin birimden küçük ya da büyük olduğunu göstermez. Bu, ancak, belirli özel durumlarda sözkonusu olabilir" demektedir (Goffman, 1968:361).

Goffman (1968) çalışmasında konuyu en basit biçimde göstermek için kartezyen düzlemini kullanmıştır. Çizim:3-1'de, kamu harcamalarındaki oransal değişiklik düşey eksen ve GSMH'daki oransal değişiklikde yatay eksen üzerinde gösterilmektedir. Esneklik katsayısının rakamsal değeri, eksenlerin görece büyüklüğüne, işareti ise, esneklik katsayısını gösteren noktanın grafikte gösterilen dört bölgeden hangisinde yer aldığına bağlı olacaktır.

Koordinat düzleminin I ve II numaralı bölgelerinde, Pryor'un belirttiği gibi, oranların alacağı değerler esneklik katsayıları ile uyumaktadır. Yani, zaman içinde kamu harcamaları arttıkça, KH/GSMH oranının azalması veya artmasına bağlı olarak, esneklik birden büyük ya da küçük olacaktır. Diğer yandan, basit oran kuralının uygulandığı durumda bile esneklik katsayısını gösteren noktanın II inci bölgede yer almış olması halinde de esneklik katsayısının gerçekten negatif işaretli olacağını kesin olarak göstermemektedir. Yani, gelirdeki bir artışın, harcamalarda mutlak bir azalmaya yol açması gerekir.

Gelişmiş toplumlarda GSMH artarken, sosyal hizmet harcamalarındaki artış nedeniyle KH/GSMH oranının artması bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

Çizim 3-1: Kamu Harcamalarının Esneklik Katsayıları (Goffman, 1986:362).

III üncü ve IV üncü bölgelerde gelirin düştüğü görülebilmektedir. Bu da basit oran kuralını doğrulamıyacaktır. Grafikte III üncü bölgede yer alan 5 inci durum (EOD bölgesi), harcamalardaki yüzde azalmanın GSMH'daki yüzde azalmayı aştığını göstermektedir. Böylece, esneklik katsayısı birden büyüktür, ancak, harcamaların gelire oranı düşer. 6 ncı ve 7 nci durumlarda (sırasıyla EOF ve FOA bölgeleri) KH/GSMH oranı daima artmasına karşılık, esneklik katsayısı birden küçüktür. Uzun dönem çalışmalarında, GSMH'nın düşeceği söylenemeyecek olsa da kısa

dönem çalışmalarında, Pryor'un da yaptığı gibi, ve özellikle dönemsel istikrarsızlıkların yaşandığı ekonomilerde bu durum görülebilecektir.

Yukarıda ifade edilenleri ve hangi durumlarda basit oran kuralının kullanılamıyacağı aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 3-1:Kartezyen Düzleminde Yer Alan Bölgelerin Esneklikleri²

Durum	Grafikteki Bölge	Ny Değeri	E/GSMH	Basit Oran Kuralının Uygulanabilirliği
1	AOB	>1	Artar	Evet
2	BOE [§]	=	Sabit	Evet
3	BOC	0<Ny<1	Azalı	Evet
4	COD	<0	Azalı	Evet
5	DOE	>1	Azalı	Hayır
6	EOF	0<Ny<1	Artar	Hayır
7	FOA	<0	Artar	Hayır

§Kesikli 45 derecelik doğru üzerinde.

Basit oran kuralı esneklik katsayısı ile doğrudan gelir esnekliği katsayısının hesab edilmesi sonucu Wagner Yasasının geçerli olup olmayacağı tartışmalarına Nagarajan (1980), her iki katsayının da birden büyük olmasının beklenmesinin yanlışlığına dikkat çekerek karşılık vermektedir. Bir ekonomide Wagner Yasasının geçerli olabilmesi için, elde edilen esneklik katsayılarından, gelir esneklik katsayısı birden büyük ve basit oran kuralı esneklik katsayısının ise sıfırdan büyük olması gerekmektedir.

Basit oran gelir (GSMH) esneklik katsayısı (ϵ_y) ve gelir esneklik katsayısı da (ϵ) ile gösterilerek her iki katsayı aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$\epsilon_y = \frac{d(KH/GSMH)/(KH/GSMH)}{d(GSMH)/GSMH} \quad (3A-5)$$

² Goffman, 1968,

$$\varepsilon = \frac{dKH/KH}{d(GSMH)/GSMH} \quad (3A-6)$$

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu esneklik katsayılarından (3A-5) Kamu Harcamalarının Gelir (GSMH) Esnekliği, (3A-6)'da Basit-Oran Gelir (GSMH) Esnekliği olarak isimlendirilmektedir (Gofman, 1968:361).

Bu esneklik katsayılarından, $\varepsilon \geq 1$ olması $\varepsilon \gamma \geq 0$ olmasını gerektirir. Basit cebirsel yöntem kullanılarak $\varepsilon \gamma = \varepsilon - 1$ olduğu gösterilebilir.

b- Nüfus Esnekliği

Ülkenin nüfusunda meydana gelen değişikliğin de dikkate alınarak esneklik katsayılarının hesab edilmesi, konumuz açısından iki yöntemle yapılmaktadır. Bunlardan biri, kamu harcamalarının nüfusa göre esnekliği ve ikincisi de, GSMH'nin nüfus esnekliğidir. Aşağıda bu iki esneklik katsayısı ele alınacaktır.

1- Kamu Harcamaları Nüfus Esnekliği

Yukarıda kamu harcamaları için tanımlanmış olan fonksiyonel ifade kullanılarak, kamu harcamalarının nüfusa göre esnekliği de yazılabilir. Bu esneklik katsayısı (e_2) ile gösterilirse;

$$e_2 = \frac{\Delta KH / KH}{\Delta N / N} \quad (3A-7)$$

biçiminde ifade edilir (Gandhi, 1971:49).

Sabit fiyat (fixed price) veya kararlı fiyat (stable price) koşullarında (e_2) kişi başına kamu hizmetinin niceliği ve/veya niteliğinin artışında “indeks” sayısı olarak kabul edilebilir.

2- GSYİH Nüfus Esnekliği

Diğer bir esneklik katsayısı da GSYİH'nın nüfusa göre esnekliği olarak hesabedilebilir. Bu esneklik katsayısını da (e_3) ile göstererek,

$$e_3 = \frac{\Delta GSYİH / GSYİH}{\Delta N / N} \quad (3A-8)$$

yazılabilir. Sabit emek arzı oranı (constant labor participation rate) ve homojen üretim fonksiyonu varsayımı altında (e_3) emeğin üretkenliğindeki değişimin “indeksi” olacaktır (Gandhi, 1971:49).

Yukarıdaki (3A-4) ve (3A-7) eşitlikleri veri iken (3A-1) sağlanmış ise,

$$\frac{\Delta KH}{KH} > \frac{\Delta GSYİH}{GSYİH} > \frac{\Delta N}{N} \quad (3A-9a)$$

$$e_1 \frac{\Delta GSYİH}{GSYİH} > \frac{\Delta GSYİH}{GSYİH} > \frac{e_1 \Delta GSYİH}{e_2 GSYİH} \quad (3A-9b)$$

$$e_1 > 1 > \frac{e_1}{e_2} \quad (3A-9c)$$

yazılabilir.

(3A-7) ve (3A-8) eşitlikleri kullanılarak

$$\frac{e_1}{e_2} = \frac{1}{e_3}$$

eşitliği bulunur. 3A-9c koşulu yeniden yazılabilir;

$$e_2 > e_3 > 1 \quad (3A-10)$$

Sonuç olarak, bir ekonomide kamu harcamalarının (KH) gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) oranı, (KH/GSYİH), kişi başına gayri safi milli hasıla, (GSMH/N) arttıkça artıyorsa, aşağıdaki iki koşul eş anlamlı olarak gerçekleşiyor demektir (Gandhi, 1971:49):

1. Toplam kamu harcamalarının gelir esnekliği birden büyüktür: Gelişmekte olan bir ekonomide GSMH arttıkça kamu harcamaları da artar. Dolayısıyla, bu ekonomi için Wagner yasası geçerlidir.

2. Sabit maliyet varsayımı altında, nüfus arttıkça kişi başına kamu harcamalarının da niceliği ve/veya niteliği artar. Bu da, $(e_2) > (e_1)$ koşulunu gerektirir. Emeğin üretkenliğinin artışı indeksi (e_3) 'ün birden büyük olması koşulu da kendiliğinden gerçekleşmiş olur.

B-Büyüme İle Kamu Harcamaları ilişkisi

Wagner'in özgün çalışmasının konuyu yeterince açık olarak tanımlamamış olması nedeniyle, kamu harcamalarının artışı ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar, Wagner Yasasını değişik biçimlerde yorumlamışlar ve farklı modeller geliştirerek bunları çeşitli ülkeler için test etmişlerdir. Yasanın test edilmesi için geliştirilen modellerin farklı olması, elde edilen sonuçları da etkilemiş ve birbirleriyle karşılaştırılmalarını güçleştirmiştir. Ancak, bu modellerde ortak olan yan, genellikle, kamu harcamalarının GSMH ile ilişkilendirilmesi ve harcamaların esneklik katsayıları kullanılarak yorumlanmasıdır.

Çalışmanın bu bölümünde kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki ele alınacak ve bu konuda geliştirilmiş modeller incelenecektir. Bu amaçla yapılmış olan çalışmalar içerikleri açısından üç gruba ayrılacaktır. Birinci grupta, büyümede kamu harcamaları yönlü ilişkileri araştıran modeller ve ikinci grupta da kamu harcamalarında büyüme yönlü ilişkileri araştıran modeller ele alınacaktır.

Üçüncü olarak ise, yukarıdaki iki grup çalışmadan farklı olarak, kamu harcamaları ile büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi araştıran modeller üzerinde durulacaktır. Bunun için, öncelikle Granger Nedensellik Testi yöntemi incelenecek ve Türkiye için bu iki değişken arasındaki nedensel ilişkiyi test etmek amacıyla bir model geliştirilecektir.

a-Büyümede Kamu Harcamaları Yönlü İlişkiler

Burada daha önce geliştirilmiş ve farklı ülkeler için test edilmiş yedi değişik model incelenecektir. Bunlardan ilk altı model tek değişkenli regresyon modeli, sonuncusu ise, ekonomik büyümenin bazı göstergelerini de içeren çoklu regresyon modelidir.

1- Geleneksel Peacock-Wiseman Modeli:

Peacock-Wiseman (1967), Wagner'in, kamu harcamalarındaki artışın, toplam üründeki artıştan daha fazla olacağını savunduğunu ileri sürmektedirler.

Bu varsayıma göre, kamu harcamalarının artışı öncelikle sosyal gelişmeye bağlı olarak devlet faaliyetlerinin artmasının bir sonucudur.

Diğer bir deyişle, Wagner Yasası, aslında, kamusal faaliyetlerin artışının yasadır; sosyal gelişme ile birlikte insanların gereksinim duyduğu mal ve hizmetler de çeşitlenip artmaktadır. Bunların bir kısmını devlet karşılamak zorunda kalır. İkinci olarak, Yasa, harcamaların kısa dönem değişikliği ile değil, uzun süreli ve köklü değişikliği ile ilgilidir (Peacock-Wiseman, 1967:17).

Bu yaklaşıma göre, kamu harcamaları (KH) GSYİH'nin artan bir fonksiyonudur. Kamu harcamalarının GSYİH'ya göre esneklik katsayısı birden büyüktür (Gandhi, 1971:44; Mann, 1981:190). Modelin fonksiyonel ifadesi;

$$KH = f(GSYİH) \quad , \quad f' > 0 \quad , \quad e_{GSYİH}^{KH} > 1$$

Fonksiyonel ifadeye göre, KH, GSYİH'nin artan bir fonksiyonudur. Model aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$\text{Log KH} = a + b \text{ log GSYİH} + u \quad (3Ba-1)$$

Burada, (a) katsayısı sabit değer, (b) ise KH'nin GSYİH'ya göre esneklik katsayısını vermektedir. Esnekliğin birden büyük olması halinde Wagner yasaı geçerlidir.

2-Pryor Modeli:

Pryor'a göre Wagner, büyüyen ve gelişen ekonomilerde kamu tüketim harcamalarının ulusal gelir içindeki payının artacağını savunmaktadır. Fonksiyonel ifade ile;

$$C = f(GSYİH) \quad , \quad f' > 0 \quad , \quad e_{GSYİH}^C > 1$$

Burada (C), kamu tüketim harcamalarını ve (GSYİH) gayri safi yurtiçi ürünü göstermektedir. Model;

$$\log C = a + b \log (\text{GSYİH}) + u \quad (3\text{Ba-2})$$

Kamu tüketim harcamaları, ulusal gelirin artan bir fonksiyonudur ve esneklik katsayısı $b > 1$ olması halinde Wagner yasası geçerlidir (Gandhi, 1971:45; Mann, 1980:190).

3- Goffman-Mahar Modeli:

Goffman ve Mahar, Wagner'in ve diğer araştırmacıların da belirttiği gibi, gelişme ve/veya büyüme sürecinde olan ekonomilerde kamu sektörü faaliyetlerinde artış olacağını, bunun kamu harcamalarına dönüştürülmesi halinde ise, harcamaların artacağını kabul etmektedirler. Ancak, bunun harcamalardaki artışın açıklanmasında tek başına yeterli olamayacağını, başka bazı faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedirler (Goffman ve Mahar, 1971:66).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde fiyatların ve nüfusun hızla artmakta olması, harcamaların artışını açıklamak için bu iki faktörün de dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bazı kamu harcama türleri nüfus artışından etkilenmez. Nitekim savunma ve güvenlik harcamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Ancak, diğer bazı kamu harcamaları nüfus artışıyla pozitif ilişkilidir. Yani kamu harcamaları nüfus arttıkça artar. Sağlık ve temel eğitim harcamaları bunlara örnek kamu harcama türleridir. Gerçekten de, nüfus arttıkça devlet sağlığa ve özellikle koruyucu sağlık hizmetlerine ve temel eğitime daha fazla harcama yapmak zorundadır. Bu nedenle, özellikle nüfus, diğer faktörlerin yanında, kamu harcamalarının artışının açıklanmasında önemli bir faktördür.

Bu nedenle, Goffman ve Mahar, ekonomik gelişme ve büyümenin önemli göstergelerinden biri olan GSYİH'yi kişi başına GSYİH'ya dönüştürerek kullanmışlardır.

Simgesel olarak Wagner yasası aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir (Goffman, 1971; Gandhi, 1971 ve Mann:1980):

$$KH = f\left(\frac{GSYİH}{N}\right), \quad f' > 0, \quad e^{\frac{KH}{GSYİH}} > 1$$

$$\log KH = a + b \log\left(\frac{GSYİH}{N}\right) + u \quad (3Ba-3)$$

Bu modelde, Wagner yasasının geçerli olabilmesi için harcamaların, kişi başına GSYİH'ya göre esneklik katsayısının (b) birden büyük olması gerekmektedir.

4- Musgrave Modeli:

Musgrave'e göre, kamu harcamaları ile yapılacak ampirik bir çalışmada, kamu harcamalarının tek başına bağımlı değişken olarak kabul edilmesi doğru olmayacaktır. Düşük gelir düzeyinden daha yüksek gelir düzeyine geçen ekonomilerde kamu harcamalarının GSYİH içindeki payının bağımlı değişken olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Musgrave, 1969:75-75).

Model, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı dikkate alındığında aşağıdaki gibi yazılabilir (Musgrave, 1969; Goffman, 1971 ve Mann, 1980);

$$\frac{KH}{GSYİH} = f\left(\frac{GSYİH}{N}\right), \quad f' > 0, \quad e^{\frac{KH}{GSYİH}} > 1$$

$$\log\left(\frac{KH}{GSYIH}\right) = a + b\log\left(\frac{GSYIH}{N}\right) + u \quad (3Ba-4)$$

Bu modele göre Wagner yasasının geçerli olabilmesi için, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranının kişi başına GSYİH'ya göre esneklik katsayısının, (b), birden büyük olmasının gerektiği ileri sürülmektedir. Bu konuda daha önce de belirtildiği gibi, Nagarajan'a göre (1980), Wagner yasasının geçerli olabilmesi için (b>1) yerine (b>0) olması yeterli olacaktır.

5- Gupta ve Michas Modeli:

Diğer araştırmacılar gibi, Michas'da Wagner Yasasının test edilmesi için model geliştirmiştir. Fakat bunu yaparken önce, bu konudaki görüş farklılıklarına ve aynı ilişkiyi test etmeyi amaçlayan, ancak birbirinden farklı model ve değişkenler kullanarak farklı sonuçlar elde eden araştırmacıların sonuçlarının karşılaştırılmasındaki güçlüğü de dikkat çekmiştir (Michas, 1975). Geliştirilmiş modelleri tek tek ele alan Michas, bu modellerdeki ortak noktaları bularak, diğer araştırmacıları da kapsayacak uygun bir model kurmaya çalışmıştır.

Michas'ın yaptığı, Gupta'nın (1967) Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezini test etmek için geliştirdiği modeli, Wagner Yasasını test etmek için kullanmaktan başka birşey değildir. Michas, Gupta'nın 1967 çalışmasında ilk defa kullandığı 3Ba-5 numaralı modeli, Wagner yasasını test etmeye uygun olmasına karşın, Peacock-Wiseman'ın "sıçrama hipotezini" test etmek için kullanarak, aslında, doğru modelle yanlış hipotezi test ettiğini ileri sürmektedir (Michas, 1975:69).

Modelde, kişi başına kamu harcamaları, yine kişi başına GSYİH'nin bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Fonksiyonel ifade ile model;

$$\frac{KH}{N} = f\left(\frac{GSYIH}{N}\right) , \quad f' > 0 , \quad e^{\frac{\frac{KH}{N}}{\frac{GSYIH}{N}}} > 1$$

$$\log\left(\frac{KH}{N}\right) = a + b \log\left(\frac{GSYIH}{N}\right) + u \quad (3Ba-5)$$

Bu modelde, kamu harcamalarını toplam olarak modele koymak söz konusu olabileceği gibi, bunları türlerine göre de ele almak mümkündür.

6- Peacock-Wiseman Oransal (Share) Modeli:

Yukarıda (3Ba-1) numaralı modelde kamu harcamaları GSYİH'nin bir fonksiyonu olarak kabul edilmişti. Mann, bu modeli değiştirerek, bağımlı değişken olan kamu harcamalarını, GSYİH'nin oranı olarak yeniden tanımlamış ve modeli aşağıdaki gibi ifade etmiştir (Mann, 1980:193);

$$\frac{KH}{GSYIH} = f(GSYIH) , \quad f' > 0 , \quad e^{\frac{\frac{KH}{GSYIH}}{GSYIH}} > 1$$

$$\log\left(\frac{KH}{GSYIH}\right) = a + b \log GSYIH + u \quad (3Ba-6)$$

Mann, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı olarak kullanılmasının Wagner'in özgün çalışması ile daha uyumlu olacağını söylemektedir. Yine bu model için de Nagarajan (1980), esneklik katsayısının $b > 1$ yerine $b > 0$ olmasının Wagner yasasının geçerli olduğunu söylemek için yeterli olacağını ifade etmektedir.

7-Abizadeh Modeli:

Yukarıdaki modellerin tamamında tek değişkenli regresyon yöntemi kullanılmıştır. Abizadeh (1985), bunun bir eksiklik olduğunu ileri sürerek, ekonomik gelişmenin çeşitli göstergelerinin de aynı anda modelde yer alması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla, çalışmasında çoklu regresyon yöntemini kullanmıştır.

Abizadeh'e göre, (t) dönemindeki kamu harcamalarının aynı dönemdeki GSYİH'ya oranı, zamanın (T), reel kişi başına GSYİH'nın (YRP), tarımsal oranın (AR), kişi başına ticari enerji tüketiminin (ENP), dışa açıklık göstergesinin (OP) ve finansal araçların (FI) fonksiyonudur:

$$\frac{KH_t}{GSYİH_t} = f(T, YRP, AR, ENP, OP, FI).$$

$$\frac{KH_t}{GSYİH_t} = \alpha + \beta_1(T) + \beta_2(YRP)_i - \beta_3(AR)_i + \beta_4(ENP)_i + \beta_5(OP)_i - \beta_6(FI)_i + u \quad (3Ba-7)^3$$

Zaman içinde kamu harcamalarında oluşan artışı ölçmek için kamu harcamaları oranı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır; toplam kamu harcamaları/gayri safi yurtiçi hasıla, (KH/GSYİH). Bu değişken, Wagner Yasasının test edilmesinde uygun bir ölçü olarak kabul edilmektedir. Ekonomide meydana gelen büyümenin yanında, kamu harcamalarının da etkisinin görülebilmesi bu değişken aracılığı ile mümkün olabilmektedir.

³ Modelin özgün biçiminde, (i) ülkeleri ve (t) yılları göstermektedir.

i=1,.....,n

t=1,.....,m dir.

Diğer değişkenleri de bağımlı değişken, (KH/GSYİH), ile ilişkilerini dikkate alarak aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür;

Zaman (T): Wagner kamu harcamalarındaki artışın gelişmekte olan ülkelerde geçerli olacağını ileri sürmektedir. Gelişme, zaman içinde gerçekleştiğine göre, bunu gözleyebilmek için zamanın bağımsız değişken olarak modelde yer alması gerekmektedir. Kamu harcamaları ile zaman arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır;

$$f_t > 0.$$

Kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla, (YRP): bu değişken bir ülkedeki ekonomik gelişme trendini (eğilimini) yansıtmaktadır. Tek başına yeterli açıklayıcı güce sahip değildir. Diğer değişkenlerle birlikte kullanılması gerekmektedir. Bağımlı değişken (KH/GSYİH) ile bu değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır;

$$f_{YRP} > 0$$

Tarımsal oran (AR): Gelişme döneminde tarım sektörünün yarattığı gelirin, GSYİH'ya oranı olarak hesap edilir ve ekonominin yapısını ve sanayileşme düzeyini gösterir. Ekonomi geliştikçe tarımsal gelirin, dolayısıyla tarımın oranı düşecektir. Bu nedenle, bağımlı değişken ile arasında negatif yönlü bir ilişki sözkonusudur;

$$f_{AR} < 0.$$

Kişi başına ticari enerji tüketimi (ENP): Ekonominin sanayileşmesinin ve sanayi sektörünün büyüklüğünün ölçülmesinde kullanılan bir ölçüdür. Enerji tüketimi, makro ekonomik analizlerde de enflasyon ve faiz tarafından etkilenmeyen, sanayi üretim fonksiyonlarında uygun fiziksel sermaye ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Bağımlı değişken ile arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır;

$$f_{ENP} > 0.$$

Dışa açıklık oranı (OP): Ekonominin dışa açıklık oranı, ithalat ve ihracat toplamının GSYİH'ya oranı biçiminde hesap edilmiştir. Yani, $(X+M)/GSYİH$. Bağımlı değişken ile arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır;

$$f_{OP} > 0.$$

Finansal araçlar (FI): Finans sektöründeki gelişmenin ölçüsü olarak modelde kullanılmıştır. Banka sektörü dışındaki paranın, para arzına oranı olarak hesap edilmiştir. Bir ekonomide gelişme arttıkça bireylerin işlem güdüsü ile para tutma eğilimi azalacaktır. Dolayısıyla, bağımlı değişken ile arasında negatif yönlü bir ilişki vardır;

$$f_{FI} < 0.$$

Gelişmenin göstergesi olarak, kuşkusuz, başka değişkenlerden de söz edilebilir. Örneğin, istihdam oranı, bunun sanayi ve imalat sektöründeki payları ve sanayi üretimi indeksleri gibi. Ancak, bu verilerin bulunmasında karşılaşılan zorluklar modelde kullanılmalarını güçleştirmektedir. (Abizadeh, 1985:211).

b-Kamu Harcamalarında Büyüme Yönlü İlişkiler

Büyüme sürecini inceleyen birçok ampirik çalışma bu süreci etkileyen faktörleri birbirinden ayrı olarak ele alıp incelemektedir. Bu çalışmalardan bir kısmı devletin rolü üzerinde durarak, kamu sektörünün büyümesinin ekonomik büyümeye olan etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kamu sektörünün büyümesi ekonomik büyümeyi hızlandırır mı? Ya da, yavaşlatır mı? Diğer yandan, kamu sektörü daha az etkin olduğu için, bu sorunun yanıtı, büyümeyi

yavaşlatacağı biçiminde midir? Kamu mallarının birim olarak fayda ve maliyetinin ayrılmasındaki güçlük, etkinsizliği ve üretkenliği birbirinden ayırmayı olanaksız hale getirmekte midir? Diğer yandan, kar güden davranışlar ve ekonomik düzenlemeler de etkinliği kısıtlayabilmekte ve devlet faaliyetlerinden doğabilecek birçok faydanın da boşa gitmesine yol açabilmektedir. Ayrıca, her hangi bir malın üretilmesinde tekel durumunda olan devlet, tekele konu malın üretiminde optimumu yakalamışsa, kamunun büyümesi ekonomik büyümeyi daha da artıracaktır (Carr, 1989:267)

Kamu sektörünün verimlilik ve ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin görüşler,

Kamunun faaliyetlerini, genellikle, verimlilikten uzak olarak yerine getireceği,

Faaliyetlerin düzenlenme sürecinin, genellikle, aşırı yük oluşmasına ve ekonomik sistemin maliyetinin artmasına yol açacağı ve

Devletin birçok maliye ve para politikası uygulamalarının ekonomik teşviklerin bozulmasına ve sistemin verimliliğinin düşmesine neden olacağı konularında yoğunlaşmaktadır.

Ancak, kamunun ekonomik büyüme üzerinde önemli bir işlevi olduğunu ve büyük kamu sektörünün ekonomik büyümenin itici gücü olabileceği de savunulmaktadır. Bu son yaklaşımı destekleyen görüşler,

Kamunun, özel ve toplumsal çıkarlar arasındaki çekişmeyi düzenleyici bir işlevi olduğu,

Kamunun, yabancıların ülke kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını (sömürmelerini) engelleyeceği ve

Verimli yatırımları koruyarak büyüme ile toplumsal gelişmenin optimalitesini sağlayacağı biçiminde özetlenebilmektedir (Ram, 1986:191).

Bütün bu tartışmalar, kamu sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin nasıl olduğu konusunun hala temel bir soru olarak durduğunu göstermektedir. Ekonominin diğer alanlarında olduğu gibi, bu alandaki çalışmalarda güçlü bir ekonomik teorinin eksikliğini taşımaktadır.

Daniel Landau (1983) çalışmasında, kamu tüketim harcamalarının GSMH'ya oranı ile kişi başına GSMH büyüme oranı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Richard Rubinson (1977) ise, kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı olarak ölçülen kamu sektörünün büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki saptamıştır. Rati Ram'ın (1986) çalışmasında ise, kamu sektörünün büyüklüğünün büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucu elde edilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda kısaca sözü edilen çalışmalardan bir birinden farklı sonuçlar elde edilmiş olan iki model, Daniel Landau ve Rati Ram'ın modelleri, incelenecektir.

1-Ram'ın İki Sektörlü Üretim Fonksiyonu Modeli

Gayri safi milli hasılanın büyüme oranı ile kamu sektörü büyüklüğü arasındaki ilişki, Rati Ram (1986) tarafından, iki sektörlü üretim fonksiyonu modeli kullanılarak açıklanmaktadır.⁴

Ekonominin, kamu sektörü (G) ve özel sektör (C) olmak üzere iki sektörden oluştuğu varsayılmaktadır. Her iki sektördeki üretim miktarının, bu sektörlerde kullanılan emek (L) ve sermaye (K) üretim girdilerine bağlı olduğu ve kamu sektörü üretiminin özel sektör üzerinde dışsallık etkisi yarattığı varsayılırsa, üretim fonksiyonları, sektörler için ayrı ayrı olmak üzere, aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$C = c (L_c, K_c, G) \quad (3Bb-1)$$

$$G = g (L_g, K_g) . \quad (3Bb-2)^5$$

⁴ Ram bu modelini Gerson Feder'in (1983) çalışmasından uyarlamıştır. Feder'in özgün çalışmasında iki sektörlü üretim fonksiyonu kullanılarak ihracat ile büyüme arasındaki ilişki araştırılmaktadır.

⁵ Carr, kamu sektöründe üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının piyasa tarafından belirlenmediğini ve ulusal gelir hesaplamalarında çoğu kez bu mal ve hizmetlerin, üretim maliyeti ile dikkate alındığını, dolayısıyla, ulusal gelir hesaplamalarının gerçeği yansıtmayacağını ileri sürmektedir. Bu biçimiyle üretim fonksiyonunu, kamunun daha etkin mal ve hizmet ürettiğini ölçmek için kullanılamayacağını ve Ram'ın elde ettiği sonuçların tümüyle değişeceğini savunmaktadır. Bu nedenle fonksiyonun;

$$\frac{P_l L_g + P_k K_g}{P_g} = G(L_g, K_g)$$

biçiminde yeniden yazılması gerekmektedir. Burada, P_l : emeğin fiyatı, P_k : sermayenin fiyatı ve P_g : kamu malının fiyat indeksini göstermektedir (Carr, 1989:268). Ram ise daha sonraki bir çalışmasında bunun küçük bir ayrıntı olduğunu ve teorik çerçeve yerine G'nin ölçülmesi ile ilgili olduğunu ve Carr'ın

Burada, alt işaretler sektör girdilerini göstermektedir. Özel sektör üretim fonksiyonunda yer alan G , kamu sektörü tarafından üretilen malın, özel sektör tarafından üretim girdisi olarak kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla, kamunun özel sektör üzerinde dışsallık etkisi vardır.

Her iki sektörde kullanılan girdilerin toplamı, ekonomide kullanılan toplam girdi miktarını vermektedir. Yani;

$$L = L_c + L_g \quad (3Bb-3a)$$

$$K = K_c + K_g \quad (3Bb-3b)$$

Toplam üretim ise, sektörlerin üretimlerinin toplamına eşit olacaktır;

$$Y = C + G \quad (3Bb-3c)$$

Kamu sektörü ile özel sektörde kullanılan üretim girdilerinin göreceli verimliliklerinin farklı oldukları varsayımı altında, aşağıdaki denklem yazılabilir;

$$\frac{G_L}{C_L} = \frac{G_K}{C_K} = (1 + \delta) \quad (3Bb-4)^6$$

(3Bb-4) numaralı denklemde (δ) marjinal faktör verimliliğinin hangi sektörde daha yüksek olduğunu belirler. $\delta > 0$ olması halinde, eşitliğin sağ tarafı birden büyük olacağı için, bu, kamu sektöründeki marjinal

---

önerdiği eşitliğin kendi bulgularını kayda değer ölçüde değiştirmediklerini belirtmektedir (Ram, 1989:281).

⁶ Bu denklemde alt işaretler üretim fonksiyonlarının kısmi türelerini göstermektedir. Yani;

$$G_L = \frac{\partial G}{\partial L}, C_L = \frac{\partial C}{\partial L}, G_K = \frac{\partial G}{\partial K} \text{ ve } C_K = \frac{\partial C}{\partial K} \text{ dir.}$$

faktör verimliliğinin, özel sektörden daha yüksek olduğunu gösterecektir. Üretim fonksiyonlarının (denklem 3Bb-1 ve 3Bb-2) toplam türevleri alınıp, bunlar (3Bb-3c)'de yerine konulursa aşağıdaki denklem elde edilir;

$$dY = C_k dK + C_l dL + \left(\frac{\delta}{1+\delta} \right) dG + C_g dG \quad (3Bb-5)$$

Bu denklemde yer alan sermayenin (K), özel sektördeki marjinal verimliliğini, $C_k = \alpha$ olarak gösterip, emeğin herhangi bir sektördeki gerçek marjinal verimliliği ile ekonominin bütününde emek başına düşen ortalama ürün arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu kabul edilir. Yani, $F_l = \beta(Y/L)$ diğeri bir ifadeyle, $\beta = C_l/(Y/L)$ ve 3Bb-5 numaralı eşitliğin her iki tarafı Y ile bölünürse aşağıdaki model elde edilir;

$$\frac{dY}{Y} = \alpha \frac{dK}{K} + \beta \frac{dL}{L} + \left[\frac{\delta}{1+\delta} + C_g \right] \frac{dG}{G} \quad (3Bb-6)$$

Bu model sektörler arası dışsallık etkisinin olmaması durumunda ($C_g = 0$) neo-klasik büyüme modeline benzeyecektir. Ancak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde (3Bb-6) numaralı modelde köşeli ayraç içinde yer alan kamunun dışsallık etkisini gösteren katsayı hiçbir zaman sıfıra eşit olmayacaktır (Feder, 1982:62).

Özel sektör üretiminin kamu sektörü üretimine göre esneklik katsayısı, $\theta = C_g(G/C)$, (6) numaralı denklemde yerine konulur. $\theta = (\delta/1+\delta)$ varsayımı altında kamu sektöründeki üretim artışının ekonominin tümü üzerindeki etkisinin test edileceği regresyon modeli elde edilir;

$$\frac{dY}{Y} = \alpha \frac{dK}{K} + \beta \frac{dL}{L} + \theta \frac{dG}{G} \quad (3Bb-7)$$

Burada, β , α ve θ katsayıları basit büyüme modellerindeki katsayılardır. Bu modelde, α ; C'deki sermayenin marjinal verimliliği, β ; özel sektör üretiminin, C, emeğe, L, göre esneklik katsayısı; ve θ ; C'nin G'ye göre esneklik katsayısıdır. (I) değişkeni yatırımları göstermektedir ve (I=dK)'dir.

Kamu sektörü üretiminin özel sektör üretim fonksiyonunda yer almasının iki yolu vardır. Birincisi, kamu sektörü üretiminin diğer iki üretim girdisinin yanında (3Bb-1) numaralı fonksiyona yer almasıdır. Bu durumda, (3Bb-6) numaralı büyüme modeli, kamu sektörünün dışsallık etkisini yansıtan $((\delta/1+\delta)+C_g)$ katsayısının bir parçası olarak C_g 'yi de içerecektir. İkincisi ise, kamu sektörü üretiminin hammadde olarak özel sektörde kullanılmasıdır. Bu durumda ise, G (3Bb-1) numaralı üretim fonksiyonunda yer almayacaktır. Çünkü, fonksiyon sadece özel sektörün katma değerini yansıtmaktadır. Ancak, her iki sektörde marjinal verimliliklerin farklı olduğu varsayımı yapılırsa (3Bb-6) numaralı denklemde $(dG/G)(G/Y)$ yada basitçe (dG/Y) , katsayısında C_g olmadan yer alacaktır. Bu durumda da regresyon modelinin tahmin edilmesi sonunda, eğer herhangi bir varsayım yapılmadıysa, sadece (dG/Y) 'nin katsayısı bulunacaktır. Dolayısıyla dışsallık etkisinin olup olmadığı ve varsa işaretinin ne olduğu bilinemeyecektir (Rao, 1989:274).

Bunun için iki varsayım yapmak gerekmektedir. Birincisi, kamu sektöründeki üretim girdilerinin marjinal verimlilikleri bu girdilere karşılık gelen özel sektördeki girdilerle oransal ilişki içindedir. İkincisi, Ram açıkça belirtmemiş olsa da, G'nin özel sektörde azalan getirisi nedeniyle θ 'nın dönem boyunca sabit olmamasıdır.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da C_G ve θ dışsallık etkisini yansıtmalarına karşın, C_G 'nin marjinal ürün olarak, L_C ve K_C girdilerinin sabit olması varsayımı altında, kamu sektöründeki bir

birimlik artışın özel sektör üretiminde yol açacağı artış miktarını da (dolayısıyla toplam ürünün) göstermesidir.

2-Landau Çoklu Regresyon Modeli

Daniel Landau (1983), kamu tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranı ile kişi başına reel GSYİH büyüme oranı arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla çoklu regresyon modelini kullanmıştır.⁷

Model çalışmasında, y kişi başına reel GSYİH'yı ve GS de devletin tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranını göstermektedir.,

$$y = \frac{GSYİH_R}{N} \quad \text{ve} \quad GS = \frac{E_C}{GSYİH}$$

Burada, $GSYİH_R$, reel gayri safi yurtiçi hasılayı; GS , devletin tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranını; E_C , devletin tüketim harcamalarını ve N , nüfusu göstermektedir.

Landau, ekonomik teorinin GS 'deki artışın y 'nin büyümesi üzerindeki etkisini tam olarak açıklayamadığını belirttikten sonra regresyon modelinde kullandığı diğer değişkenler üzerinde durmaktadır (Landau, 1983:784-87).

⁷ Landau bu çalışmasında toplam kamu harcamaları ile kişi başına ürün artış oranı arasındaki ilişkiyi test etmeyi tercih edebileceğini belirttikten sonra, devletin toplam ekonomik etkisi ile geniş anlamda ekonomik refah arasındaki ilişkinin test edilmesinin daha tercih edilir olduğunu ifade etmektedir. Ancak, kişi başına gerçek ürün artışı, ekonomik refah ile pozitif ilişkili iken, refahın diğer birçok boyutunun olduğu, bu boyutların bir kısmının ölçülememesi ve kullanılabilir veri bulunmasındaki zorluklar nedeniyle bu yolu seçtiğini açıklamaktadır. Devletin ekonomi üzerindeki etkisi veri iken kısmi ilişkilerin araştırılması da Landau'ya ilginç gelmektedir (Landau, 1983:783).

Gelirin hesabedilmesi açısından bakıldığında, yüksek GS ya yatırım harcamalarından ya da özel tüketim harcamalarından kaynaklanacaktır. Eğer, GS, yatırım harcamalarından dolayı artıyorsa, bu y 'nin büyüme oranını düşürecektir. Devletin tüketim harcamalarının bir kısmı aslında yatırım harcamasıdır. Eğitim harcamaları ile sağlık ve beslenme harcamaları, tüketim harcaması gibi görünse de aynı zamanda yatırım harcaması olarak da kabul edilmesi gerekmektedir. Bu harcamalar nedeniyle y 'nin düşmesini beklemek yanlış olacaktır. Dolayısıyla, her kamu yatırım harcamasının GS'yi yükselterek sermaye oluşumunu azaltacağını beklemek doğru değildir.

GS ile y 'nin büyümesi arasındaki ilişki araştırılırken diğer bazı etmenler üzerinde de durmak ve bunları test edilecek modelde kullanmak gereklidir. Ancak, ekonomik teorinin bu konudaki eksikliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Tek bir faktör setinden söz etmek mümkün olmadığı için bu konuda, daha çok, yapılmış çalışmaların sonuçları ile çeşitli tahminler ve hatta sezgiler belirleyici olmaktadır.

Bu faktörlerden biri de kişi başına ürün miktarıdır. Yani yukarıda ifade edilen y . Landau, y 'nin artışının kendi artış oranı üzerindeki etkisi konusunda ön tahminde bulunmak yerine, Kuznets'in, (1966) çalışmasında ileri sürdüğü, yüksek gelirli gelişmiş ülkeler arasında düşük y 'ye sahip olmakla, birlikte yüksek büyüme oranlı ülkelere doğru bir yaklaşma olduğu görüşünü paylaşmaktadır.

Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerden diğeri de insan sermayesine yapılan yatırımdır (TIE). Bu değişken, kişi başına stok değişken olarak kullanılabilirdiği gibi, stoğun büyüme oranı olarak da kullanılabilir. ⁸ Çalışmada insan sermayesini ölçmek için, ilk ve

⁸ Eğer büyüme süreci fiziksel sermaye, insan sermayesi, teknoloji vb. toplam denge içinde tanımlanmışsa diğer değişkenler sabitken kişi başına insan

ortaöğretimde kayıtlı öğrenci oranı ile 20-24 yaş arası nüfustan yükseköğretime devam edenlerin yüzdesinin ağırlıklı ortalaması eğitimde toplam yatırım olarak kabul edilmiştir. Eğitimde stok değişken ise yetişkin okur yazar oranıdır. İnsan sermayesini oluşturan bir diğer unsur da ortalama yaşam süresidir.

Kişi başına enerji tüketimi (EC) sanayinin ekonomideki payının göstergesi olarak kullanılmıştır. Landau bu değişkeni kullanmasının gerekçesini de Yapısalcı Görüşe (Structuralist School) başvurarak açıklamaktadır. Birçok yapısal özellikler düşük gelirli ülkelerde gelişme düzeylerinin farklı olmasına neden olmaktadır. Örneğin, tarımdaki emek oranı, GSYİH'da sanayinin payı, temel üretim mallarının ihracattaki payı gibi. Yapısalcı görüşe göre, devletin ekonomiye müdahalesi, bu özellikleri ekonomik büyümeyi sağlayacak ve gelişmeyi hızlandıracak biçimde değiştirebilir. Aynı şekilde, temel üretim mallarının ihracatta yüksek oranda yer alması büyümeyi düşürecektir. Bu nedenle tüm bu olumsuzlukların yanında ülkenin gelişmişlik düzeyini açıklayabilecek bir göstergeye gerek vardır. Bunun en iyi yolu da kişi başına enerji tüketiminin modelde kullanılmasıdır.

Nüfusun artış oranı (dN/N) da modelde yer almıştır. Ancak, Landau bunun katsayısının işareti konusunda kesin bir yargı taşımamaktadır. Hızlı nüfus artışının y 'nin artış oranını düşüreceğinin ileri sürülebileceğini belirtmektedir.

Son olarak, ülkenin doğal varlıkları ve iklim koşullarının da dikkate alınmasının gerekli olduğunu düşünmektedir. Eğer ülke, kişi başına az tarımsal alana sahipse, tarım ürünlerini artırma şansı sınırlanacaktır. Ancak, sınırlı tarımsal alana sahip ülkelerin daha köklü ekonomik ve kurumsal önlemler alarak büyümeyi hızlandıracakları da

---

sermayesi arttıkça y 'nin büyüme oranını da etkileyecektir (Landau, 1983:784, dipnot 4).

bir başka görüştür. Tarımsal alanın büyüklüğü yanında ülkenin iklim yapısı da önemlidir. İçinde bulunulan coğrafi bölge genellikle sıcaklık ve yağmur gibi etmenleri önceden belirleyecektir. Landau modelinde, tarımsal alan değişkeni olarak kişi başına tarım alanı büyüklüğünü, (TA/N) iklim koşulları olarak da, verilerini kullandığı toplam 104 ülkenin hangi coğrafi bölgede yer aldığını belirlemek için kukla değişkenler kullanmıştır.

Bu açıklamalardan sonra Landau'nun çoklu regresyon modeli aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$\frac{dy}{y} = \beta_0 + \beta_1 GS + \beta_2 y + \beta_3 TIE + \beta_4 EC + \frac{dN}{N} + \beta_5 \frac{TA}{N} + \beta_6 YY + u$$

(3Bb-8)

Modelde kullanılan bağımsız değişkenler yukarıda açıklandığı gibidir. Yukarıdaki açıklamalarda yer almayan YY, değişkeni metre kareye düşen yıllık ortalama yağış miktarını göstermektedir.⁹

⁹ Landau'nun özgün modelinde toplam 104 ülke verileri kullanılarak ülkeler arasında karşılaştırma yapılmaktadır. Bu ülkelerin coğrafi bölgelerinin birbirinden farklı ve iklim koşullarının önemli ölçüde değişik olması tarımsal değişkenin kullanılmasında dikkatli olmayı gerektirmiştir. Landau bu sakıncayı ortadan kaldırmak ve ülkelerin buldukları coğrafi bölgenin etkisini görebilmek için kukla değişkenler kullanmıştır. Bu amaçla, ülkelerin bulunduğu bölgeleri, 1)nemli soğuk kış, 2)nemli sıcak yaz, 3)Akdeniz kurak yaz, 4)Step, 5)Tropik bölge, 6)çöl, 7)tropik yağmur ormanları, batı kıyıları ve 8)sulamada kullanılan akarsuyu olan bölgeler olarak ayırmıştır. Çalışmamızda sadece Türkiye (tekbir ülke) sözkonusu olduğu için bu tür bir ayrıma gitmek yerine, metre kareye düşen yıllık yağmur miktarı (YY) modele tarafımızdan ilave edilmiştir.

c-Büyüme ve Kamu Harcamaları Nedensellik İlişkisi

İktisatta ve genel olarak deneysel olmayan verilere dayanılarak istatistiksel araştırma yapılan disiplinlerde, nedensellik (cousality) ilişkisinin saptanıp saptanamıyacağı sorunu zaman zaman tartışılan bir konu olmuştur. Bu saptama istatistiksel yöntemlerle yapılacağına göre, nedenselliğin sınanabilir bir hipotez olarak ifade edilebilmesi gerekmektedir. Bu konuda ilk model çalışmasını Granger (1969) yapmıştır.¹⁰ Daha sonra Sims'in getirdiği yeni yorum ve geliştirdiği sınaama yöntemi ile birlikte büyük bir hız ve yaygınlık kazanmıştır. Bir yandan bu tip uygulamalar yaygınlaşırken, öte yandan da önerilen sınaamaların nedenselliği gerçekten sınaayıp sınaamadığına ilişkin tartışmalar yapılmaya başlanmıştır (Erlat, 1983:65).

Çalışmanın bu bölümünde, daha önce üzerinde durulmuş olan, kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran ve birbirinin karşıtı savlar ileri süren hipotezlerden sonra, bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı, eğer böyle bir ilişki varsa hangisinin diğerini etkilediği araştıırılacaktır. Bunun için önce, iki değişken arasındaki etkileşim yönünün test edilmesine yönelik

¹⁰ Zaman serileri kullanarak iki değişken arasındaki nedenselliğin ilk tanımının Wiener tarafından 1956 yılında yapıldığı, daha sonra Granger-Hatanaka tarafından 1964 yılında yeniden düzenlendiği ve son olarak Granger'ın (1969) geliştirildiği, Işığıçok tarafından ifade edilmektedir (Işığıçok, 1994, 91). Erlat, bu konuda ilk çabaların 1960 yılında Wold tarafından başlatıldığını, Basmann'ın (1965) getirdiği karşı savlarla bu çalışmanın sonuçsuz kaldığını belirtmektedir. Singh ve Sahni ise recursive ve simultane denklem modellerinde nedensellik ilişkilerinin ilk önce Wold (1954) ve Simon (1953)'de tartışılmaya başlandığını söylemektedir. Granger (1969) tarafından oluşturulan ve Sims (1972) tarafından geliştirilen iki değişken arasındaki nedensel ilişkinin araştıırılabilmesini sağlayan diğer bir test yöntemi de Haugh (1972) tarafından önerilen ve Pierce (1975 ve 1977), Haugh-Box (1977) ve Pierce-Haugh (1977) tarafından geliştirilen Haugh Nedensellik Testidir (Işığıçok, 1994:100).

olarak ilk kez Granger tarafından geliştirilen ve kendi adıyla anılan Granger Nedensellik Testi (Granger Causality) incelenecek, daha sonra da Türkiye’de kamu harcamaları ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin test edilmesi için model geliştirilmeye çalışılacaktır.

1-Granger Nedensellik Testi (Granger Causality)

Nedensel ilişki ya da neden-sonuç ilişkisi, “ X_t , Y_t 'nin nedenidir” ya da aynı anlama gelmek üzere “ Y_t , X_t 'nin sonucudur” biçiminde bir önermedir. Bu önerme istatistiksel olarak;

- i) X_t , Y_t 'yi açıklar,
- ii) X_t varsa Y_t de vardır,
- iii) X_t , Y_t 'yi tam olarak açıklar

gibi birbirleriyle ilişkili üç farklı anlamda kullanılabilir. Bu üç ifadeden ilkinde, X_t 'nin Y_t için gerekli bir koşul olduğu, ikincisinde X_t 'nin Y_t için yeterli bir koşul olduğu ve üçüncüsünde de X_t 'nin Y_t için hem gerekli, hem de yeterli bir koşul olduğu görülmektedir. X_t 'nin Y_t için gerekli bir koşul olması, Y_t 'yi X_t dışında açıklayan başka değişkenlerin de olduğu anlamını taşır. Bu değişkenlerin herbiri gerekli koşulu, hepsi birlikte yeterli koşulu ifade eder (Işığışok, 1994:21).

Nedenselliğin yönü, iki (veya daha çok) değişken arasındaki ilişkinin tek yönlü mü, iki yönlü mü ya da anlık mı değiştiğini ortaya koyar. Nedenselliğin yönünün belirlenmesi, değişkenlerin içsel değişken mi yoksa dışsal değişken mi oldukları sorusunu yanıtlamak açısından da önemlidir. Diğer bir deyişle, nedenselliğin yönünü belirlemek, iktisadi model kurma aşamasında modele hangi değişkenlerin içsel, hangilerinin de dışsal olarak konulacağını belirlemede önemli olmaktadır (Işığışok, 1994:81).

Üç tür nedensel ilişkiden söz edilebilir (Granger, 1969:428-29). Eğer, nedensellik iki değişkenden sadece birinden diğerine doğru ise bu durumda *tek yönlü nedensellik* vardır. Tanımsal olarak, t döneminde X_t 'nin tahmininin Y_t 'nin sağladığı bütün bilgiler kullanılarak yapılmasından elde edilen sonuç, bu bilgiler kullanılmadan yapılan tahminden daha iyi ise, Y_t 'nin X_t 'ye neden olduğu söylenir ve tek taraflı bir nedensellik sözkonusudur. Bu ifade $Y_t \rightarrow X_t$ biçiminde gösterilir.

Nedensellik bazı durumlarda yukarıdakinden farklı olarak sadece değişkenlerden birinden diğerine doğru olmaz, aynı anda her iki değişkene doğru da olabilir. Buna *iki yönlü nedensellik* ya da aynı anlamı ifade etmek üzere *geri bildirim* (feedback) denir. Bu tür nedensel ilişki $Y \leftrightarrow X$ biçiminde gösterilir. İki yönlü nedenselliğin bulunması her iki değişkenin de modelde içsel değişken olarak yer alması anlamını taşımaktadır.

Y_t 'nin gerçek değerini öngörmeye, X_t 'nin şimdiki değerinin modelde yer alması, yer almamasından daha iyi sonuç verirse bu durumda da X_t 'den Y_t 'ye *anlık nedensellik* sözkonusudur.

Granger (1969) çalışmasında iki değişkenli otoregresif bir sürecin tahmini yardımıyla, nedenselliğin test edilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Böylece X_t 'nin Y_t 'ye veya Y_t 'nin X_t 'ye neden olup olmadığı hipotezi test edilebilmiştir.

Y_t ve X_t arasındaki Granger nedensellik testinin yapılabilmesi için, her iki değişkenin de kovaryans-durağan ve stokastik olması gerekmektedir (Granger, 1969:426). İktisadi değişkenler genellikle bu koşulları taşımazlar. Yani, kovaryans-durağan değildirler ve trend faktörü içerirler. Bazıları da mevsimlik dalgalanmalar gösterirler. Bu tür değişkenlerin nedensellik testinin yapılabilmesi için mevsimlik dalgalanmalardan arındırılmaları ve kovaryans-durağan hale getirilmeleri gerekmektedir. Granger nedensellik testinin açıklanmasını

amaçlayan bu bölümde kullanılacak değişkenlerin gerekli olan bu iki koşulu taşıdıkları varsayılacaktır.¹¹ Böylece stokastik ve kovaryans-durağan koşullarını sağlayan iki değişken (Y_t ve X_t) için Granger nedenselliği aşağıdaki denklemler yardımıyla test edilebilir:

$$\begin{aligned} X_t &= \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \\ Y_t &= \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t \end{aligned} \quad (3Bc-1)$$

burada, ε_t ve η_t birbirinden bağımsız, beyaz-gürültü (white-noise)¹² hata terimlerini göstermektedir. Yani, bütün t ve s'ler için

$$E[\varepsilon_t \varepsilon_s] = 0 = E[\eta_t \eta_s], \quad s \neq t$$

gerçekleşmektedir. Yukarıdaki (3Bc-1) numaralı denklemde yer alan m sonsuz olabilmektedir. Ancak uygulamada var olan verilerin sınırlı sayıda olması nedeniyle m sonlu ve uygulama zaman serisinin örneklem sayısından daha küçük olmalıdır (Granger, 1969:431).

Yukarıdaki model anlık nedenselliğin araştırılmasını olanaksız kılmaktadır. Bu modeli anlık nedenselliği de araştırabilecek şekilde yeniden düzenlemek gerekmektedir:

¹¹ Nedensellik testinde kullanılacak değişkenlerin kovaryans-durağan olup olmadıklarının sınılanması ve kovaryans-durağan hale getirilmeleri ile ilgili yöntemler konusunda, uygulama yapılırken gerekli açıklamalar yapılacağından burada ayrıca üzerinde durulmamakta, sadece her iki değişkenin de istenilen koşulları taşıdığı varsayılmaktadır.

¹² Durağan olmayan zaman serilerinin durağan hale getirmek için çeşitli yöntemler vardır. Bunlar; logaritma alma, fark alma, filtreleme ve trendden arındırma gibi yöntemlerdir. Bu yöntemlerden her hangi biri kullanılarak durağan hale getirilen zaman serilerine beyaz-gürültü (white-noise) denilmektedir.

$$\begin{aligned}
X_t + b_0 Y_t &= \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \\
Y_t + c_0 X_t &= \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t
\end{aligned}
\tag{3Bc-2}$$

Bu modelde anlık nedenselliğin bulunması durumunda, modeldeki ilk eşitliğe eklenen şimdiki ve geçmiş dönemlerdeki gözlem değerlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı olacaktır.

Model (3Bc-1) Olağan En Küçük Kareler (OEKK) yöntemiyle tahmin edildikten sonra, şu olası sonuçlara ulaşılabılır (Granger 1969:431; Işığışık, 1994:92-93):

Eğer belirli anlamlılık düzeyinde denklemdeki $b_j \neq 0$ ise Y_t , X_t 'ye neden olmaktadır. Bu durum " Y_t , X_t 'nin Granger nedenidir" biçiminde ifade edilir ve tek yönlü bir nedensellik sözkonusudur.

Aynı şekilde belirli bir anlamlılık düzeyinde eğer $c_j \neq 0$ ise X_t , Y_t 'ye neden olmaktadır. Bunu da " X_t , Y_t 'nin Granger nedenidir" biçiminde açıklamak gerekmektedir.

Eğer bu durumlardan her ikisi de aynı anda geçerliyse, yani, $b_j \neq 0$ ve $c_j \neq 0$ ise X_t ile Y_t arasında iki yönlü nedensellik (feedback) vardır ve " X_t , Y_t 'nin ve Y_t , X_t 'nin Granger nedenidir" denilmektedir.

İlk iki koşulun her ikisinin de geçerli olmaması, diğer bir deyişle, $b_j = c_j = 0$ ise (istatistiksel olarak anlamsız olmaları) iki değişkenin birbirinin nedeni olmadığı anlamını taşımaktadır.

Aynı anlama gelmek üzere bu durum, “ X_t , Y_t birbirinden bağımsızdır” biçiminde de ifade edilebilir.

OEKK yöntemi kullanılarak tahmini yapılan modelin katsayılarının testi için aşağıdaki hipotezler test edilebilir;

$$H_0: b_1=b_2=\dots=b_m=0$$

$$H_0: d_1=d_2=\dots=d_m=0$$

$$H_1: b_1 \neq b_2 \neq \dots \neq b_m \neq 0$$

$$H_1: d_1 \neq d_2 \neq \dots \neq d_m \neq 0$$

Bu hipotezlerden şu sonuçlara ulaşmak söz konusu olabilir:

H_0 hipotezi sol tarafta reddedilmiş ve sağ tarafta rededilmemişse; X_t , Y_t 'nin Granger nedenidir.

H_0 hipotezi sol tarafta rededilmemiş ve sağ tarafta reddedilmişse; Y_t , X_t 'nin Granger nedenidir.

H_0 hipotezi her iki tarafta da reddedilmişse; iki yönlü nedensellik vardır.

H_0 hipotezi her ikisinde de rededilmemişse; iki değişken arasında Granger nedensellik yoktur. Diğer bir deyişle değişkenler birbirinden bağımsızdır.

Yukarıdaki modellerden (3Bc-1) numaralı yerine (3Bc-2) numaralı modelin tahmin edilmesi sonunda ise hipotezler;

$$H_0: b_0=b_1=b_2=\dots=b_m=0$$

$$H_0: d_0=d_1=d_2=\dots=d_m=0$$

$$H_1: b_0 \neq b_1 \neq b_2 \neq \dots \neq b_m \neq 0$$

$$H_1: d_0 \neq d_1 \neq d_2 \neq \dots \neq d_m \neq 0$$

olarak yeniden düzenlenir. H_0 hipotezinin sol tarafta reddedilmesi halinde X_t , Y_t 'nin anlık nedenseli ve Sağ tarafta reddedilmesi durumunda da Y_t , X_t 'nin anlık nedenidir.

2- Kamu Harcamaları ve Büyüme Nedensellik Testi Modeli

Kamu harcamalarının makro iktisatta, özellikle Keynes sonrası ele alınışı, maliye disiplininin farklıdır. Geliştirilen makroekonomik modellerde, kamu harcamaları dışsal bir değişken olarak ele alınmakta ve GSMH üzerindeki etkileri incelenmektedir. Keynesyen modelde ise, kamu harcamaları, reel ve transfer harcamaları olarak ikiye ayrılmakta ve bunların çoğaltan yoluyla GSMH'yı nasıl etkilediği incelenmektedir. Bu modellerde otonom bir politika aracı olan kamu harcamaları, toplam harcamaların kısa dönemli dalgalanmalarını giderme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu biçimi ile Keynesyen teoride kamu harcamaları önemli bir politika aracı olma özelliğini taşımaktadır (Singh, 1984:630).

1980'lere kadar yapılan çalışmalarda yukarıda belirtilen tezin teorik kaynakları üzerinde durulmuş ve bu tezin öngörülleri ampirik çalışmalarla desteklenmeye çalışılmıştır. Ancak, 1980'li yıllarda kamu harcamaları ile GSMH arasındaki nedenselliğin biçimi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Kamu harcamaları ile GSMH arasında Wagner tipi bir nedenselliğin olması, (GSMH→KH), durumunda GSMH'daki artışlar kamu harcamalarını artıracaktır. Keynesyen tipi bir nedensellikte ise, (KH→GSMH), kamu harcamalarındaki bir artış GSMH'yı etkilemektedir Burada önemli olan nedenselliğin yönünün doğru olarak saptanmasıdır. Çünkü, Keynesyen bir nedensellik sözkonusu ise, kamu harcamaları makro ekonomik modele dışsal bir değişken olarak girmekte ve önemli bir politika aracı olarak kullanılabilir. Tersine, Wagner tipi bir nedenselliğin geçerli

olması durumunda, kamu harcamaları modelde pasif bir değişken olmaktadır.¹³

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye için KH ile GSMH arasında etkileşim yönünün (nedenselliğin) test edilmesi amacıyla, yukarıda teorik çerçevesi anlatılmış olan, Granger nedensellik testi yöntemi kullanılarak test edilecek model geliştirilecektir. Kurulacak bu model, bir sonraki bölümde bu değişkenlere ilişkin elde edilmiş olan veriler kullanılarak, test edilecek ve regresyon sonuçları üzerinde durulacaktır. Bu amaçla test edilecek model;

$$\begin{aligned} \text{GSMH}_t &= a_0 + \sum_{j=1}^m a_j \text{GSMH}_{t-j} + \sum_{i=1}^n b_i \text{KH}_{t-i} + \varepsilon_t \\ \text{KH}_t &= c_0 + \sum_{i=1}^n c_i \text{KH}_{t-i} + \sum_{j=1}^m d_j \text{GSMH}_{t-j} + \eta_t \end{aligned} \quad (3\text{Bc-3})$$

Bu modelde, daha önde de belirtildiği gibi, GSMH yıllık verilerle gayri safi milli hasılayı, KH, yıllık verilerle toplam kamu harcamalarını göstermektedir. a_j , b_i , c_i , ve d_j değişkenlere ilişkin regresyon sonunda elde edilen katsayılar, a_0 ve c_0 ise denklemlerdeki sabit değerlerdir. Granger nedensellik testi yöntemine göre, bu iki denklemin tahmininden elde edilecek katsayıların anlamlılıklarına ve denklemlerde açıklayıcı değişken olarak yer alan değişkenin katsayılarının sıfırdan farklı olup olmadığına göre nedensel ilişkinin varlığına ve yönüne karar verilecektir.

Değişkenler arasında nedensel ilişkinin saptanması durumunda, bu ilişkinin anlık olup olmadığının sınanması için ise, yukarıda açıklanmış olduğu gibi, bağımsız değişkenin gecikmesiz değerleri de 3Bc-3

¹³ Bu konuda yapılmış olan çeşitli çalışmalarda farklı ülkeler için birbirinden değişik sonuçlar elde edilmiştir (bakınız Bölüm 2).

modelindeki her iki eşitliğe eklenerek sınanacaktır. Bu model de aşağıdaki gibi yazılabilir (Singh, 1984:632):

$$\begin{aligned} \text{GSMH}_t &= a_0 + b_0 \text{KH}_t + \sum_{j=1}^m a_j \text{GSMH}_{t-j} + \sum_{i=1}^n b_i \text{KH}_{t-i} + \varepsilon_t \\ \text{KH}_t &= c_0 + d_0 \text{GSMH}_t + \sum_{i=1}^n c_i \text{KH}_{t-i} + \sum_{j=1}^m d_j \text{GSMH}_{t-j} + \eta_t \end{aligned} \quad (3Bc-4)$$

IV.BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI

Günümüzde bir ülkenin ekonomisinden söz ederken aslında bu ekonominin kamu ve özel olmak üzere iki ayrı kesimden oluştuğunu ve bu iki kesimin kendi kuralları içinde davrandığını bilmek gerekmektedir. Özel kesimde ekonomik faaliyetlerde bulunan girişimciler, gelecek hakkındaki tahminlerine göre, elde edebilecekleri en fazla kârı sağlamak üzere piyasa kuralları içinde davranırlar. Piyasa aksaklıkları ve dalgalanmalar bunların kararlarını doğrudan etkilemektedir. Devlet kesimi ise, tıpkı özel kesim gibi, kendi kuralları içinde davranmakla birlikte, asıl amacı kar etmek değildir. Daha çok toplumsal gereksinimleri karşılamaya yönelik mal ve hizmet üretmek bu kesimin asıl amaçları arasında yer almaktadır. Devlet, en çok toplumsal faydanın sağlanması için gerekli girişimlerde bulunur ve önlemleri alır. Özel kesimin ekonomik faaliyet kararlarını etkileyen piyasa düzensizliklerini ve belirsizliklerini gidermek için gereken önlemleri almak da devlet faaliyetlerinin amaçları arasında yer almaktadır.

Öteyandan, kamu harcamaları ekonomik ve sosyal etkinlikleri nedeniyle toplum refahını önemli ölçüde etkiler. Özellikle, eğitim, sağlık, toplu konut, kitle taşımacılığı ve sosyal güvenlik hizmetlerine bütçeden ayrılan pay arttıkça, toplum refahı da artmaktadır. Sosyal hizmet harcamaları başlığı altında incelenen bu tür hizmetlerin kalitesi ve kantitesi arttıkça, kamu ekonomisinin gelir dağılımı fonksiyonu etkin bir biçimde yerine getirilebilmektedir. Gerçekten, bu tür harcamalar

yoğun dışsal ekonomiler yarattıklarından ülkenin sosyal gelişmişlik düzeyini yükseltmektedir. Bu nedenle, günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, kişi başına düşen milli gelir kriteri yerine, sosyal hizmet harcamalarının bütçedeki payına göre ölçülmektedir (Şener, 1996:44).

A-Tanımı

Kamu harcamaları kısaca, devletin yukarıda belirtilen amacını gerçekleştirmek için yaptığı bütçe harcamalarıdır. Siyasal bir organın kamu mal ve hizmetlerinin üretilmesi için topladığı vergiler ve sağladığı diğer kaynaklardan bütçe belgesi ile ayırdığı tüm ödenekler, kamu harcamasıdır. Bu tanımlamaya göre, müşteri finansmanına dayanan devlet harcamaları kamu harcaması sayılmamaktadır. Örneğin, bir döner sermayeli kuruluşa başlangıçta bütçeden verilen sermaye kamu harcamasıdır; ancak, bundan sonra o kuruluşun ürünlerini satarak topladığı bedellerden yaptığı harcamalar kamu harcaması değildir. Bunun gibi, kamu iktisadi kuruluşlarına başlangıçta bütçeden ayrılan "sermaye teşkil ödeneği" kamu harcaması kapsamında iken, bu kuruluşun bundan sonra kendi faaliyetlerinden elde ettiği gelirini harcaması kamu harcaması değildir (Bulutoglu, 1981:218).¹

---

¹Söz konusu kuruluş kendi faaliyetlerinden elde ettiği gelirini genel bütçeye gelir kaydederse harcamalarını da genel bütçeden yapacağı için bu tür harcamalar kamu harcaması sayılır.

B-Sınıflandırılması

Bir ekonomide kamu ve özel kesim ekonomilerinin büyüklükleri devlet kesiminin alacağı kararları ve uygulamalarını etkilemektedir. Bu nedenle, kamu kesiminin görece büyüklüğünün bilinmesi önemli olmaktadır.² Kamu ekonomisinin görece yerini belirlerken, toplam ekonomik kaynakların ne kadarının kamu kesimi tarafından kontrol edildiğini saptamak gerekmektedir.³ Devlet kullandığı ekonomik kaynaklar dolayısıyla harcamalarda bulunur. Bu harcamalar daha önce de belirtildiği gibi, kamu harcamalarını oluşturmaktadır. Kamu harcamalarının bir kısmıyla devlet doğrudan çeşitli mal ve hizmeti satın alırken, bir kısım harcamasıyla da kaynakları, mal ve hizmet satın

---

²Kamu ekonomisinin görece değerinin bilinmesinin çeşitli açılardan önemli olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar; 1-Ekonomik kaynakların optimum kullanımını sağlamak, 2-Planlama tekniğinin gereği olarak, 3-İstenilen bir kamu ekonomisini gerçekleştirmek, 4-Kalkınmanın finansmanı ve kalkınmada amaç planlamasını yapabilmek, 5-Kamu ve özel ekonomi arasında işbirliği yapabilmek olarak belirtilmektedir (Türk, 1989:33).

³Bir ekonomide kamu kesiminin büyüklüğü, toplam kamu harcamalarının GSMH'ya (veya GSYİH'ya) oranı olarak hesaplanır. $KKB = \frac{G}{Y}$. Burada, KKB, kamu kesimi büyüklüğünü, G toplam kamu harcamalarını ve Y de GSYİH veya GSMH'yı göstermektedir. Ülkelerin yönetim yapısına bağlı olarak, kamu harcaması kavramı içine hangi harcamaların dahil edileceği de değişmektedir. Eğer ülke, üniter yapıya sahipse, merkezi devlet harcamaları dikkate alınmakta, ülke federal sistemle yönetiliyorsa, federal devlet harcamaları dahil edilmektedir. Bu da ülkeler arasında karşılaştırma yaparken yanlışlıklara yol açmaktadır. Bu nedenle, çalışmalarda kamu harcaması kavramı ile hangi harcamaların anlaşılması gerektiğinin açıkça belirtilmesi ve ülkeler arası karşılaştırma yapılırken de bu konunun gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

almadan, sadece, belirli toplumsal gruplar arasında dağıtır. Bu yolla sözkonusu toplumsal gruplara satınalma gücü aktarmış olur.

Öte yandan, çeşitli ülkelere ilişkin olarak yapılan çalışmalarda⁴ kamu harcamalarının sürekli olarak arttığı ve çeşitlilik gösterdiği saptanmıştır. Birbirinden farklı kamu hizmetlerine ilişkin yapılan harcamaların belirli ölçülere göre gruplandırılması ve gruplar arasında karşılaştırmalar yapılması, bu hizmetler arasında denge kurarak devletin sınırlı kaynaklarının ulusal gereksinimlerin önemine göre dağıtılması, ödenen vergilerin hangi hizmetlere ve ne miktarda harcandığının görülmesi, çeşitli hizmetlerin maliyet unsurlarının incelenmesi ve mali istatistiki bilgilerin oluşturulmasında kolaylık sağlaması açısından yararlı olmaktadır.

Kamu harcamalarının bileşimine ilişkin olarak çeşitli ayrımlar yapılmaktadır. Bunları, kamu harcamalarının ekonomik etkilerine göre ayrıldığı **ekonomik ayırım**, hizmete yönelik olarak ayrıldığı **işlevsel ayırım** ve harcamaları yapan yönetim birimlerine göre ayrıldığı **idari ayırım** olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

a-Ekonomik Ayırım

Ekonomik ayırıda harcamalar, devlet tarafından mal ve hizmet alımı için yapılan harcamalar ile herhangi bir mal ve hizmet alınması sözkonusu olmamasına rağmen yapılan harcamalardır. Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırması, özellikle, ekonomik kalkınmasını büyük ölçüde kamu kesimince gerçekleştirmek zorunda

---

⁴Bakınız Bölüm-2.

olan gelişmekte olan ÷lkeler için daha büyük bir önem taşımaktadır. Ekonomik kalkınmaya ilişkin olarak gelişmekte olan ÷lkelerde, kalkınmanın ilk aşamasında kamusal sermaye birikiminin önemli olduğu kabul edilmektedir. Devletin ulusal sermaye birikimine katkısı ise, kamu harcamalarının ekonomik açıdan doğru ve sağlıklı biçimde sınıflandırılmasına bağlı olarak belirlenebilmektedir. Bunun yanında, devlet, kamu harcamalarının düzeyinde ve bileşiminde değişiklikler yaparak ekonominin üretim gücünü doğrudan doğruya etkileyebilmekte, gelir dağılımını yeniden belirleyerek bireylerin yaşam düzeylerinin iyileştirilmesinde önemli roller oynayabilmektedir.

Kamu harcamalarının ekonomik açıdan sınıflandırılması da kendi içinde çeşitli biçimlerde ayrılmaktadır. Gerçek harcamalar ve transfer harcamaları ayrımı bu konuda yapılan diğer ayrımlara⁵, göre daha sık kullanılmaktadır (Bulutoglu, 1981:219). Tüketim harcamaları veya mal ve hizmet alımına yönelen harcamalar olarak da isimlendirilen gerçek kamu harcamaları, bilindiği gibi, cari mal ve hizmet alımına (cari

---

⁵Kamu harcamasının ürettiği hizmetin türüne değil, harcamanın ekonomik niteliğine bakılarak yapılan sınıflandırmalar da vardır. Bu açıdan harcamalar cari harcamalar (faydası döneminde yok olan) ve sermaye (faydası döneminden sonraya kalan) harcamaları olarak iki büyük kümeye ayrılır. Bazı kamu harcamalarının etkileri dönemde yok olmadığı, gelecek dönemlere de geçtiği halde, bunların nesnel varlıklar halinde olmamaları cari harcamalar olarak nitelendirilmelerine neden olmaktadır. Örneğin, eğitim ve sağlık harcamalarının bir üretici güç olarak insan üzerinde gelecek dönemlere de kalıcı etkileri olduğu halde, bunlar kamu muhasebesinde cari harcama sayılmaktadır. Buna karşılık, ekonomik çözümlemede bu harcamaların sonraki dönemler üzerindeki olumlu etkisi dikkate alınarak, bunlara insan sermayesine yatırım, ya da kalkınma carisi de denilmektedir (Bulutoglu, 1981:219).

harcamalar) ve sermaye mal ve hizmet alımına (yatırım harcamaları) ilişkin harcamalarıdır.

1-Gerçek Harcamalar

Gerçek harcamalar, yukarıda belirtilen nedenle, kamu sektörü tarafından yapılan girdi alımlarını göstermekte ve girdi miktarı ve girdi fiyatlarının çarpımı yoluyla bulunmaktadır. Ayrıca, bu harcamalar ile ekonominin kaynakları üzerinde kullanım hakkı elde edildiği için, kamu sektörü tarafından bu kaynakların kullanımı, aynı kaynakların özel sektör tarafından kullanımını engellemektedir. Diğer bir deyişle, kamu sektörü tarafından kullanılan kaynaklar, bu tür kamu harcamalarının fırsat maliyetinin, özel sektörde vazgeçilen ürün miktarı olduğu anlamındadır. Fırsat maliyeti tartışmaları kamu sektörünün etkinliğini ölçmede kullanılan tekniklerin temelini oluşturmaktadır.(Ataç, 1992:33)

1-Cari Harcamalar

Cari harcamalar, ele alınan dönemde gayri safi milli hasılaya (GSMH) katkıda bulunan ve o dönemde tüketilen harcamalardır. Bu harcamalar, ekonominin varolan üretim kapasitesini kullanmak için gerekli mal ve hizmetlerin satın alınmasına yönelik olarak yapılmaktadır. Bu nedenle de, büyük bir bölümünü personel giderlerinin, diğerlerini ise dayanıklı olmayan mal ve hizmetlere yapılan harcamaların oluşturduğu kamu cari harcamaları ile yatırım harcamalarının, ekonominin üretim kapasitesinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için, optimum bileşiminin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ekonomik kalkınma süreci içinde kıt kaynaklarla gerçekleştirilen kamu yatırımlarından yüksek düzeyde verim sağlamak,

nitelik ve nicelik açısından yeterli miktarda cari harcama yapılmasını gerektirmektedir. Bu tür harcamaların yeterli düzeyde gerçekleşmemesi durumunda oluşan üretimdeki kalite kaybı, eğitim, sağlık ve araştırma gibi insan sermayesi harcamaları dikkate alındığında, uzun dönemde, ekonominin gelişimini engelleyen faktörlerin oluşumuna katkıda bulunabilir.

Cari harcamalar, emek faktörü için ücret, her türlü mal alımı için fiyat olarak yapılır. Diğer üretim faktörlerinin kullanılması için de devlet, cari harcama yapar (sermaye için faiz, bina ve doğal kaynaklar için kira öder). Cari harcamaların bir kısmı da firmalara ya da kişilere yapılan yardımlardır. Yardımlar gelir aktarmalarıdır; kaynak çoğaltmaz sadece var olan kaynaklar üzerinde kullanma hakkı sahipliğini değiştirir.

ii-Yatırım Harcamaları

Gelecek dönemlere kalan varlıklara yapılan harcamalar yatırım niteliğindedir. Sermaye harcamaları, yeni ya da var olan varlıkların satın alınması, stok artırımı ve sermaye aktarmaları için yapılır. Yeni yatırımlar ülkenin sermaye stokuna eklendiği halde (yeni yol, yeni bina gibi), bir toplumda var olan varlıkların devletçe satın alınması sadece devlet kesimi için yatırımdır. Buna karşılık, sözkonusu varlığı elden çıkaran kimse için bu işlem yatırımı yok etmektir. Makro ekonomik açıdan kazanılan yatırım elden çıkarılana eşit olduğundan, net bir yatırım yoktur.

Yatırım harcamaları bir ekonominin doğrudan üretim gücünü artırıcı etkiye sahiptir. Bu harcamalar, ele alınan dönemde, GSMH'ya katkıda bulunmakla birlikte, kamu sektöründe sermaye birikimine de yol

açmaktadır. Bu durum, yatırım harcamalarını ekonominin toplam talep düzeyi üzerinde ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi konusunda önemli etkilere sahip kılmaktadır. Gerçekten, Kamu yatırım harcamalarında yapılacak bir kısıntı, kısa dönemde toplam talebi daraltacağından, bir ekonomide enflasyonist baskıları azaltıcı etkiler sağlayabilecektir. Kamu yatırım harcamalarında kısıntı yapma olanağı diğer tür harcamalara göre daha fazladır. Çünkü, bu harcamaların etkileri uzun dönemde ortaya çıkacağından kısa dönemde bir dirençle karşılaşılacaktır. Ancak, burada, yatırım harcamalarının kısa dönem talep artırıcı etkisinin yanında, uzun dönemli ve ekonominin üretim gücünü artırıcı etkisinin olduğunun da belirtilmesi gerekir. Ekonomide kısa dönemde enflasyonla mücadele etmek için yatırım harcamalarında yapılacak bir indirim, uzun dönemde, ekonominin üretim gücünü daraltıcı bir etki yaratacak, bu yolla, ekonominin büyümesi ve gelecekte mal ve hizmet elde etme olanağı sınırlanmış olacaktır. Bu, özellikle, fiziki altyapı şeklindeki kamu yatırımlarının ağırlıklı bir yere sahip olduğu gelişmekte olan ülkelerde önemli olmaktadır (Ataç, 1992:34).

2-Transfer Harcamaları

Kamu harcamalarının ekonomik açıdan sınıflandırılmasının diğer türünü oluşturan transfer harcamaları ise, gerçek harcamalarda olduğu gibi, ekonomik kaynakların kamu kesimince kullanımını göstermemektedir. Bunun yerine, transfer harcamaları, kamu sektörünce, kaynakların kişiler arasında yeniden dağılımını ifade etmektedir. Transfer harcamalarında devlet, harcamanın karşılığında herhangi bir mal ve hizmet satın almamasına rağmen toplumun bazı kesimlerine bir anlamda karşılıksız ödemeler yaparak onlara satınalma gücü aktarmaktadır. Diğer bir ifade ile, kaynak dağılımı bu yolla yeniden yapılmaktadır. Örneğin, iç ve dış borç faiz ödemeleri, çeşitli

kamu kuruluşlarına yapılan karşılıksız ödemeler, emekli, dul ve yetimlere, gazi ve şehit ailelerine yapılan ödemeler bu tür harcamalardır.

Kamu transfer harcamaları ise, kuramsal olarak, üretim faktörü kullanmayan, ele alınan dönem hasılasında bir değişiklik yaratmayan, yalnızca, bazı kaynakların devlet aracılığı ile kişi ve kuruluşlara karşılıksız olarak aktarılmasını sağlayan harcamalardır. Transfer harcamaları, genelde, gelir dağılımında adalet amacına yönelik hizmetlerin karşılığıdır. Transfer harcamaları ile bir ekonomide toplam talep düzeyinin değişmediği söylenebilir. Çünkü, devlet bu harcamalarla bir mal satın almamakta ve bir mal üretmemektedir. Yalnızca vergi yoluyla toplumun bir kesiminden elde ettiği geliri, toplumun diğer kesim veya kesimlerine aktarmaktadır. Transfer harcamalarının ikinci bir önemli grubunu da, özel kesime ekonomik transferler biçiminde yapılan yardımlar oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu tür transfer harcamalarına yer verilmektedir. Ancak, burada, bu fonların onlardan yararlananlar tarafından, istenilen uygun alanlarda kullanılmalarının gerçekleşmediğinin söylenmesi gerekmektedir (Ataç, 1992:34).

Transfer harcamalarının, temelde, gelir dağılımında adalet amacına yönelik hizmetlerin karşılığı olduğu ifade edilse de, her tür transfer harcaması, bu amacı gerçekleştirmemektedir (Ataç, 1992:35). Örneğin, kişilere doğrudan yapılan mali yardım ve ödemeler genellikle düşük gelirli yurttaşlara yapıldığı için gelir dağılımının adaletli olması ilkesi gerçekleşmesine yardımcı olacaktır. Ancak, çeşitli özel kurumlara yapılan transfer ödemelerinin aynı sonucu doğurduğu söylenemez. Bu tür kuruluşlar genellikle toplumun yüksek gelirli kişilerinin sahipliğinde olduğu için, bu gelir grubundakilere kaynak aktarımı yapılmış olduğundan varolan adaletsizlik biraz daha artmaktadır. Örneğin,

Tarımsal destekleme alımlarında olduğu gibi, fiyatlar yüksek tutulduğu zaman büyük tarımsal işletmelere sahip olan gruplar bundan daha çok yararlanacağı için gelir dağılımının daha da bozulmasına yol açacaktır. Oysa, düşük fiyatla mal sunulması durumunda bu mallar, düşük gelir grubundaki bireyler tarafından tüketiliyorsa onların daha çok yararlanmaları sözkonusu olduğundan, gelir dağılımını düzeltici etkisi olacaktır.

Bir ekonomide kamu transfer harcamalarının miktarı, o ekonomideki kişi ve kurumların özel durumlarına ve/veya bazı koşulların gerçekleşmesine bağlı olmaktadır. Örneğin, bir bireyin sağlık yardımından yararlanabilmesi için hastalanması veya yaşlılık aylığı alabilmesi için belirli bir yaşa gelmiş olması gerekmektedir. Bu da, bir ekonomide transfer harcamalarının miktarı, bu harcamalardan yararlanmanın koşullarının neler olduğuna, bundan yararlanacak bireylerin sayısına ve ödemeler için belirlenen miktara bağlı olduğunu göstermektedir. Bunların belirlenmesi ise, gelişmekte olan ülkelerde sadece bir bütçe sorunu olmayıp, daha çok bir politik tercihler sorunudur. Gerçekten, kamu otoritelerinin karşılaştıkları bütçe sınırlamaları, başlangıçta, transfer harcamalarının yeterince yapılmasını engellemektedir. Ancak, farklı kişi, kuruluş ve baskı gruplarının isteklerini belirtmeleri ve oy ençoklaması amacıyla davranan politik karar vericilerin daha fazla oy alacak kararlar almaları, transfer harcamalarının büyüklüğünü belirlemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde özel kişi ve kuruluşlara yapılan yardımlar politik baskılar sonucu artarken, sosyal transfer harcamaları azalmaktadır (Ataç, 1992:35). Bu da tamamen politik bir tercih sonucudur. Çünkü, sosyal transfer harcamalarından yararlanmak durumunda olan bireyler, reel olarak, ekonomik durumları kötüleşse bile, yeterince politik baskı yapacak güçleri bulunmamaktadır.

Gelişmiş ülkelerde kamu transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı, gelişmekte olan ülkelere oranla daha fazladır (Ataç, 1992:36). Bu temel olarak, transfer harcaması olarak tanımlanan sosyal güvenlik harcamalarının gelişmiş ülkelerde daha önemli ve miktar olarak da büyük olmasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi, bir ekonominin gelişiminin başlangıç dönemlerinde, enerji ve ulaşım gibi kamu yatırımlarına daha fazla önem verilmesi gerekmekte, böylece, cari ve yatırım harcamalarının kamu harcamaları içindeki payı oldukça yüksek olmaktadır. Transfer harcamalarının ise, başlangıçta kamu harcamaları içindeki payı az olmakta, ancak, ekonomi geliştikçe, bu harcamaların önemi artmaktadır.

b-İşlevsel Ayrım

İşlevsel ayrım ise, kamu hizmetlerini yapan kuruluşlar dikkate alınmaksızın, kaynakların hangi amaçları gerçekleştirmek üzere kullanıldıklarını göstermektedir. Buna göre harcamalar; sağlık, eğitim, savunma, enerji gibi sektörler temelinde ayrılmaktadır.

Bu sınıflandırmada kamu harcamaları üç büyük kümede toplanabilir. Birincisi en genel yönetim hizmetlerinin görülmesi için yapılan harcamalar; genel yönetim, temsil, yasama, yürütme, güvenlik, yargı ve savunma hizmetleri harcamaları bu kümede yer alırlar. Bu kümede yer alan hizmetler devletin temel görevleridir ve bu hizmetler görülmeden devlet de var olamaz. İkinci kümede yer alan hizmetler yurttaşlara topluca veya teker teker refah sağlayan hizmetlerdir; eğitim, sağlık, dinlenme, sosyal güvenlik ve yardım, konut gibi hizmetler bu kümede yer alır. Bu tür harcamalara genellikle, sosyal hizmet harcamaları denilmektedir. Üçüncü kümede ise, üretimi destekleyen ekonomik içerikli hizmetler için yapılan harcamalar vardır; tarım, sanayi

ve ticaret konularındaki hizmetler, altyapı hizmetleri ve yatırımları gibi.⁶

c-İdari Ayrım

İdari ayrım, daha çok, devletin yetki, kontrol, görev ve muhasebeleştirme işlemlerinin görülebilmesi bakımından önemli olmaktadır. Bu sınıflandırmada harcamalar bunları yapan kamu kurum ve kuruluşlarına göre tek tek ayrılmakta ve ne işlevsel ne de ekonomik ayrımında olduğu gibi harcamaların toplumsal ve ekonomik etkileri dikkate alınmaktadır.

Konuya bütçe tekniği açısından bakıldığında, ekonomik ayrımın harcamaların değerlendirilmesinde daha uygun bir yöntem olduğu görülmektedir. Bütçe terimleri ile ifade etmek gerekirse, ekonomik sınıflandırmada kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olmak üzere üçe ayrılır. Burada cari harcamalar ile yatırım harcamaları yukarıda ifade edilen gerçek harcamaları oluşturmaktadır. Buna göre; gerçek kamu harcamaları olarak nitelendirilen cari ve yatırım harcamaları, üretimi doğrudan artırmaya yönelik ve GSMH'ya katkıda bulunan harcamalardır. Özellikle kamu

---

⁶Ekonomik hizmetler kişilere doğrudan fayda sunma yerine, daha çok piyasadaki firmalara yarar sunar. Onların özel maliyetlerinin azalmasına yardımcı olur. Tüketicilerin bu faydadan yararlanması maliyetlerdeki düşüşün fiyatlara yansıtılması ile olur. Eğer firmalar devletin ekonomik ürünlerinin maliyetlerinde sağladığı düşüşü fiyatlarına yansıtmaslarsa, bu hizmetlerin faydasını karlarını artırarak kendileri toplamış olurlar. Başka bir deyişle, piyasada rekabetin tam olmadığı ve hizmetlerin kıt olduğu durumlarda, firmaların devlet hizmetlerinin faydalarını tüketiciye yansıtılmaları mümkündür.

harcamalarının GSMH'ya katkıları yanında kamu kesimi sermaye stokunu artırma işlevi de bulunmaktadır. Yatırım harcamalarının büyüklüğü devletin ekonomideki yerinin belirlenmesi açısından önemli bir göstergedir. Diğer taraftan transfer harcamaları, GSMH'ya doğrudan katkısı olmayan ancak, kamu kesiminin elinde bulunan kaynakların bir kesimden diğerine aktarılmasına imkan sağlayan harcama çeşididir (Öner, 1993:240).

C-Türk Bütçe Sisteminde Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Türk Bütçe Sistemi'nde 1951 yılına kadar bütçe harcamaları idari ayrıma göre yapılmaktaydı. Bu ayrıma göre sadece idari birimlerin, TBMM, Başbakanlık, Maliye Bakanlığı gibi, toplam harcamaları gösterilmiş ve bunun dışında harcamaların dağılımı ile ilgili her hangi bir bilgiye yer verilmemiştir. 1961 yılından itibaren ise, her idari birimin bütçesi içinde ayırım yapılarak, harcamalar, **cari harcamalar** ve **yatırım harcamaları** olarak ikiye ayrılarak ekonomik ayırım yapılmaya başlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Planın uygulanmaya başlandığı 1963 yılından sonra ise planın yatırım harcamaları tercihinin bütçelerde izlenebilmesini sağlamak amacıyla, **cari harcamalar**, **yatırım ve sermaye teşkili harcamaları** ve **transfer harcamaları** olmak üzere üçlü bir ayrıma gidilmiştir. Bu ayırım ile bir yandan harcamaların yatırımlar konusunda plana uygunluğu sağlanmış, diğer yandan da o güne kadar cari harcamalar arasında yer alan devlet borçları, vatani hizmet aylıkları, emekli dul ve yetim aylıkları, katma bütçeli idareler, belediyeler, dernek ve benzeri kuruluşlara yapılan yardımlar sermaye teşkili ve transfer harcamaları arasına alınmıştır. Daha önce yatırımlar arasında görülen küçük onarımlar cari harcamalar kapsamına alınarak,

cari giderleri gerçek miktarlarda göstermek mümkün olmuştur (Öner, 1993:242).

Türk Bütçe Sistemi'nde 1973 yılında önemli bir değişiklik yapılarak **Program Bütçe** uygulamasına geçilmiştir. Bu sistemin gerektirdiği işlevsel ayırım yapılamamış, ancak, hizmetlerin sınıflandırılmasında idari birimlerin teknik fonksiyonları itibariyle gruplandırılması yoluna gidilmiştir. Ekonomik sınıflandırmada ise, klasik bütçede varolan cetvellerde gösterilen cari, yatırım ve transfer harcamaları, program bütçe sistemine uygun olarak ödenek türleri şeklinde programlara dağıtılmıştır.

Kamu harcamalarının ekonomik ayrımında 1964 yılından beri uygulanmakta olan cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklindeki üçlü ayırım olduğu gibi korunmakta, ayrıca cari harcamalar da kendi içinde **personel ödeneği** ve **diğer cari hizmet ödeneği** olarak ikiye ayrılmaktadır.

İşlevsel ayırma göre ise, genel hizmetler, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, savunma hizmetleri, adalet ve güvenlik hizmetleri gibi işlevler yönünden bir ayırma gidilmektedir.

Devletin iç ve dış borç ana para ödemeleri 1986 yılından itibaren konsolide bütçe dışına çıkartılarak borç idaresi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nca bütçe dışından yürütüldüğünden, bu tarihten itibaren bütçelerde sadece devlet borçları faiz ve genel giderleri ile ilgili ödenekler yer almaktadır. Aynı şekilde, 1986 yılından itibaren nazım giderler de bütçeden ayrılmıştır (Öner, 1993:243).

D-Türkiye’de Kamu Harcamalarının Gelişimi

Çalışmanın bu bölümünün amacı, Türkiye’de 1963-1993 yılları arasında kamu harcamalarının gelişimini incelemektir. Bu inceleme üç alt bölümde yapılacaktır. Birinci alt bölümde, toplam kamu harcamalarının gelişimi incelenecektir. İkinci alt bölümde, kamu harcamaları, Türk Bütçe Sistemi’ndeki ekonomik ayrıma uygun bir biçimde, önce cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olmak üzere üçe ayrılacak, daha sonra cari harcamalar da kendi içinde, personel harcamaları ve diğer cari harcamalar ayrımı yapılarak incelenecektir. Üçüncü alt bölümde ise, kamu harcamalarının işlevsel ayrımı üzerinde durulacak ve başlıca, genel yönetim harcamaları, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, savunma- güvenlik ile adalet-yargı harcamaları ayrımı yapılarak, bunların hem GSMH ve hem de toplam kamu harcamaları içindeki dağılımı incelenecektir. Bu incelemelerden amaçlanan, kamu harcamalarının belirleyicileri veya bu harcamaları etkileyen faktörler ve sonuçlarının araştırılması değil, kamu harcamalarındaki yapısal değişikliklerin ortaya çıkartılmasıdır.

İncelemelerde, kamu harcaması kavramı, genel bütçe içinde yer alan merkezi devlet kuruluşları ile, katma bütçeli kuruluşların harcamalarını içermektedir. Bu tür harcamalar, Konsolide Bütçe Harcamaları olarak da isimlendirilmektedir. Bu sınırlandırmadan da anlaşılacağı gibi, çalışmada kamu harcaması kapsamına sadece merkezi devlet kuruluşlarının yaptığı harcamalar girmektedir.¹ Merkezi devlet

¹ Kamu harcamalarının tanımı konusunda ekonomi yazınında çeşitli görüş ayrılıkları vardır. Bu görüş ayrılıklarının başlangıçtaki odak noktasını, özel harcamalar ile kamu harcamalarının birbirinden nasıl ayrılacağı konusu oluşturmaktaydı. Kamu kaynaklarının israf edileceği endişesinden kaynaklanan bu yaklaşım daha sonra yerini devletin tanımına ilişkin farklılıklardan

örgütü dışında harcama yapan yerel yönetimler ve devletin sahip olduğu diğer kuruluşlar da vardır. Ancak, bu kuruluşların harcamalarındaki sistem değişikliği, harcamalarının hesaplanmasında ve bu verilerin elde edilmesinde güçlükler doğurmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın kapsamına, merkezi devlet ile katma bütçeli kuruluşların harcamaları alınmıştır.

Çalışmanın bu bölümünün konusu olan, Türkiye’de kamu harcamalarının incelemesi yapılmadan önce, kapsanan dönemde GSMH’deki gelişmelerin de ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Özellikle ekonomik verilerle yapılan incelemelerde, herhangi bir büyüklük tek başına fazla anlam ifade etmemektedir. Bu tür verilerin, diğer ekonomik büyüklüklerle karşılaştırılmaları, göreceli gelişmeleri de ortaya çıkaracağından yapılan incelemenin daha anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Ekonomik verileri GSMH’ya göreceli gelişmeleri biçiminde ele alarak incelemek de sıkça başvurulan bir yöntemdir. Türkiye’de kamu harcamalarının, inceleme dönemindeki gelişmesi üzerinde durulurken de aynı yöntemle başvurularak, kamu

---

kaynaklanan görüş ayrılıklarına bırakmıştır. Burada üç tanımdan sözedilebilir: 1) kamu tüzel kişilerinin yaptıkları harcamalar, 2) kamu gücünün kullanılması dolayısıyla yapılan harcamalar ve 3) bütçe yasaları ile diğer bazı yasalarda öngörülen ve gerçekleştirilmesine bu yasalarla izin verilen harcamalar (Nadaroğlu, 1983:133-35).

Bunun dışında kamu harcamalarının dar ve geniş anlamlı tanımları da yapılmaktadır. Dar anlamıyla kamu harcamaları konuyu hukuki yönüyle ele almakta ve harcamayı yapanın hukuki kişiliği belirleyici olmaktadır. Eğer harcama kamu tüzel kişiliği tarafından yapılıyorsa (çeşitli devlet kuruluşları ve yerel yönetimler gibi) kamu harcaması sayılacaktır. Devlet kavramındaki değişiklikler ve gelişmeler bu tanıma yetersiz kılmış ve bunun üzerine yeni bir tanımlama yapma gereği duyulmuştur. Geniş anlamı ile kamu harcaması, başta devlet olmak üzere kamu tüzel kişiliğine sahip kurumların ve devletin devrettiği bazı görevleri yerine getiren kuruluşların yaptığı harcamalar toplamıdır (Nadaroğlu, 1983:138).

harcamalarının hem toplam ve hem de yukarıda açıklanmış olan çeşitli sınıflandırılmalarına ilişkin büyüklüklerinin, harcamaların kendi içindeki gelişmesinin yanında GSMH'ya göre gelişmesi de ele alınacaktır.

a-GSMH

Bu bölümde inceleme amacıyla GSMH eski serisi kullanılmıştır. 1987 yılında GSMH'nın hesabedilmesinde yeni sisteme geçilmiştir. Bu yıldan sonra yeni sisteme göre yapılan hesaplamalar yeni seriyi oluşturmaktadır. Yeni serinin 1963 yılına kadar geriye doğru elde edilmesi mümkün olamamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) eski serideki yıllık artış oranlarını yeni seriye uygulayarak, yeni seriyi, 1968 yılına kadar geriye götürmüş, ancak, bundan öncesini hesaplamamıştır. 1963-1987 yılları arasında sadece eski seri kullanılırken, 1987 yılında başlanılan yeni seri hesaplamalarının yanında eski seri de 1990 yılına kadar devam ettirilmiştir. Bu yıldan sonra eski seri bırakılarak sadece yeni seri açıklanmıştır.

Çalışmada eski serinin kullanılmasının nedeni, yeni serinin sadece, 1987 yılından sonra 6 yıllık bir dönem için hesaplanması, bu yıldan geriye doğru 1968 yılına kadar ise eski seri artış oranlarının kullanılarak türetilmiş olmasının yanında, 1963 yılına kadar geriye doğru elde edilememesidir. Eski serinin 1990-1993 yılları arasında eksik olan değerleri için ise DPT'nin kullandığı yöntemle başvurularak hesaplama yapılmıştır. Bunun için de yeni serinin anılan yıllardaki büyüme oranı eski seriye uygulanmıştır².

² GSMH'nın hesaplanmasında kullanılan yöntemlerin değiştirilmesi hesabedilen değerler arasında farklılık yaratmaktadır. Bu nedenle herhangi bir serinin artış oranlarının diğer seriye uygulanması aslında doğru bir yöntem olmamaktadır. Ancak, GSMH'nın herhangi bir serisinin eksik yıllarına ait yaklaşık değerlerinin

Tablo 4-1: Gayri Safi Milli Hasıla (Cari, Sabit ve Yüzde Değişmeler).

Yıllar	Milyar TL.			% Değişme		
	Cari	1987	1968	Cari	1987	1968
		Fiyatı	Fiyatı		Fiyatı	Fiyatı
1963	66,8	162,9	84,2			
1964	71,3	169,8	87,6	6,7	4,2	4,0
1965	76,7	174,3	90,4	7,6	2,7	3,2
1966	91,4	194,5	101,2	19,2	11,6	11,9
1967	101,5	203,0	105,5	11,1	4,4	4,2
1968	112,5	216,3	112,5	10,8	6,6	6,6
1969	124,9	223,0	118,6	11,0	3,1	5,4
1970	147,8	246,3	125,4	18,3	10,4	5,7
1971	192,6	271,3	138,2	30,3	10,1	10,2
1972	240,8	308,7	148,5	25,0	13,8	7,5
1973	309,8	329,6	156,5	28,7	6,8	5,4
1974	427,1	347,2	168,0	37,9	5,4	7,3
1975	535,8	359,6	181,4	25,5	3,6	8,0
1976	675,0	392,4	195,8	26,0	9,1	7,9
1977	872,9	409,8	203,4	29,3	4,4	3,9
1978	1.290,7	412,4	209,2	47,9	0,6	2,9
1979	2.199,5	399,9	208,3	70,4	-3,0	-0,4
1980	4.435,2	425,6	206,1	101,6	6,4	-1,1
1981	6.553,6	435,5	214,7	47,8	2,3	4,2
1982	8.735,0	452,4	224,4	33,3	3,9	4,5
1983	11.551,9	475,0	231,9	32,2	5,0	3,3
1984	18.374,8	508,6	245,6	59,1	7,1	5,9
1985	27.796,8	503,2	258,2	51,3	-1,1	5,1
1986	39.369,5	525,5	279,1	41,6	4,4	8,1
1987	58.564,8	585,6	300,0	48,8	11,4	7,5
1988	100.583,2	592,4	310,9	71,7	1,2	3,6
1989	170.412,4	572,2	316,7	69,4	-3,4	1,9
1990	287.254,2	611,8	345,8	68,6	6,9	9,2
1991	452.667,0	605,7	347,1	57,6	-1,0	0,4
1992	779.462,0	637,9	369,4	72,2	5,3	6,4
1993	1.321.955,0	646,5	399,4	69,6	1,3	8,1

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı.

Tablo:4-1'in incelenmesinden de görülebileceği gibi, cari fiyatlarla GSMH 1963 yılından 1993 yılına kadar hızlı bir artış göstermiştir. 1963 yılında 66.8 milyar TL. olan büyüklük 1993 yılında

elde edilmesinde kullanılabilir. Nitekim DPT de bu yöntemi kullanarak yeni seriyi 1968 yılına kadar hesaplamıştır. Çalışmada tam doğru değerler yerine yaklaşık değerlerin kullanılmasının doğurabileceği bazı sakıncaları en aza indirebilmek için, daha az yıla ilişkin yaklaşık değer kullanmayı sağlayacak yol tercih edilmiş ve bu amaçla eski seri kullanılmıştır.

1.321.955 milyar liraya ulaşmıştır. Yıllık büyüme oranları ise; 1963 yılından 1964 yılına %6,7 oranında artmış, bu artış her yıl artan biçimde devam ederek, 1992 yılından 1993 yılına %69,6 oranında gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde cari fiyatlarla en dikkate değer yüzde artış ise, 1980 yılında görülmüştür. Bu yılda bir önceki yıla göre artış oranı %101,6 olmuştur.

Yıllık fiyat artışlarının etkisini de yansıtan bu durum, onar yıllık dönemler itibarıyla yapılan incelemede de kendisini göstermektedir. Aşağıda Tablo:4-2'de bu incelemeye ilişkin yapılan hesaplamalar görülebilmektedir. 1963-1972 yıllarını kapsayan birinci on yıllık dönemde ortalama GSMH cari fiyatlarla 122,6 milyar lira iken, artış oranı da %15,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde 1969 yılından itibaren on yıllık dönem ortalamasının üzerine çıkılmış, 1969 yılında 124,9 milyar lira, 1970 yılında 147,8 milyar lira, 1971 yılında 192,6 milyar lira ve 1972 yılında da dönem ortalamasının iki katına yaklaşan bir miktarla, 240,8 milyar lira olmuştur. İkinci on yıllık dönem olan 1973-1982 yılları arasında ise, ortalama GSMH 2.603,5 milyar lira olarak gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde gerçekleşen ortalama nominal artış oranı da %44,8 olmuştur. Bu yılların özelliği, dönem başlarında yavaş olmakla birlikte dönem sonuna doğru yıllık büyüme oranlarının hızlanmasıdır. Özellikle 1980 yılından sonra yıllık artış oranları hızla artmaya devam etmiştir. Üçüncü on yıllık dönemde de, 1983-1993 yıllarında, artışların devam ettiği görülmektedir. Bu yıllardaki artış oranları 1980 yılındaki yıllık artış oranından az olmakla birlikte, dönem ortalaması, cari fiyatlarla, 297.090,1 milyar lira olmuştur. Bu dönemin ortalama yıllık artış oranı ise, %58,4; yıllık büyüme oranının en düşük değeri 1983 yılında bir önceki yıla göre %32,2 iken, en yüksek oran da %72,2 ile 1992 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 4-2: On Yıllık Dönemler İtibariyle GSMH

Dönemler	Milyar TL.			% Değişme		
	Cari	1987	1968	Cari	1987	1968
		Fiyatı	Fiyatı		Fiyatı	Fiyatı
Genel Ortalama 1963-1993	106.298,5	400,0	209,2	41,0	4,8	5,4
1. On Yıllık Ort. 1963-1972	122,6	217,0	111,2	15,6	7,4	6,5
2. On Yıllık Ort. 1973-1982	2.603,5	396,4	196,8	44,8	3,9	4,3
3. On Yıllık Ort. 1983-1992	297.090,1	569,5	309,5	58,4	3,4	5,4

Kaynak: Tablo:4-1'den hesaplanmıştır.

Yıllık fiyat artışlarının etkisini ortadan kaldıran 1987 fiyatlarıyla GSMH rakamları da yine Tablo:4-1'de gösterilmektedir. Cari fiyatlar için yapılan inceleme sabit fiyatlar için de yapılabilir. Sabit fiyatlarla GSMH, 1963 yılında 162,9 milyar lira iken sürekli bir artış eğilimi göstererek, 1993 yılında, 646,5 milyar liraya ulaşmıştır. Onar yıllık dönemler için bakıldığında ise, birinci on yıllık dönemde 217,02 milyar, ikinci on yıllık dönemde 396,4 milyar ve üçüncü on yıllık dönemde de 569,5 milyar olmuştur. Dikkati çeken önemli nokta, özellikle artan enflasyon nedeniyle, üçüncü dönemde ortalama GSMH'nın, toplam inceleme dönemi ortalamasının oldukça üzerine çıkmış olmasıdır.

On yıllık dönemler itibariyle ortalama büyüme oranlarında ise, birinci on yıllık dönem ortalaması %7,4 ile 1963-1993 dönemi toplam ortalaması olan %4,8'in de üzerinde bir artışın gerçekleştiği, ikinci dönemde %3,9 ile toplam ortalamasının altına inildiği ve üçüncü on yıllık dönemde de %3,4 ile hem birinci ve ikinci dönemlerin ve hem de genel ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

Sabit fiyatlarla GSMH rakamlarının yıllık artış oranlarında dikkati çeken diğer noktalar ise 1972 yılında %13,8 ile en yüksek yıllık artış oranının gerçekleştiği, 1979, 1985 ve 1989 yıllarında yıllık değişme oranının negatif değerli olmak üzere sırasıyla, %3, %1,1 ve %3,4 olduğudur. 1987 yılında ise %11,4 ile 1980 sonrasının en yüksek yıllık artış oranı gerçekleşmiştir.

Bu inceleme, GSMH rakamlarının cari fiyatlarla sürekli olarak arttığını, ancak yıllık fiyat artışlarının etkisiyle gerçekleşen bu artışların sabit fiyatlarla da devam etmesine karşın, yıllık büyüme oranlarında istikrarsız bir dizi izlediğini göstermektedir.

Kamu harcamalarının da hem GSMH'nin oluşmasında belirleyici olduğundan ve hem de ona bağlı olarak gerçekleştiğinden, benzeri bir yapı göstermesi beklenebilir. Durumun böyle olup olmadığı daha sonra yapılacak olan testlerle gösterilmeye çalışılacaktır.³

b-Toplam Kamu Harcamaları

Konsolide bütçe harcamalarının başlangıç ödenekleri Tablo:4-3 ve kesin hesap harcama miktarları da Tablo:4-4'de gösterilmektedir. Kamu harcaması niteliğindeki birçok harcamanın bütçe dışı fonlar⁴

³ İzleyen bölümde kamu harcamaları ile GSMH arasındaki nedensellik testi yapılacaktır.

⁴ Fonlar, "belirli bir amacın veya birbirine yakın amaçlar grubunun gerçekleştirilmesi için, belirli kaynakların (nakdi ve diğer kıymetler) toplandığı ve harcandığı, bütçe bağlantılı veya bütünüyle bütçe dışı kamusal nitelikli bir hesap" olarak tanımlanmaktadır (Oyan ve Aydın, 1987:3; 1991:113). Türkiye'de özellikle 1984 yılından sonra bütçe dışı fon uygulaması yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Fonların kaynakları genel ve katma bütçeler içinden bir defa geçerli (kuruluşta) veya sürekli olarak karşılanabileceği gibi, özellikle tamamen bütçe dışı fonda kendi mevzuatlarında belirtilen öz gelirlerinden sağlanabilmekte ve hatta Türkiye uygulamasında olduğu gibi, aynı gelirler de (kurban derileri ve gayrimenkul bağışları gibi) hesaba parasal büyüklükleriyle kaydedilmek koşuluyla fon geliri sayılabilmektedir. Bu hesapların kullanımının yarı kamusal nitelikli bazı kurum veya vakıflara (Sosyal Yardım ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun vakıfları gibi) bırakılmış olması da bunların kamusal niteliğini değiştirmemektedir. Çünkü, fon gelirlerinin büyük bir kısmı zorla tahsile dayalı kamusal gelirlerdir.

aracılığı ile yapılmasının 1984 yılından sonra giderek yaygınlaştırılması, aslında, bu yıldan sonra kamu harcamalarının olduğundan daha küçük görünmesine yol açmıştır. Bu durumu ortadan kaldırmak için, kamu harcaması niteliğinde olan bütçe dışı fon harcamalarının da dikkate alınması gerekmiştir. Bu amaçla, 1984-1993 yılları arasında kesin hesap harcama miktarlarına bütçe dışı fonlar da ayrıca ilave edilmiştir. Yine bu durumu da Tablo:4-4'den izlemek mümkündür.

Cari fiyatlarla toplam kamu harcamaları, inceleme döneminin başından sonuna kadar sürekli bir artış göstermektedir (Tablo:4-3). 1963 yılında 12,6 milyar lira olan harcamalar, 1993 yılında 397.179,5 milyar liraya ulaşmıştır. İnceleme döneminde en dikkate değer gelişme kamu harcamalarının cari fiyatlarla 1980 yılından sonra hızla artmasıdır. Yıllık artış oranları ise, 1964 yılında bir önceki yıla göre %11,6 olarak gerçekleşmiştir. 1981 ve 1992 yılları en yüksek artış oranının gerçekleştiği yıllar olmuştur. Bu yıllarda bir önceki yıla göre artış oranı %105,3 olarak gerçekleşmiştir. 1981 yılındaki bu hızlı artışın hemen sonrasında 1982 yılında ise yıllık artış hızında önemli ölçüde bir düşüş

Türkiye'de sayıları tam olarak saptanamamasına karşın, zaman zaman bazı fonların kaldırılması, bazı yeni fonların da kurulması, özellikle 1980'li yıllarda çok hızlı bir şekilde devam etmesinin yanında toplam fon sayısının 104 olduğu Oyan ve Aydın tarafından ifade edilmektedir (Oyan ve Aydın 1987:115).

Türkiye'de fon uygulamasına bu denli ağırlık verilmesinin nedeni, kamu harcamalarında esnekliğin sağlanması ve ekonomide yeni kaynaklar yaratılması görüşüne dayandırılmaktadır. Önder, bu görüşlerden birincisinin biraz çarpıtıldığını ifade etmektedir. Çünkü, O'na göre, asıl amaç kamu harcama sistemindeki boğucu kalıplardan kurtulmak değil, harcamaların Türkiye Büyük Millet Meclisi denetiminin dışına çıkartılmasıdır. Fonlarla ek kaynak yaratılması görüşünü ise, tüm gelirlerin milli gelirden sağlanması nedeniyle, aslında ek bir kaynak yaratmak yerine, sadece, bunların kamu sektörüne aktarılması mekanizmasını değiştirerek, kullanım alan ve prosedürlerinin etkilendiği biçiminde eleştirmektedir (Önder, 1993:37).

gerçekleşmiştir. Bu yıldaki yıllık artış oranı 1980 sonrasının en düşük değeri olan %16,5'dir.

Tablo 4-3: Konsolide Bütçe Başlangıç Ödenekleri (Milyar TL.)

Yıllar	Cari Fiyatlarla				1987 Fiyatlarıyla			
			Yıllık % Değişme				Yıllık % Değişme	
	B.Ö	% GSMH	B.Ö	% GSMH	B.Ö	% GSMH	B.Ö	% GSMH
1963	12,6	18,8			30,6	18,8		
1964	14,0	19,7	11,6	4,6	33,4	19,7	8,9	4,6
1965	15,2	19,8	8,4	0,7	34,5	19,8	3,4	0,7
1966	17,7	19,3	16,2	-2,5	37,6	19,3	8,8	-2,5
1967	19,8	19,5	12,0	0,9	39,6	19,5	5,3	0,9
1968	22,6	20,1	14,1	3,0	43,4	20,1	9,7	3,0
1969	26,7	21,4	18,1	6,4	47,6	21,4	9,7	6,4
1970	29,9	20,2	12,1	-5,3	49,8	20,2	4,6	-5,3
1971	38,5	20,0	28,7	-1,2	54,2	20,0	8,8	-1,2
1972	52,0	21,6	35,1	8,0	66,6	21,6	23,0	8,0
1973	62,3	20,1	19,8	-6,9	66,2	20,1	-0,6	-6,9
1974	83,1	19,5	33,4	-3,2	67,6	19,5	2,0	-3,2
1975	104,8	19,6	26,1	0,5	70,3	19,6	4,1	0,5
1976	150,1	22,2	43,2	13,7	87,3	22,2	24,1	13,7
1977	221,3	25,4	47,5	14,1	103,9	25,4	19,1	14,1
1978	261,4	20,2	18,1	-20,1	83,5	20,2	-19,6	-20,1
1979	400,4	18,2	53,2	-10,1	72,8	18,2	-12,8	-10,1
1980	732,0	16,5	82,8	-9,3	70,2	16,5	-3,5	-9,3
1981	1.502,8	22,9	105,3	38,9	99,9	22,9	42,1	38,9
1982	1.750,8	20,0	16,5	-12,6	90,7	20,0	-9,2	-12,6
1983	2.528,3	21,9	44,4	9,2	104,0	21,9	14,7	9,2
1984	3.231,8	17,6	27,8	-19,6	89,4	17,6	-14,0	-19,6
1985	4.999,5	18,0	54,7	2,3	90,5	18,0	1,2	2,3
1986	7.254,1	18,4	45,1	2,4	96,8	18,4	7,0	2,4
1987	11.050,7	18,9	52,3	2,4	110,5	18,9	14,1	2,4
1988	20.881,9	20,8	89,0	10,0	123,0	20,8	11,3	10,0
1989	32.933,4	19,3	57,7	-6,9	110,6	19,3	-10,1	-6,9
1990	64.400,4	22,4	95,5	16,0	137,2	22,4	24,0	16,0
1991	101.265,2	22,4	57,2	-0,2	135,5	22,4	-1,2	-0,2
1992	207.866,9	26,7	105,3	19,2	170,1	26,7	25,6	19,2
1993	397.179,5	30,0	91,1	12,7	194,2	30,0	14,2	12,7

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

Tablo 4-4: Konsolide Bütçe Harcamaları (Kesin Hesap, Milyar TL.).

Yıllar	Cari Fiyatlarla			1987 Fiyatlarıyla		
	Fonlar	K. Hesap	Fon dahil	Fonlar	K. Hesap	Fon dahil
1963		12,4	12,4		30,3	30,3
1964		14,3	14,3		34,1	34,1
1965		15,4	15,4		35,0	35,0
1966		18,2	18,2		38,8	38,8
1967		21,6	21,6		43,1	43,1
1968		23,3	23,3		44,7	44,7
1969		26,7	26,7		47,7	47,7
1970		34,7	34,7		57,8	57,8
1971		49,1	49,1		69,1	69,1
1972		54,4	54,4		69,7	69,7
1973		67,5	67,5		71,8	71,8
1974		82,3	82,3		66,9	66,9
1975		120,0	120,0		80,5	80,5
1976		162,4	162,4		94,4	94,4
1977		248,3	248,3		116,6	116,6
1978		361,6	361,6		115,5	115,5
1979		633,2	633,2		115,1	115,1
1980		1.147,6	1.147,6		110,1	110,1
1981		1.633,0	1.633,0		108,5	108,5
1982		1.764,9	1.764,9		91,4	91,4
1983		2.914,8	2.914,8		119,9	119,9
1984	238,5	4.278,3	4.516,8	6,6	118,4	125,0
1985	813,5	6.493,3	7.306,8	14,7	117,5	132,3
1986	2.695,8	8.311,4	11.007,2	36,0	110,9	146,9
1987	4.217,6	12.791,0	17.008,6	42,2	127,9	170,1
1988	7.669,8	21.446,0	29.115,8	45,2	126,3	171,5
1989	10.707,0	38.871,2	49.578,2	35,9	130,5	166,5
1990	20.908,0	68.354,4	89.262,4	44,5	145,6	190,1
1991	32.709,0	132.400,9	165.109,9	43,8	177,2	220,9
1992	62.733,0	223.054,5	285.787,5	51,3	182,6	233,9
1993	98.570,0	397.179,5	495.749,5	48,2	194,2	242,4

Kaynak: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

Konsolide Bütçe harcamalarının cari fiyatlarla başlangıç ödeneklerinin onar yıllık dönemler itibariyle ortalama değerleri de Tablo:4-5'de gösterilmektedir. Tablodan da görülebildiği gibi, inceleme döneminin ortalama harcama miktarı 27.713,2 milyar lira olmuş, bu ortalama birinci on yıllık dönemde 24,9 milyar, ikinci on yıllık dönemde 526,9 milyar ve üçüncü dönemde de 77.599,2 milyar lira olmuştur. Yine dikkat edilecek nokta, 1983-1993 arası yılları kapsayan üçüncü on

yıllık dönemde ortalamanın diğer iki döneme ve genel ortalamaya göre çok fazla olmasıdır.

Tablo 4-5: Konsolide Bütçe Başlangıç Ödeneklerinin On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Milyar TL.)

Dönemler	Cari Fiyatlarla				1987 Fiyatlarıyla			
			Yıllık % Değişme				Yıllık % Değişme	
	BÖ	%	BÖ	%	BÖ	%	BÖ	%
Genel Ort. 1963-1993	27.713,2	20,7	44,1	2,2	84,2	20,7	7,2	2,2
1. On Yılın Ort. 1963-1972	24,9	20,0	17,4	1,6	43,7	20,0	9,1	1,6
2. On Yılın Ort. 1973-1982	526,9	20,5	44,6	0,5	81,2	20,5	4,6	0,5
3. On Yılın Ort. 1983-1993	77.599,2	21,5	65,5	4,3	123,8	21,5	7,9	4,3

Kaynak: Tablo:4-3'den hesaplanmıştır.

On yıllık dönemler itibariyle ortalama artış oranları ise şöyledir. Birinci on yıllık dönem başlangıç ödeneklerinde, %17,4 olmuştur. Bu dönemin en düşük yıllık artış oranı %8,4 ile 1965 ve en yüksek artış oranı da %35,1 ile 1972 yılında gerçekleşmiştir. Ortalama artış oranı, ikinci on yıllık dönemde önemli ölçüde artarak % 44,6'ya çıkmıştır. Bu dönemde en yüksek yıllık artış oranı 1981 yılında %105,3 olurken en düşük yıllık artış oranı da 1984 yılında %27,8 düzeyinde kalmıştır. Çeşitli ekonomik istikrar programlarının uygulandığı ve esasen devletin küçültülmesi, bunun için de kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi politikalarının savunulduğu ve uygulanmaya çalışıldığı üçüncü on yıllık dönemde de kamu harcamaları, iktidarda bulunanların açıkladıkları arzularının tersine, sürekli artmaya devam etmiştir. Bu dönemde konsolide bütçe harcamalarının yıllık ortalama artış oranı, üç dönemin en yüksek değeri olan, %65,5 olarak gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde 1963-1993 döneminin en yüksek yıllık artış oranlarından biri de görülmektedir. Bu oran 1992 yılında bir önceki yıla göre yıllık %105,3 olarak gerçekleşmiştir.

Cari fiyatlarla konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı da yine Tablo:4-3'de gösterilmektedir. İnceleme döneminde konsolide

bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı bazı yıllarda önemli değişiklikler gösterse de dönem başı ile dönem sonu dikkate alındığında iki katına yaklaşan bir artış olduğu görülmektedir. 1963 yılında toplam kamu harcamaları GSMH'nın yüzde 18,6'sı iken, bu oran 1993 yılında yüzde 30 ile otuzbir yıllık dönemin en yüksek düzeyi olarak gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarının GSMH'ya oranının en düşük olduğu yıl ise 1980 yılıdır. Bu yılda yüzde 16,5 düzeyinde kalmıştır. İnceleme döneminin ortalama oranı %20,7 iken, bu oran birinci on yıllık dönemde ortalama %20, ikinci on yıllık dönemde %20,5 ve üçüncü on yıllık dönemde de %21,5 olmuştur.

Konsolide Bütçe Başlangıç Ödeneklerinin GSMH'ya oranındaki yıllık değişiklikler de yine Tablo:4-5'de gösterilmektedir. Tablonun incelenmesinden de görülebildiği gibi, harcamaların GSMH'ya oranındaki yıllık yüzde değişimler istikrarsız bir seri izlemektedir. 1964 yılında bir önceki yıla göre %4,6 artan oran, bir yıl sonra %0,7 olarak artmış, 1966 yılında ise %2,5 oranında azalmıştır. Bu biçimdeki artış ve azalışlar tüm inceleme dönemi boyunca devam etmiştir. En dikkate değer değişiklikler ise 1978, 1981 ve 1984 yıllarında görülmüştür. 1978 yılında %20,1 oranında azalma ile otuzbir yıllık dönemin en büyük düşüş oranı gerçekleşmiştir. 1981 yılında bir önceki yıla göre kamu harcamaları/GSMH oranındaki değişim %38,9 artış yönünde olmuş, bundan bir yıl sonra, 1982 yılında tam tersi gerçekleşerek kamu harcamaları/GSMH oranı %12,6 azalmıştır. Yine, 1984 yılında da inceleme döneminin ikinci en yüksek düşüş oranı gerçekleşmiştir. Bu oran da %19,6 ile azalma yönündedir. Bu yıldan sonraki yıllarda da istikrarsız değişimler gözlenmesine karşın özellikle 1985, 1986, 1987 yıllarındaki harcama/GSMH oranındaki değişim oranları dikkate değerdir. Bu yıllarda istikrarlı bir şekilde %2 dolayında artışlar yaşanmıştır. İnceleme döneminin genel ortalaması (Tablo:4-5) %2,2 artış yönünde iken bu oran birinci on yıllık dönemde genel ortalamanın

altında fakat yine artış yönünde %1,6, ikinci on yıllık dönemde ise yine artış yönünde olmakla birlikte çok düşük bir oranda, %0,5 olmuştur. En dikkate değer değişiklik de üçüncü on yıllık dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde kamu harcamaları/GSMH oranındaki değişme, %4,3 artış yönünde olmuştur. Bu da üçüncü on yıllık dönemde kamu harcamalarının GSMH içindeki payının önemli ölçüde arttığını göstermektedir.

1987 fiyatları ile konsolide bütçe başlangıç ödeneklerinin yıllık değerleri de Tablo:4-3'de yer almaktadır. Harcamaların sabit fiyatlarla 1963 yılından 1977 yılına kadar düzenli olarak arttığı görülmektedir. 1963 yılında 30,6 milyar lira olan harcama miktarı, 1977 yılında 103,9 milyar liraya ulaşmıştır. Bu yıldan sonra, 1981 yılına kadar düşmüştür. İnceleme döneminin 1977 yılından sonraki en düşük değeri olan 70,2 milyar lira 1980 yılında gerçekleşmiştir. Ancak bu yıldan sonra bazı yıllarda (1984 ve 1985) hafif düşüşler gerçekleşmişse de, genel olarak hızlı artışlar olmuştur. 1981 yılında ani olarak artan ve 99,9 milyar liraya yükselen harcamalar, 1988 yılında 123 milyar liraya, 1990 yılında 137,2 milyar liraya, 1992 yılında 170,1 milyar liraya ve 1993 yılında da 194,2 milyar liraya ulaşmıştır.

Sabit fiyatlarla, konsolide bütçe başlangıç ödeneklerinin yıllık değişmelerini de Tablo:4-3'de görmek mümkündür. Bu incelemede de dikkati çeken önemli nokta, 1960'lı yıllarda ve 1973 yılına kadar harcamalardaki yıllık değişmelerin artış yönünde olması, bu yılda değişikliğin ilk defa negatif değerli olması, daha sonraki yıllarda ise istikrarsız değişikliklerin gerçekleşmesidir. Yıllık değişiklikler, 1974, 1975, 1976 ve 1977 yıllarında pozitif, 1978, 1979 ve 1980 yıllarında ise negatif değişiklikler olmuştur. Yine, inceleme döneminin en hızlı yıllık artış oranı, 1981 yılında gerçekleşmiştir. Bu yılda bir önceki yıla göre harcamalardaki artış oranı, %42,1 ile en yüksek değişme oranıdır.

1980'li yıllarda ise yine istikrarsız bir yapı gözlenmektedir. Bazı yıllarda (1982, 1984, 1989 ve 1991 yılları) yıllık değişme azalma yönünde olurken, diğer yıllarda (1983, 1985-1988, 1990, 1992 ve 1993 yılları) yüksek oranlarda artışlar gerçekleşmiştir. Bu yıllarda, 1981 yılındaki inceleme döneminin en yüksek yıllık artışından sonra, diğer yüksek oranlı artışlar ise, 1990 yılında %24 ve 1992 yılında %25,6 olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi, kamu harcamaları hem cari ve sabit fiyatlarla ve hem de GSMH'nin oranı olarak artmaktadır. Bu durum özellikle 1980 yılından sonra daha da hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle devletin küçültülmesi ve bir çok kamu kuruluşunun özelleştirilmesi politikalarının uygulanmaya çalışıldığı bu dönemde kamu harcamalarının her üç biçimde de artması dikkate değer bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

c-Ekonomik Ayrıma Göre Kamu Harcamaları

Daha önce de belirtildiği gibi, Türk Bütçe Sistemi'nde kamu harcamalarının ekonomik ayrımı 1964 yılından itibaren yapılmaktadır. Bu ayrıma göre harcamalar, cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olarak başlıca üçe ayrılmaktadır. Bunun yanında cari harcamaların da kendi içinde personel harcamaları ve diğer cari harcamalar olarak iki alt ayrımı yapılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, 1963-1993 döneminde kamu harcamalarının ekonomik ayrımı incelenecektir. Bunu gerçekleştirebilmek için, harcamaların ekonomik ayrıma göre bileşenleri tek tek ele alınarak dönem içindeki gelişimi ortaya konulmaya çalışılacak, daha sonra ise bu bileşenlerin toplam kamu harcamaları ile GSMH içindeki payları ele alınacaktır.

1-Toplam Cari Harcamalar

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Türk Bütçe Sistemi'nde cari harcamaların, personel harcamaları ve diğer cari harcamalar olmak üzere ikili bir ayrımı yapılmaktadır. 1963-1993 dönemine ilişkin cari harcamaların toplam ve bileşenlerinin başlangıç ödenekleri, cari fiyatlarla, Tablo:4-6'da gösterilmektedir. Tablonun incelenmesinden de görülebileceği gibi, toplam cari harcamalar inceleme dönemi boyunca sürekli bir artış eğiliminde olmuştur. 1963 yılında 6,2 milyar lira olan harcamalar, 1993 yılında 176.726,2 milyar liraya çıkmıştır. Harcamalardaki artışların en fazla olduğu yıllar; 1979 yılında 169,8 milyar lira, 1983 yılında 1.138,5 milyar lira, 1989 yılında 10.759,3 milyar lira ve 1993 yılında 176.726,2 milyar liradır.

Tablo 4-6: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Cari Harcama Bileşenlerinin Başlangıç Ödenekleri (Cari, Milyar TL.).

Yıllar	Personel				Diğer Cari				Toplam Cari		
	BÖ	Yüzde			BÖ	Yüzde			BÖ	Yüzde	
		T.Cari	KH	GSMH		T.Cari	KH	GSMH		KH	GSMH
1963	4,6	74,0	36,7	6,9	1,6	26,0	12,9	2,4	6,2	49,6	9,3
1964	5,1	69,6	36,4	7,2	2,2	30,4	15,9	3,1	7,3	52,3	10,3
1965	5,6	69,8	36,9	7,3	2,4	30,2	16,0	3,2	8,0	52,8	10,5
1966	6,4	70,6	36,4	7,0	2,7	29,4	15,2	2,9	9,1	51,6	10,0
1967	7,0	68,1	35,5	6,9	3,3	31,9	16,7	3,2	10,3	52,2	10,2
1968	7,8	68,8	34,6	7,0	3,6	31,2	15,7	3,2	11,4	50,4	10,1
1969	8,2	66,0	30,7	6,6	4,2	34,0	15,8	3,4	12,4	46,5	9,9
1970	11,2	74,5	37,4	7,6	3,8	25,5	12,8	2,6	15,0	50,2	10,1
1971	15,4	77,0	40,1	8,0	4,6	23,0	12,0	2,4	20,0	52,0	10,4
1972	19,6	74,1	37,6	8,1	6,8	25,9	13,2	2,8	26,4	50,8	11,0
1973	19,3	68,1	31,1	6,2	9,1	31,9	14,6	2,9	28,4	45,6	9,2
1974	23,4	61,9	28,2	5,5	14,4	38,1	17,4	3,4	37,9	45,6	8,9
1975	29,7	61,9	28,3	5,5	18,2	38,1	17,4	3,4	47,9	45,7	8,9
1976	46,1	66,5	30,7	6,8	23,2	33,5	15,4	3,4	69,2	46,1	10,3
1977	43,3	54,7	19,6	5,0	35,9	45,3	16,2	4,1	79,2	35,8	9,1
1978	52,5	56,0	20,1	4,1	41,2	44,0	15,8	3,2	93,7	35,9	7,3
1979	115,0	67,7	28,7	5,2	54,8	32,3	13,7	2,5	169,8	42,4	7,7
1980	233,0	74,4	31,8	5,3	80,1	25,6	10,9	1,8	313,1	42,8	7,1
1981	403,1	60,6	26,8	6,2	261,6	39,4	17,4	4,0	664,8	44,2	10,1
1982	444,7	58,2	25,4	5,1	319,9	41,8	18,3	3,7	764,6	43,7	8,8
1983	693,6	60,9	27,4	6,0	444,9	39,1	17,6	3,9	1.138,5	45,0	9,9
1984	830,1	57,5	25,7	4,5	613,6	42,5	19,0	3,3	1.443,7	44,7	7,9
1985	1.174,9	56,4	23,5	4,2	906,5	43,6	18,1	3,3	2.081,4	41,6	7,5
1986	1.428,7	52,6	19,7	3,6	1.285,8	47,4	17,7	3,3	2.714,5	37,4	6,9
1987	2.073,1	55,2	18,8	3,5	1.680,8	44,8	15,2	2,9	3.753,9	34,0	6,4
1988	4.340,0	63,0	20,8	4,3	2.548,5	37,0	12,2	2,5	6.888,5	33,0	6,8
1989	6.996,1	65,0	21,2	4,1	3.763,2	35,0	11,4	2,2	10.759,3	32,7	6,3
1990	19.999,5	74,2	31,1	7,0	6.948,1	25,8	10,8	2,4	26.947,6	41,8	9,4
1991	33.663,0	74,3	33,2	7,4	11.614,2	25,7	11,5	2,6	45.277,2	44,7	10,0
1992	80.000,0	79,7	38,5	10,3	20.321,2	20,3	9,8	2,6	100.321,2	48,3	12,9
1993	142.000,0	80,4	35,8	10,7	34.726,2	19,6	8,7	2,6	176.726,2	44,5	13,4

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

Cari harcamaların toplam konsolide bütçe içindeki paylarında yine Tablo:4-6'da izlenebilmektedir. İnceleme dönemi başında toplam cari harcamaların konsolide bütçe içindeki payı %49,6 iken bu oran

inceleme dönemi sonunda %44,5 olmuştur. Ancak burada dikkati çeken nokta, bu oranın bazı yıllarda %50'nin üzerine çıkması, bazı yıllarda ise %30'lar düzeyine inmesidir. Oranın en yüksek olduğu yıl %52,8 ile 1965 iken en düşük olduğu yıl da %32,7 ile 1989 yılı olmuştur. Toplam cari harcamaların konsolide bütçe içindeki paylarının inceleme döneminin genel ortalaması %44,6 iken (Tablo:4-7), on yıllık dönemler itibariyle yapılan hesaplamalarda bu oran, 1963-1972 yıllarını kapsayan birinci on yıllık dönemde, genel ortalamanın üzerinde, %50,8 olmuştur. 1973-1982 yılları arasını kapsayan ikinci on yıllık dönemde ise genel ortalamadan daha düşük bir oranla %42,8, 1983-1993 yıllarını kapsayan üçüncü on yıllık dönemde ise %40,7 olmuştur.

Tablo 4-7: Ekonomik Ayrına Göre K B Cari Harcama Bileşenleri Başlangıç Ödeneklerinin On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Cari, Milyar TL.).

Dönemler	Personel				Diğer Cari				Toplam Cari		
	BÖ	Yüzde			BÖ	Yüzde			BÖ	Yüzde	
		TC	KH	GSMH		TC	KH	GSMH		KH	GSMH
Genel Ort. 1963-1993	9.506,5	66,5	30,0	6,2	2.766,0	33,5	14,7	3,0	12.272,5	44,6	9,2
1. On Yıllık Ort. 1963-1972	9,1	71,2	36,2	7,3	3,5	28,8	14,6	2,9	12,6	50,8	10,2
2. On Yıllık Ort. 1973-1982	141,0	63,0	27,1	5,5	85,8	37,0	15,7	3,2	226,9	42,8	8,7
3. On Yıllık Ort. 1983-1993	26.654,5	65,4	26,9	6,0	7.713,9	34,6	13,8	2,9	34.368,4	40,7	8,8

Kaynak: Tablo:4-6'dan hesaplanmıştır.

Toplam cari harcamaların GSMH'ya oranlarında gözlenen durum ise şu şekilde özetlenebilir (Tablo:4-6); inceleme döneminin başı olan 1963 yılında %9,3 iken, bu oran dönem boyunca iniş çıkışlar göstererek, 1993 yılında %13,4'e yükselmiştir. GSMH'ya oranın en düşük olduğu yıl, %6,3 ile 1989 yılı iken, en yüksek olduğu yıl ise, %13,4 ile 1993 yılı olmuştur. On yıllık dönem incelemesinde ise (Tablo:4-7), dönem ortalaması %9,2 iken, birinci on yıllık dönemde, %10,2, ikinci on yıllık dönemde, %8,7 ve üçüncü on yıllık dönemde de %8,8 olarak gerçekleşmiştir.

**Tablo 4-8: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Cari Harcama Bileşenleri
Başlangıç Ödeneklerinin Yıllık Artış Oranları (Cari)**

Yıllar	Personel				Diğer Cari				Toplam Cari		
	BÖ	Yüzde			BÖ	Yüzde			BÖ	Yüzde	
		T.Cari	KH	GSMH		T.Cari	KH	GSMH		KH	GSMH
1963											
1964	10,6	-5,9	-0,9	3,6	37,5	16,9	23,2	28,8	17,6	5,3	10,1
1965	9,8	0,2	1,3	2,0	9,0	-0,5	0,6	1,3	9,5	1,1	1,8
1966	14,8	1,2	-1,2	-3,7	10,4	-2,7	-5,0	-7,3	13,5	-2,3	-4,8
1967	9,3	-3,6	-2,4	-1,5	23,0	8,5	9,8	10,8	13,4	1,2	2,1
1968	11,2	1,0	-2,5	0,3	7,8	-2,1	-5,6	-2,8	10,1	-3,5	-0,6
1969	4,7	-4,0	-11,3	-5,7	18,6	8,8	0,4	6,8	9,1	-7,7	-1,8
1970	36,3	12,8	21,6	15,2	-9,1	-24,8	-18,9	-23,2	20,9	7,8	2,1
1971	38,0	3,4	7,2	5,9	20,3	-9,9	-6,5	-7,6	33,5	3,7	2,5
1972	26,9	-3,8	-6,1	1,5	48,4	12,6	9,9	18,7	31,8	-2,4	5,4
1973	-1,1	-8,1	-17,4	-23,1	32,6	23,2	10,7	3,1	7,7	-10,1	-16,3
1974	21,2	-9,1	-9,2	-12,1	59,0	19,3	19,2	15,3	33,2	-0,2	-3,4
1975	26,5	0,0	0,3	0,8	26,5	0,0	0,3	0,8	26,5	0,3	0,8
1976	55,4	7,5	8,5	23,3	27,0	-12,1	-11,3	0,8	44,6	0,9	14,8
1977	-6,0	-17,8	-36,3	-27,3	54,9	35,4	5,0	19,8	14,4	-22,5	-11,6
1978	21,2	2,4	2,7	-18,0	14,9	-2,9	-2,7	-22,3	18,4	0,2	-19,9
1979	119,2	21,0	43,0	28,6	32,8	-26,7	-13,3	-22,1	81,1	18,2	6,3
1980	102,5	9,8	10,8	0,4	46,2	-20,7	-20,0	-27,5	84,4	0,9	-8,6
1981	73,0	-18,5	-15,7	17,1	226,7	53,9	59,1	121,1	112,3	3,4	43,7
1982	10,3	-4,1	-5,3	-17,2	22,3	6,3	4,9	-8,3	15,0	-1,3	-13,7
1983	56,0	4,7	8,0	17,9	39,1	-6,6	-3,7	5,2	48,9	3,1	12,6
1984	19,7	-5,6	-6,4	-24,8	37,9	8,8	7,9	-13,3	26,8	-0,8	-20,3
1985	41,5	-1,8	-8,5	-6,4	47,7	2,5	-4,5	-2,3	44,2	-6,8	-4,7
1986	21,6	-6,8	-16,2	-14,1	41,8	8,8	-2,2	0,1	30,4	-10,1	-7,9
1987	45,1	4,9	-4,7	-2,5	30,7	-5,5	-14,2	-12,1	38,3	-9,2	-7,0
1988	109,4	14,1	10,8	21,9	51,6	-17,4	-19,8	-11,7	83,5	-2,9	6,8
1989	61,2	3,2	2,2	-4,9	47,7	-5,5	-6,4	-12,8	56,2	-1,0	-7,8
1990	185,9	14,1	46,2	69,6	84,6	-26,3	-5,6	9,5	150,5	28,1	48,6
1991	68,3	0,2	7,0	6,8	67,2	-0,5	6,3	6,1	68,0	6,9	6,6
1992	137,6	7,3	15,8	38,0	75,0	-21,0	-14,8	1,6	121,6	7,9	28,7
1993	77,5	0,8	-7,1	4,7	70,9	-3,0	-10,6	0,8	76,2	-7,8	3,9

Kaynak: Tablo-6'dan hesaplanmıştır.

i- Personel Harcamaları

Personel harcamaları dönem başında 4,6 milyar lira iken bu miktar 1993 yılında 142.000 milyar lira olmuştur. İnceleme dönemi boyunca dikkati çeken yıllar, 11,2 milyar lira ile 1970 yılı, 46,1 milyar lira ile 1976 yılı, 115 milyar lira ile 1979 yılı, 1.174,9 milyar lira ile 1985 yılı, 19.999,5 milyar lira ile 1990 yılı, 80.000 milyar lira ile 1992 yılı ve 142.000 milyar lira ile 1993 yılı olmuştur. Bu yıllara ayrıca dikkat çekilmesinin nedeni, personel harcamalarının bir önceki yıla göre önemli miktarda artmış olmasıdır. Nitekim, yıllık değişmelere bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülebilmektedir (Tablo:4-8). Sözkonusu yıllardan, 1970 yılında bir önceki yıla göre artış oranı %36.3, 1976 yılında %55.4, 1979 yılında %119.2, 1985 yılında %41.5, 1990 yılında %185.9, 1992 yılında %137.6 ve 1993 yılında %77.5 olmuştur. Diğer dikkati çeken bir nokta da bazı yıllarda yıllık değişme oranlarının negatif işaretli olmasıdır. Bu yıllar, %-1.1 ile 1973 ve %-6 ile 1977'dir.

On yıllık dönem incelemesinde ise (Tablo:4-7), genel ortalama 46.9 milyar lira, birinci on yıllık dönemde 18 milyar lira, ikinci on yıllık dönemde 42.2 milyar ve üçüncü on yıllık dönemde de 74.9 milyar liradır. Yıllık değişme oranlarının on yıllık ortalamalarında ise (Tablo:4-9) genel ortalama %46,9, birinci on yıllık dönemde %18, ikinci on yıllık dönemde %42,2 ve üçüncü on yıllık dönemde de %74,9 olmuştur. Görüldüğü gibi yıllık değişme oranlarının en yüksek olduğu dönem, 1983-1993 yıllarını kapsayan üçüncü on yıllık dönem ve artış yönünde olmuştur.

Personel harcamalarının toplam cari, konsolide bütçe ve GSMH içindeki payları da Tablo:4-6'dan izlenebilir. Tablodan da görülebileceği gibi, toplam cari harcamalar içinde personel harcamaları

dönem boyunca önemli bir ağırlığa sahip olmuştur. Genellikle toplam cari harcamaların içindeki payı %50'nin üzerindedir. Dönem başında bu oran %74 iken, dönem sonunda %80.4'e kadar yükselmiştir. Dönemin en düşük personel harcaması oranları, 1977 yılında %54.7 ve 1986 yılında %52.6 olmuştur. En yüksek personel harcaması oranı ise, 1993 yılında, yukarıda da belirtildiği gibi, %80.4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4-9: Ekonomik Ayrıma Göre K B Cari Harcama Bileşenleri Başlangıç Ödenekleri Yıllık Değişme Oranlarının On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Cari)

Dönemler	Personel				Diğer Cari				Toplam Cari		
	Yüzde				Yüzde				Yüzde		
	BÖ	TC	KH	GSMH	BÖ	TC	KH	GSMH	BÖ	KH	GSMH
Genel Ort. 1963-1993	46,9	0,7	1,1	3,2	43,4	0,6	-0,3	2,6	44,7	0,0	2,3
1. On Yıllık Ort. 1963-1972	18,0	0,1	0,6	2,0	18,4	0,8	0,9	2,8	17,7	0,4	1,9
2. On Yıllık Ort. 1973-1982	42,2	-1,7	-1,9	-2,7	54,3	7,6	5,2	8,1	43,8	-1,0	-0,8
3. On Yıllık Ort. 1983-1992	74,9	3,2	4,3	9,7	54,0	-6,0	-6,1	-2,6	67,7	0,7	5,4

Kaynak: Tablo-7'den hesaplanmıştır.

Personel harcamaları konsolide bütçe harcamaları içinde de önemli sayılabilecek bir paya sahiptir. İnceleme döneminin başında personel harcamalarının toplam konsolide bütçe harcamaları içindeki payı %36.7 iken, dönem sonunda bu oran %35.8 olmuştur. En yüksek personel harcaması/toplam konsolide bütçe harcaması oranı %40.1 ile 1971 yılında gözlenirken, en düşük oran da %18.8 ile 1987 yılında gerçekleşmiştir. İnceleme döneminin genel ortalaması %30 iken bu oran birinci on yıllık dönemde %36.2, ikinci on yıllık dönemde %27.1 ve üçüncü on yıllık dönemde de %26.9 olmuştur. Personel harcamalarının GSMH'ya oranında ise dönem başı oranı %6.9, dönem sonu değeri ise %10.7'dir. Yine en düşük değer %3.5 ile 1987 yılında yaşanırken, en yüksek değer de dönem sonu değeri olan %10.7 1993 yılı değeridir. Dönem genel ortalaması %6.2, birinci on yıllık ortalama %7.3, ikinci on yıllık ortalama %5.5 ve üçüncü on yıllık ortalama da %6 olmuştur.

ii-Diğer Cari Harcamalar

Cari harcamalar içinde "Diğer Cari Harcamalar" personel harcamalarının gerisinde kalmıştır. Dönem başındaki değeri 1.6 milyar lira iken bu miktar 1993 yılında 34,726.2 milyar liraya çıkmıştır. 1963 yılından 1973 yılına kadar istikrarlı bir artış göstermiş, 1974 yılında ise hızlı bir artışla 14.4 milyar liraya çıkmıştır. Yine, 1980 yılında 80.1 milyar lira iken 1981 yılında 261.6 milyar lira olmuştur. Bazı yıllardaki miktarlar ise şöyledir; 1985 yılında 906.5 milyar lira, 1986 yılında 1,285.8 milyar lira, 1990 yılında 6,948.1 milyar lira, 1991 yılında 11,614.2 milyar lira, 1992 yılında 20,321.2 milyar lira ve 1993 yılında da yukarıda belirtildiği gibi, 34,726.2 milyar liradır.

Diğer Cari Harcamaların toplam cari harcamalar içindeki payında dikkate değer gelişme 1980 yılından sonra yaşanmıştır. Bu yıldan 1986 yılına kadar sürekli artışlar gözlenmiş, toplam cari harcamalar içindeki payı 1980 yılında %25.6 iken, 1986 yılında %47.4'e çıkmıştır. Bu yıldan sonra ise sözkonusu oranda düşüşler görülmektedir. On yıllık dönem incelemesinde ise, genel ortalama, %33.5, birinci on yıllık dönemde %28.8, ikinci on yıllık dönemde %37.5 ve üçüncü on yıllık dönemde de %34.6'dır. Toplam konsolide bütçe harcamalarına oranındaki gelişmeler ise şu şekilde özetlenebilir; dönem başı oranı %12.9, dönem sonu değeri %8.7. Dönem sonu değeri aynı zamanda inceleme döneminin en düşük oranı olarak gerçekleşen değerdir. Genel ortalama %14.7, birinci on yıllık dönem ortalaması %14.6, ikinci on yıllık dönem ortalaması % 15.7 ve üçüncü on yıllık dönem ortalaması da %13.8'dir.

GSMH'ya oranı ise dönem başında %2.4 iken dönem sonunda, %2.6 olmuştur. İnceleme dönemi süresince GSMH'ya oranındaki en yüksek değer %4.1 ile 1977 yılında gözlenirken, en düşük değer de

%1.8 ile 1980 yılında gerçekleşmiştir. On yıllık dönem incelemesinde ise, birinci on yıllık dönemde %3 olan genel ortalamanın altında, %2.9, ikinci on yıllık dönemde genel ortalamanın üzerinde %3.2 ve üçüncü on yıllık dönemde de yine genel ortalamanın altında %2.9 olmuştur.

Bu inceleme, cari harcamaların konsolide bütçe içinde önemli bir paya sahip olduğunu, ayrıca cari harcamalar içinde de personel harcamalarının payının yüksek olduğunu göstermektedir.

2-Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları, gelecek dönemlere kalan varlıklara yapılan harcamalardır. Dolayısıyla yatırım harcamalarının etkisi kısa dönemde görülmez ve ülke ekonomisinin üzerinde kalıcı ve uzun dönemli etkiler bırakır. Devletin harcamaları arasından yatırım harcamalarına ayırdığı pay, ülke ekonomisi üzerinde devletin etkisini görebilmek için oldukça önemli olmaktadır. Bu amaçla çalışmanın bu bölümünde yukarıda toplam cari harcamalar ve bunun bileşenleri için yapıldığı gibi, yatırım harcamalarının inceleme dönemindeki gelişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Konsolide bütçe harcamalarından yatırım harcamaları Tablo:4-10'da görülebilmektedir. Cari fiyatlarla yatırım harcamaları, 1963 yılında 3.5 milyar, 1973 yılında önemli bir artışla 15.4 milyar, 1980 yılında 189 milyar, 1990 yılında 8,836.7 milyar ve 1993 yılında da 46,225.5 milyar lira olmuştur. On yıllık dönem ortalamaları ise şöyledir; toplam ortalama, 3,559.8 milyar, birinci on yıllık dönemde, 5.9 milyar, ikinci on yıllık dönemde, 134.8 milyar ve üçüncü on yıllık dönemde de toplam dönem ortalamasının çok üzerine çıkarak, 9,904.2 milyar lira olmuştur.

**Tablo 4-10: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Başlangıç Ödenekleri
(Cari, Milyar TL.).**

Yıllar	Yatırım			Transfer			Toplam KB	
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde
		KH	GSMH		KH	GSMH		
1963	3,5	27,6	5,2	2,9	22,7	4,3	12,6	18,8
1964	3,6	25,4	5,0	3,1	22,3	4,4	14,0	19,7
1965	4,0	26,4	5,2	3,2	20,7	4,1	15,2	19,8
1966	4,9	27,5	5,3	3,7	20,9	4,0	17,7	19,3
1967	5,3	26,5	5,2	4,2	21,3	4,1	19,8	19,5
1968	6,2	27,4	5,5	5,0	22,3	4,5	22,6	20,1
1969	6,9	26,0	5,6	7,3	27,5	5,9	26,7	21,4
1970	7,0	23,4	4,7	7,9	26,4	5,3	29,9	20,2
1971	7,9	20,6	4,1	10,5	27,4	5,5	38,5	20,0
1972	9,5	18,2	3,9	16,1	31,0	6,7	52,0	21,6
1973	15,4	24,7	5,0	18,5	29,7	6,0	62,3	20,1
1974	20,8	25,0	4,9	24,4	29,4	5,7	83,1	19,5
1975	28,9	27,5	5,4	28,0	26,7	5,2	104,8	19,6
1976	46,5	31,0	6,9	34,3	22,9	5,1	150,1	22,2
1977	75,8	34,3	8,7	66,3	30,0	7,6	221,3	25,4
1978	79,3	30,3	6,1	88,4	33,8	6,8	261,4	20,2
1979	112,8	28,2	5,1	117,9	29,4	5,4	400,4	18,2
1980	189,0	25,8	4,3	229,9	31,4	5,2	732,0	16,5
1981	358,0	23,8	5,5	480,1	31,9	7,3	1.502,8	22,9
1982	421,7	24,1	4,8	564,5	32,2	6,5	1.750,8	20,0
1983	609,1	24,1	5,3	780,7	30,9	6,8	2.528,3	21,9
1984	817,0	25,3	4,4	971,2	30,1	5,3	3.231,8	17,6
1985	1.088,6	21,8	3,9	1.829,5	36,6	6,6	4.999,5	18,0
1986	1.293,6	17,8	3,3	3.246,1	44,7	8,2	7.254,1	18,4
1987	1.819,8	16,5	3,1	5.477,0	49,6	9,4	11.050,7	18,9
1988	3.225,1	15,4	3,2	10.768,3	51,6	10,7	20.881,9	20,8
1989	4.682,6	14,2	2,7	17.491,5	53,1	10,3	32.933,4	19,3
1990	8.836,7	13,7	3,1	28.616,0	44,4	10,0	64.400,4	22,4
1991	13.457,8	13,3	3,0	42.530,2	42,0	9,4	101.265,2	22,4
1992	26.890,1	12,9	3,4	80.655,6	38,8	10,3	207.866,9	26,7
1993	46.225,5	11,6	3,5	174.227,9	43,9	13,2	397.179,5	30,0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

Yatırım harcamalarının toplam konsolide bütçe harcamalarının içindeki payı ise, inceleme döneminin ilk yıllarında diğer harcama bileşenlerinden toplam cari harcamalarından az, ancak, transfer harcamalarından fazla olarak gerçekleşmiştir. 1963 yılında yatırım harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı, %27,6 iken toplam cari %49,6 ve transfer harcamaları %22,7 olmuştur. 1969 yılından sonra ise

1975 yılına kadar yatırım harcamaları transfer harcamalarının gerisinde kalmaya devam etmiş, bu yılda ve izleyen üç yılda sürekli cari harcamaların üzerinde olmuştur. 1979 yılında tekrar transfer harcamalarının gerisinde kalmaya başlayan yatırım harcamaları inceleme döneminin sonuna kadar giderek daha da küçük oranlara inmiştir. Yatırım harcamalarının toplam harcamalara oranının en yüksek olduğu 1977 yılından sonra sürekli bir düşüş eğilimi gözlenmiştir. Özellikle 1980 yılından sonra hızlanan bu düşüş, 1984 yılında biraz yavaşlamış olsa da dönem sonunda %11,6'ya kadar düşmüştür. Bu yıllarda dikkati çeken durum, yatırım harcamaları düşerken toplam cari ve transfer harcamalarının sürekli artması ve 1993 yılında bu iki harcama'nın toplam harcamalara oranının bir birine yaklaşmasıdır.

Tablo 4-11: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Başlangıç Ödeneklerinin On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Cari, Milyar TL.).

Dönemler	Yatırım			Transfer			Toplam KB	
	Yüzde			Yüzde			Yüzde	
	BÖ	KH	GSMH	BÖ	KH	GSMH	BÖ	GSMH
Genel Ort. 1963-1993	3.559,8	22,9	4,7	11.881,0	32,4	6,8	27.713,2	20,7
1. On Yıllık Ort. 1963-1972	5,9	24,9	5,0	6,4	24,2	4,9	24,9	20,0
2. On Yıllık Ort. 1973-1982	134,8	27,5	5,7	165,2	29,7	6,1	526,9	20,5
3. On Yıllık Ort. 1983-1993	9.904,2	17,0	3,5	33.326,7	42,3	9,1	77.599,2	21,5

Kaynak: Tablo-14'den hesaplanmıştır.

Yatırım harcamalarının GSMH'ya oranı da bu harcamaların toplam harcamalara oranına benzer bir durum göstermektedir. İnceleme dönemi başında %5 dolaylarında seyreden oran, toplam cari harcamaların gerisinde fakat transfer harcamalarının üzerinde iken, 1969 yılından sonra transfer harcamalarının da gerisine düşmüş, 1975 yılında tekrar transfer harcamalarının üzerine çıkarak, 1977 yılında transfer harcamalarından büyük ve toplam cari harcamalara yaklaşan %8,7 oranıyla toplam inceleme döneminin en yüksek yatırım harcamaları/GSMH oranına ulaşmıştır. Dönemin son yıllarında ise

yatırım harcamaları/GSMH oranı %2,7 ile 1989 yılında görülmüş, 1993 yılında ise bu oran %3,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4-12: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Başlangıç Ödeneklerinin Yıllık Artış Oranları (Cari).

Yıllar	Yatırım			Transfer			Toplam KB	
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde
		KH	GSMH		KH	GSMH		
1963								
1964	2,6	-8,1	-3,9	9,5	-1,9	2,6	11,6	4,6
1965	12,7	4,0	4,7	0,8	-7,0	-6,3	8,4	0,7
1966	21,1	4,2	1,7	16,9	0,6	-1,9	16,2	-2,5
1967	8,0	-3,6	-2,8	14,1	1,9	2,8	12,0	0,9
1968	17,6	3,1	6,1	19,6	4,8	7,9	14,1	3,0
1969	12,4	-4,9	1,2	45,6	23,3	31,2	18,1	6,4
1970	0,7	-10,1	-14,9	7,9	-3,7	-8,8	12,1	-5,3
1971	13,2	-12,0	-13,1	33,2	3,5	2,3	28,7	-1,2
1972	19,4	-11,6	-4,5	53,0	13,3	22,4	35,1	8,0
1973	62,6	35,7	26,4	14,6	-4,4	-10,9	19,8	-6,9
1974	35,2	1,3	-1,9	32,3	-0,9	-4,0	33,4	-3,2
1975	38,8	10,1	10,6	14,6	-9,1	-8,6	26,1	0,5
1976	61,1	12,4	27,9	22,6	-14,4	-2,7	43,2	13,7
1977	63,1	10,6	26,1	93,1	30,9	49,3	47,5	14,1
1978	4,5	-11,5	-29,3	33,2	12,8	-9,9	18,1	-20,1
1979	42,3	-7,1	-16,5	33,4	-13,0	-21,7	53,2	-10,1
1980	67,6	-8,3	-16,9	95,0	6,7	-3,3	82,8	-9,3
1981	89,4	-7,8	28,2	108,9	1,7	41,3	105,3	38,9
1982	17,8	1,1	-11,6	17,6	0,9	-11,8	16,5	-12,6
1983	44,4	0,0	9,2	38,3	-4,2	4,6	44,4	9,2
1984	34,1	4,9	-15,7	24,4	-2,7	-21,8	27,8	-19,6
1985	33,2	-13,9	-11,9	88,4	21,8	24,5	54,7	2,3
1986	18,8	-18,1	-16,1	77,4	22,3	25,3	45,1	2,4
1987	40,7	-7,7	-5,4	68,7	10,8	13,4	52,3	2,4
1988	77,2	-6,2	3,2	96,6	4,0	14,5	89,0	10,0
1989	45,2	-7,9	-14,3	62,4	3,0	-4,1	57,7	-6,9
1990	88,7	-3,5	12,0	63,6	-16,3	-2,9	95,5	16,0
1991	52,3	-3,1	-3,4	48,6	-5,5	-5,7	57,2	-0,2
1992	99,8	-2,7	16,0	89,6	-7,6	10,1	105,3	19,2
1993	71,9	-10,0	1,4	116,0	13,1	27,4	91,1	12,7

Kaynak: Tablo-14'den hesaplanmıştır.

Yatırım harcamalarının on yıllık dönemler itibariyle incelenmesi ise şöyledir; cari fiyatlarla genel ortalama 3.559,8 milyar, birinci on yıllık dönem 5,9 milyar, ikinci on yıllık dönem 134,8 milyar ve üçüncü

on yıllık dönem 9.904,2 milyar lira. Oransal değerler ise; yatırım harcamalarının konsolide bütçe harcamalarına oranı, toplam ortalama %22,9, sırasıyla diğer dönemler, %24,9, %27,5 ve %17. On yıllık dönem incelemesinde yatırım harcamaları/GSMH oranı ise yine sırasıyla, %4,7, %5, %5,7 ve %3,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4-13: Ekonomik Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Başlangıç Ödenekleri Yıllık Değişme Oranlarının On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Cari)

Dönemler	Yatırım			Transfer			Toplam KB	
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde		BÖ	GSMH
		KH	GSMH		KH	GSMH		
Genel Ort. 1963-1993	39,9	-2,4	-0,2	48,0	2,8	5,2	44,1	2,2
1. On Yıllık Ort. 1963-1972	12,0	-4,3	-2,8	22,3	3,9	5,8	17,4	1,6
2. On Yıllık Ort. 1973-1982	48,2	3,7	4,3	46,5	1,1	1,8	44,6	0,5
3. On Yıllık Ort. 1983-1993	55,1	-6,2	-2,3	70,4	3,5	7,7	65,5	4,3

Kaynak: Tablo-14'den hesaplanmıştır.

Bu inceleme, yatırım harcamalarının inceleme döneminin başında diğer harcama bileşenlerinden cari harcamaların gerisinde fakat transfer harcamaların üzerinde iken, ikinci on yıllık dönemde en yüksek ortalama oranlara çıktığı, 1983-1993 dönemini kapsayan üçüncü on yıllık dönemde ise oranın düştüğü ve hem 1973-1982 yıllarını kapsayan ikinci dönemin ve hem de genel ortalamasının altında gerçekleştiğini göstermektedir. Bu biçimiyle konsolide bütçe, inceleme döneminin son yıllarına doğru, yatırım bütçesinden çok bir cari harcama bütçesi olma özelliğini taşımaya başlamıştır.

3-Transfer Harcamaları

Daha önce de belirtildiği gibi, transfer harcamaları, devletin, herhangi bir mal ve hizmet satın almadan, toplumun bazı kesimlerine satın alma gücü aktarmasını ifade etmektedir. Bu tür harcamalara örnek

olarak, iç ve dış borç faiz ödemeleri, çeşitli kamu kuruluşlarına yapılan karşılıksız ödemeler, emekli, dul ve yetimlere, gazi ve şehit ailelerine yapılan ödemeler gösterilebilir.

İnceleme dönemindeki transfer harcamaları Tablo:4-10'da gösterilmektedir. Dönem başında, cari fiyatlarla, 2,9 milyar lira olan bu tür harcamalar, dönem sonunda 174.227,9 milyar liraya çıkmıştır. Transfer harcamalarının dönem içinde bazı yıllarda gerçekleşen değerleri ise; 1971 yılında 10,5 milyar lira, 1977 yılında 66,3 milyar lira, 1980 yılında 229,9 milyar lira, 1981 yılında 480,1 milyar lira, 1985 yılında 1.829,5 milyar lira 1991 yılında 42.530,2 milyar lira olmuştur. Bu yıllara dikkat çekilmesinin nedeni, harcamaların bir önceki yıla göre yüksek oranda artmasıdır. Diğer önemli bir konu da artış oranının özellikle 1985 yılından sonra hızlanmasıdır. Bu yıllarda transfer harcamalarının içinde iç ve dış borç faiz ödemelerinin yer alması nedeniyle önemli oranlarda artışlar olmuştur. Nitekim, yıllık artış oranlarına bakıldığı zaman da bunu açık bir biçimde görmek mümkündür (Tablo:4-12); 1971 yılında %33,2, 1977 yılında %93,1, 1981 yılında %108,9, 1988 yılında %96,6 ve 1993 yılında %116.

On yıllık dönemler dikkate alındığında ise, toplam dönem ortalaması 11.881 milyar lira iken, birinci ve ikinci on yıllık dönem ortalamaları bu miktarın çok altında kalmış, sırasıyla 6,4, 165,2 milyar lira olarak gerçekleşmiş, üçüncü on yıllık dönemde ise hızlı bir artış göstererek 33.326,7 milyar lira ile dönem ortalamasının üç katı büyüklüğe ulaşmıştır. Bu durum, özellikle 1980 sonrasında, diğer kamu harcamalarında olduğu gibi transfer harcamalarında da artış olduğunu göstermektedir. Cari fiyatlarla yapılan bu inceleme yüksek enflasyonun etkisini de yansıttığından yanıltıcı olmaktadır. Bu nedenle, transfer harcamalarının hem toplam konsolide bütçe harcamaları ve hem de GSMH'ya oranındaki gelişmelerine de bakmak gerekmektedir.

Transfer harcamalarının toplam konsolide bütçe harcamalarına oranı, inceleme döneminde, %32,4 olarak gerçekleşmiştir. Birinci on yıllık dönemde bu oranın altında bir oranla %24,2 iken giderek artmış, ikinci on yıllık dönemde toplam dönem ortalamasına yaklaşmıştır. Bu dönemde, ortalama, %29,7 olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü on yıllık dönemde ise, hızlı bir artış göstererek, %42,3'e çıkmıştır.

Transfer harcamalarının GSMH'ya oranındaki gelişmeler ise, toplam dönem ortalaması %6,8 iken birinci ve ikinci dönemde bu oranın altında, sırasıyla, %4,9 ve %6,1 olmuş, üçüncü dönemde ise yine hızlı bir artışla toplam dönem ortalamasının da üzerine çıkarak %9,1 olmuştur. İnceleme döneminde transfer harcamalarının GSMH'ya oranının en yüksek olduğu yıl ise %13,2 ile 1993 yılı olmuştur.

Transfer harcamalarına ilişkin yapılan bu incelemeler, dönem içinde dalgalanmalar göstermekle birlikte, özellikle, 1980 yılından sonra toplam kamu harcamaları içinde bu tür harcamaların hem miktar ve hem de oran olarak hızla arttığını göstermektedir.

d-İşlevsel Ayrıma Göre Kamu Harcamaları

Daha önce de belirtildiği gibi, çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de kamu harcamalarının işlevsel ayrımı üzerinde durulacaktır. Türk Bütçe Sistemi'nde kamu harcamalarının, zaman zaman farklılıklar gösterse de genellikle; genel hizmetler, savunma, adalet-yargı, tarım-orman-köy, su işleri, karayolları, bayındırlık, ulaştırma, madencilik, eğitim, sağlık, kültür-turizm, sosyal hizmetler gibi işlevsel ayrımı yapılmaktadır. Çalışmada, yukarıda belirtilen işlevsel ayrımın sadece Sağlık, Savunma-Güvenlik, Eğitim, Genel Hizmetler ve Adalet-Yargı harcamaları üzerinde durulacaktır. Sayısal verilerin elde edilmesinde

kaynak olarak, Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün çeşitli yayınları, çeşitli yıllara ilişkin bütçelerin gerekçeleri ile Bütçe ve Kesin Hesap Kanunları kullanılmıştır. İşlevsel ayırım, hizmetin görülebilmesinde birbiriyle ilişkili kurum harcamaları dikkate alınarak elde edilmeye çalışılmış ve bu ayrıntılı olarak açıklanmıştır. İncelemede, yukarıda ekonomik ayırımında olduğu gibi, inceleme dönemine ilişkin harcama miktarlarının cari fiyatlarla yıllık değerleri, bu değerlerin yıllık değişme oranları, toplam Konsolide Bütçe Harcamaları (KBH) ve GSMH ile olan oransal ilişkileri ele alınacaktır.

1-Sağlık Harcamaları

Cumhuriyet döneminde, 1920 yılında kurulan ilk bakanlar kurulu niteliğindeki I. İcra Vekilleri Heyeti'nde sağlık işlerinden sorumlu olmak üzere, Sağlık Bakanlığı da yer almıştır. Böylece, sağlık sorunlarının çözümü için ilk ciddi adımlar atılmıştır. Bu, devletin sağlık hizmetlerine verdiği önemin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Devlet tarafından yerine getirilen bu hizmet, sadece Sağlık Bakanlığı çalışmaları ve harcamaları ile sınırlı kalmamış, zaman içinde sağlık hizmeti veren bir çok kurum ve kuruluş ortaya çıkmıştır. Bu kurumsal yapılanmada harcamaları, bütçe içi ve bütçe dışı harcamalar olarak sınıflandırmak mümkündür. Konsolide bütçe kaynaklarından, devlet memurları ve diğer kamu görevlileri ile bunların bakmakla yükümlü oldukları aile bireyleri ile TC. Emekli Sandığı'ndan emekli, dul ve yetim aylığı alanlar yararlanmaktadır. Ayrıca, bütçe kaynakları, kendi gelirleri yetersiz kalması halinde, Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) ile Bağ-Kur'u da finanse etmek için kullanılmaktadır. Bütçe dışı kaynak olarak sağlık hizmeti veren veya sağlık harcaması yapan kuruluşlar ise; bağımsız bütçeli kuruluşlar, belediyeler, kamu iktisadi kuruluşları,

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, Geliştirme ve Destek Fonu, SSK ve Bağ-Kur'dur.

Sağlık sektörünün, dolayısıyla sağlık harcamalarının tümünü kapsayan bir çalışma yapmak, herşeyden önce, doğrudan ya da dolaylı sağlık hizmeti veren tüm kuruluşların harcamalarının incelenmesini, bu kurum ve kuruluşların harcama kaynak ve miktarları ile bunlardan yararlanma biçim ve koşullarının da ayrıntılı olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bağımsız bir çalışma olabilecek büyüklükteki bu konunun gerektirdiği sayısal verilerin toplanması ve derlenmesi de çeşitli zorluklar nedeniyle çalışmanın büyüklüğünü artırmaktadır. Tüm bu nedenlerle ve esasen Türkiye'de kamu harcamalarının belirtilen dönem için incelemesinin yapılması amaçlandığından, Sağlık Harcamaları başlığı altında, Sağlık Sektörünün en önemli kısmını oluşturan, Sağlık Bakanlığı harcamaları ile buna ek olarak Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü¹ harcamaları ele alınmıştır.

Sağlık harcamalarının, inceleme dönemine ilişkin başlangıç ödenekleri cari fiyatlarla Tablo:4:14'de gösterilmektedir. Tablo'dan da görüldüğü gibi, sağlık harcamaları, cari fiyatlarla, 1963 yılında 0,5 milyar lira iken, 1993 yılında 18.031,4 milyar lira olmuştur. Toplam inceleme dönemi süresince, genellikle istikrarlı bir artış eğilimi gözlenmektedir. Artış eğilimi, 1973 yılında hızlanmış, 1978 yılında bir önceki yıla göre %93 oranında artarak, 14,5 milyar liraya ulaşmıştır.

¹ Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, ilk kez 1839 yılında merkezi İstanbul'da olmak üzere Avrupa Devletlerinin öncülüğünde, Meclisi Kebiri Umuru Sıhhiye (Uluslararası Yüksek Sağlık Kurulu) adı ile kurulmuş, 1924 yılında ise, bugünkü adı ile değiştirilerek katma bütçeli bir kuruluş olarak yeniden düzenlenmiştir. Genel Müdürlüğün amacı, uluslararası geçiş yollarının kesiştiği, uzun kara ve deniz sınırları olan Türkiye'de bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek ve uluslararası karantina işlerini yapmak olarak belirlenmiştir.

Ancak, 1980 yılına kadar devam eden bu durum, 1980-1981 yılları arasında değişmiş ve harcamalarda düşme eğilimi başlamıştır. Bu yıllarda harcama miktarları sırasıyla cari fiyatlarla 41,2 milyar, 38,2 milyar ve 44,9 milyar lira olmuştur. 1983 yılından sonra ise tekrar artma eğilimine girmiştir. İnceleme döneminin yıllık değişme oranının en yüksek olduğu yıl %131,3 ile 1989 yılı olmuştur. Yüksek artış oranı 1990 yılında da devam etmiş ancak, bu yıldan sonra, inceleme döneminin son üç yılında yıllık değişme oranlarında düşme eğilimi gözlenmiştir.

On yıllık dönem incelemelerinde ise (Tablo:4-15), genel ortalama cari fiyatlarla 1.274,5 milyar lira, olmuştur. 1963-1972 yılları arasında kapsayan birinci on yıllık dönemde cari fiyatlarla 0,9 milyar lira düzeyinde gerçekleşen ortalama, ikinci on yıllık dönemde artarak 18,8 milyar liraya çıkmıştır. Üçüncü dönemde ise, 3.574 milyar lira olmuştur.

Cari fiyatlarla artış eğiliminde olmakla birlikte oransal incelemede, sağlık harcamalarının hem KBH, hem de GSMH içindeki payında önemli değişikliklerin olmadığı görülmektedir. İnceleme dönemi süresince ortalama olarak KBH'larının %3,2'si, GSMH'nın da %0,8'i sağlık harcamalarına ayrılmıştır. Özellikle üçüncü dönemde GSMH'ya oranda değişiklik olmazken, sağlık harcamaları/KBH oranı %2,7'ye kadar düşmüştür. Sağlık harcamalarının KBH'larından aldığı payın en düşük olduğu yıl ise, %2 ile 1986 yılı olmuştur. Aslında, oransal incelemede önemli sayılabilecek değişikliklerin olmaması sağlık harcamalarına verilen önemde de değişme olmadığını göstermektedir. Oysa, inceleme dönemi süresince nüfus artışlarının dikkate alınarak, sağlık harcamalarına gerek KBH ve gerekse GSMH içinden ayrılacak payın buna göre belirlenmesi gerekmektedir.

2-Savunma-Güvenlik Harcamaları

Savunma harcamaları, ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden, ülke bütünlüğüne yönelik tehdidin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları pay olup, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlayan harcamalardır (Maliye Bakanlığı, 1993: 11). Bu harcamalar teknolojik gelişime koşut artan bir eğilimle devam etmektedir. Bir ülkenin güvenlik fonksiyonu, o ülkenin kabul edebileceği risk derecesine bağlıdır. Böylesine soyut bir gereğe dayanan savunma harcamalarının optimum miktarda yapılması, risk faktörünün iyi belirlenmesine ve “yeterli güvenlik düzeyi”nin saptanmasına bağlıdır. Bu saptamadan sonra ancak optimal ölçekte bir savunma harcamasını yapmak mümkün olabilecektir. Doğal olarak, gerek duyulandan fazla savunma harcaması yapmak, ülke refahından gereksiz vazgeçişe neden olacaktır. Bu nedenle, bu tür harcamalarda denge, yapılacak harcamaların yeterince ve kabul edilebilir risk ile yapılma trade-off’undadır (Maliye Bakanlığı, 1993: 12).

Tam rekabet koşullarını taşıyan bir piyasada talep, harcanabilir gelirin bir fonksiyonuyken, savunma harcamalarında talep, varolan teknolojinin ve potansiyel düşmanın fonksiyonudur. Talep fonksiyonları arasındaki bu farklılık, özellikle savunma harcamalarının boyutunun belirlenmesinde savunma gereksinimlerinin çok iyi saptanmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkenin jeopolitik ve jeostratejik yapısı, ülkeler arası bağlantıları, dış politika tercihleri, nüfus potansiyeli, askeri eğitim düzeyi, ekonomik ve teknolojik yapısı, bütçe olanakları ve kendisine yönelik tehdit hakkındaki yeterli, ve güvenilir bilgiler “ne kadar savunma harcaması” yapılması gerektiğinin saptanmasında etkili olan faktörlerdir.

Tablo 4-14 İşlevsel Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Harcamaları (Milyar TL.)

Yıllar	Sağlık ¹			Savunma-Güvenlik ²			Eğitim ³		
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde	
		KB	GSMH		KB	GSMH		KB	GSMH
1963	0,5	3,9	0,7	3,2	25,6	4,8	2,1	16,9	3,1
1964	0,5	3,5	0,7	3,6	24,8	5,0	2,3	16,1	3,2
1965	0,6	3,6	0,7	3,7	24,1	4,9	2,5	16,2	3,3
1966	0,7	3,6	0,7	4,2	23,1	4,6	2,7	14,8	3,0
1967	0,7	3,4	0,7	4,8	22,1	4,7	3,0	13,9	3,0
1968	0,8	3,4	0,7	5,3	22,9	4,7	3,6	15,5	3,2
1969	0,9	3,2	0,7	5,4	20,2	4,3	3,5	13,1	2,8
1970	1,1	3,1	0,7	6,3	18,2	4,3	3,7	10,7	2,5
1971	1,6	3,3	0,8	9,4	19,1	4,9	1,7	3,5	0,9
1972	1,8	3,3	0,7	10,4	19,2	4,3	8,5	15,6	3,5
1973	2,7	3,9	0,9	14,0	20,7	4,5	10,8	16,0	3,5
1974	3,1	3,8	0,7	18,0	21,8	4,2	15,8	19,2	3,7
1975	4,6	3,8	0,9	24,1	20,1	4,5	18,0	15,0	3,4
1976	5,3	3,3	0,8	31,2	19,2	4,6	26,3	16,2	3,9
1977	7,5	3,0	0,9	43,9	17,7	5,0	31,9	12,8	3,7
1978	14,5	4,0	1,1	56,9	15,7	4,4	34,7	9,6	2,7
1979	25,2	4,0	1,1	105,0	16,6	4,8	63,4	10,0	2,9
1980	41,2	3,6	0,9	222,5	19,4	5,0	117,6	10,2	2,7
1981	38,6	2,4	0,6	294,6	18,0	4,5	193,8	11,9	3,0
1982	44,9	2,5	0,5	329,1	18,6	3,8	242,0	13,7	2,8
1983	70,5	2,4	0,6	491,8	16,9	4,3	383,2	13,1	3,3
1984	101,2	2,2	0,6	715,1	15,8	3,9	459,8	10,2	2,5
1985	150,3	2,1	0,5	1.033,9	14,1	3,7	616,1	8,4	2,2
1986	220,6	2,0	0,6	1.583,5	14,4	4,0	839,6	7,6	2,1
1987	372,2	2,2	0,6	2.222,6	13,1	3,8	1.250,6	7,4	2,1
1988	640,9	2,2	0,6	3.904,2	13,4	3,9	2.411,9	8,3	2,4
1989	1.482,3	3,0	0,9	7.812,3	15,8	4,6	4.017,8	8,1	2,4
1990	3.213,4	3,6	1,1	14.511,9	16,3	5,1	11.011,9	12,3	3,8
1991	5.221,7	3,2	1,2	27.440,9	16,6	6,1	18.141,4	11,0	4,0
1992	9.809,7	3,4	1,3	47.642,9	16,7	6,1	39.353,9	13,8	5,0
1993	18.031,4	3,6	1,4	83.419,5	16,8	6,3	81.163,0	16,4	6,1

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Genel ve Adalet Hizmetleri, 1993; Eğitim Hizmetleri (1980-1992), 1992; Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993), 1993 ve Bütçe Gerekçeleri.

¹ Sağlık Bakanlığı ve Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü toplamı.

² Milli Savunma Bakanlığı, Savunma Sanayii Destekleme Fonu, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı toplamı.

³ Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversiteler toplamı.

⁴ TBMM, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Başbakanlık ve Bağlı Kuruluşlar, Dışişleri Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı toplamı.

⁵ Adalet Bakanlığı, Sayıştay Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, Danıştay Başkanlığı ve Yargıtay Başkanlığı toplamı (Askeri Yargı hariç).

Tablo 4-14 Devam

Yıllar	Genel Hizmetler ⁴			Adalet-Yargı ⁵		
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde	
		KB	GSMH		KB	GSMH
1963	0,4	2,9	0,5	0,3	2,4	0,4
1964	0,4	2,8	0,6	0,3	2,1	0,4
1965	0,5	3,1	0,6	0,3	2,3	0,5
1966	0,6	3,4	0,7	0,4	2,1	0,4
1967	0,7	3,2	0,7	0,4	1,9	0,4
1968	0,8	3,4	0,7	0,4	1,9	0,4
1969	0,9	3,5	0,7	0,5	1,7	0,4
1970	1,3	3,7	0,9	0,6	1,6	0,4
1971	1,8	3,8	1,0	0,8	1,7	0,4
1972	1,9	3,5	0,8	0,8	1,5	0,3
1973	2,9	4,2	0,9	1,3	1,9	0,4
1974	3,3	4,0	0,8	1,3	1,6	0,3
1975	4,0	3,4	0,8	2,2	1,8	0,4
1976	4,9	3,0	0,7	2,2	1,3	0,3
1977	6,7	2,7	0,8	3,5	1,4	0,4
1978	9,4	2,6	0,7	4,5	1,2	0,3
1979	15,5	2,5	0,7	7,7	1,2	0,4
1980	28,0	2,4	0,6	12,4	1,1	0,3
1981	32,8	2,0	0,5	17,1	1,0	0,3
1982	45,7	2,6	0,5	22,2	1,3	0,3
1983	69,2	2,4	0,6	34,3	1,2	0,3
1984	102,9	2,3	0,6	47,3	1,0	0,3
1985	165,4	2,3	0,6	66,0	0,9	0,2
1986	246,1	2,2	0,6	93,5	0,8	0,2
1987	366,5	2,2	0,6	157,7	0,9	0,3
1988	626,8	2,2	0,6	240,2	0,8	0,2
1989	1.326,1	2,7	0,8	528,8	1,1	0,3
1990	2.596,2	2,9	0,9	1.050,5	1,2	0,4
1991	4.462,9	2,7	1,0	2.060,7	1,2	0,5
1992	8.690,9	3,0	1,1	3.575,5	1,3	0,5
1993	12.788,7	2,6	1,0	5.297,1	1,1	0,4

Tablo 4-15 İşlevsel Ayrıma Göre Konsolide BütçeHarcamalarının On Yıllık Dönemler İtibariyle Ortalamaları (Milyar TL.)

Dönemler	Sağlık ¹			Savunma-Güvenlik ²			Eğitim ³		
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde	
		KB	GSMH		KB	GSMH		KB	GSMH
Genel Ort. (1963-1993)	1.274,5	3,2	0,8	6.192,7	18,6	4,6	5.175,4	12,5	3,1
1. Dönem (1963-1972)	0,9	3,4	0,7	5,6	21,9	4,6	3,4	13,6	2,8
2. Dönem (1973-1982)	18,8	3,4	0,8	113,9	18,8	4,5	75,4	13,5	3,2
3. Dönem (1983-1993)	3.574,0	2,7	0,8	17.343,5	15,4	4,7	14.513,6	10,6	3,3

Kaynak: Tablo:4-14'den hesaplanmıştır.

Tablo 4-15 Devam

Dönemler	Genel Hizmetler ⁴			Adalet-Yargı ⁵		
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde	
		KB	GSMH		KB	GSMH
Genel Ort. (1963-1993)	1.019,5	2,9	0,7	426,8	1,4	0,4
1. Dönem (1963-1972)	0,9	3,3	0,7	0,5	1,9	0,4
2. Dönem (1973-1982)	15,3	2,9	0,7	7,4	1,4	0,3
3. Dönem (1983-1993)	2.858,3	2,5	0,8	1.195,6	1,0	0,3

Türkiye'de savunma harcamaları önemli ölçüde bütçe kaynaklarına dayanmaktadır. Milli Savunma Bakanlığı (MSB) bütçesi bu harcamaların önemli bir kısmını oluşturmakla birlikte, bunun dışında başka kaynaklar da vardır. Barış dönemlerinde İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan, ancak savaş halinde Türk Silahlı Kuvvetleri içinde yer alan Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı ayrı bütçelerle finanse edilmektedir.

Savunma harcamalarının diğer önemli kaynaklarından biri de Savunma Sanayii Destekleme Fonu'dur.² 1985 yılında kurulan fon ile,

² 7 Kasım 1985 tarihinde kabul edilen, 3238 sayılı yasa ile Savunma Sanayii Destekleme Fonu kurulmuştur. Fonun amacı, modern bir savunma sanayiinin kurulabilmesi için yerli ve yabancı girişimciler tarafından yapılacak savunma sanayii yatırımlarının desteklenmesi için sürekli ve istikrarlı bir finansman kaynağı oluşturmaktır. Fonun kaynakları; genel bütçeden ayrılacak pay, alkollü

savunma sanayi alanında yatırım yapacak olan yerli ve yabancı girişimciler desteklenmekte ve özellikle yerli yatırımcıların yabancı yatırımcılarla ortak yatırım yapmaları teşvik edilerek, bu yolla modern savunma sanayii kurulmaya çalışılmaktadır.

Çalışmada, inceleme dönemi için Savunma-Güvenlik Harcamaları olarak, Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi ile Savunma Sanayii Destekleme Fonu harcamalarına ilave olarak, iç güvenliğin sağlanmasında görevli kurumların yaptıkları harcamalar da dikkate alınmıştır. Bu kurumlar ise şunlardır; İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı.

Tablo:4-14'den de görülebildiği gibi, cari fiyatlarla savunma güvenlik harcamaları, inceleme döneminin başında 3,2 milyar lira iken zaman içinde artarak, 1993 yılında 83.419,5 milyar liraya çıkmıştır. Dönem başından itibaren devam eden istikrarlı artış eğilimi, 1979 yılından sonra hızlı bir artış dönemine girmiştir. bu yılda bir önceki yıla göre %84,4 oranında artan harcamalar, 105 milyar lira olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılı ise, %111,9 artış oranıyla 222,5 milyar liraya çıkmıştır. Bu oran inceleme döneminin en yüksek oranıdır. Benzeri bir artış 1989 yılında yaşanmıştır. Bu yıldaki %100,1 oranı, inceleme döneminin ikinci en yüksek yıllık artış oranıdır. Harcama miktarı ise,

---

içki ile tütün tüketiminden alınacak fon payı, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'ndan yapılacak transferler, Milli Piyango ve Spor-Toto, Spor-Loto ve at yarışları gibi şans oyunları gelirlerinden yapılacak fon kesintileri, Akaryakıt Tüketim Vergisi gelirinden yapılacak kesinti, Gelir ve Kurumlar Vergisi ödemelerinin Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği fon payı, MSB bütçesinden ayrılacak pay, fonun mal varlığından elde edeceği gelirler, Bedelli Askerlik gelirleri, hafif silah ithalatı ve satışından elde edilecek gelir ile bağış ve yardımlardır.

7.812,3 milyar liradır. Dikkati çeken önemli konu, bu tür harcamalarda, özellikle 1980 sonrasında hızlı bir artış gözlenmesidir.

1980 sonrasında gözlenen bu hızlı artış, on yıllık dönem incelemelerinde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır; cari fiyatlarla, toplam dönem ortalaması 6.192,7 milyar lira iken, birinci on yıllık dönemde, 5,6 milyar lira, ikinci on yıllık dönemde 113,9 milyar lira ve 1983-1993 yılları arasını kapsayan üçüncü on yıllık dönemde ise, 17.343,5 milyar lira olmuştur.

Toplam KBH ile GSMH'ya oranlarına bakıldığında ise, yukarıda 1980 sonrasında görülen artış burada da ortaya çıkmaktadır. İnceleme dönemi başında yüksek olan her iki oran, yıldan yıla istikrarsız bir eğilim gösterse de 1980'li yıllara kadar azalma yönündedir. 1963 yılında KBH içindeki payı %25,6 ve GSMH'daki payı %4,8 iken bu değerler sırasıyla, %15,7 (1975 yılı)'ye ve %3,7 (1985 yılı)'ye kadar düşmüştür. Ancak İnceleme döneminin son yıllarında tekrar artarak, 1980 yılında KBH'nın %19,4'üne ve GSMH'nın da 1993 yılında 6,3'üne çıkmıştır.

On yıllık ortalamalarda ise, genel ortalama KBH'da %18,6 iken GSMH'da %4,6 olmuştur. Diğer dönemlerdeki her iki ortalama sırasıyla, %21,9 ve %4,6; %18,8 ve %4,5; %15,4 ve %4,7 olarak gerçekleşmiştir.

Savunma-Güvenlik harcamalarına ilişkin yapılan bu inceleme, bu tür harcamaların toplam kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturduğunu ve bu önemin özellikle 1980 sonrasında daha da arttığını göstermektedir.

Tablo 4-16 İşlevsel Ayrıma Göre Konsolide Bütçe Harcamalarının Yıllık Değişme Oranları

Yıllar	Sağlık ¹			Savunma-Güvenlik ²			Eğitim ³		
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde	
		KB	GSMH		KB	GSMH		KB	GSMH
1963									
1964	5,6	-8,2	-1,1	11,5	-3,0	4,5	9,5	-4,7	2,6
1965	8,9	1,0	1,2	4,8	-2,8	-2,6	8,7	0,8	1,0
1966	19,0	0,7	-0,1	13,3	-4,1	-4,9	8,0	-8,6	-9,4
1967	12,3	-5,0	1,1	13,1	-4,3	1,9	11,1	-6,0	0,1
1968	7,4	-0,5	-3,1	11,6	3,4	0,7	20,0	11,2	8,3
1969	7,3	-6,6	-3,4	1,2	-11,9	-8,8	-2,8	-15,3	-12,4
1970	24,7	-4,0	5,4	17,3	-9,7	-0,9	5,7	-18,6	-10,7
1971	51,8	7,4	16,5	48,5	5,0	13,9	-54,1	-67,5	-64,7
1972	10,9	0,1	-11,3	11,3	0,5	-11,0	400,0	351,3	299,9
1973	48,4	19,5	15,3	34,0	7,9	4,1	27,1	2,3	-1,2
1974	17,8	-3,3	-14,5	28,3	5,3	-7,0	46,3	20,1	6,1
1975	46,0	0,1	16,4	34,3	-7,9	7,1	13,9	-21,9	-9,2
1976	16,0	-14,3	-7,9	29,3	-4,4	2,6	46,1	8,0	16,0
1977	42,1	-7,1	9,9	40,8	-8,0	8,9	21,3	-20,7	-6,2
1978	93,0	32,6	30,5	29,7	-10,9	-12,3	8,8	-25,3	-26,4
1979	73,3	-1,1	1,7	84,4	5,3	8,2	82,7	4,3	7,2
1980	63,6	-9,7	-18,9	111,9	16,9	5,1	85,5	2,4	-8,0
1981	-6,2	-34,1	-36,5	32,4	-7,0	-10,4	64,8	15,8	11,5
1982	16,1	7,4	-12,9	11,7	3,4	-16,2	24,9	15,5	-6,3
1983	57,1	-4,8	18,8	49,4	-9,5	13,0	58,3	-4,1	19,7
1984	43,6	-7,3	-9,7	45,4	-6,2	-8,6	20,0	-22,6	-24,6
1985	48,4	-8,2	-1,9	44,6	-10,6	-4,4	34,0	-17,2	-11,4
1986	46,8	-2,5	3,7	53,2	1,7	8,1	36,3	-9,5	-3,8
1987	68,7	9,2	13,4	40,4	-9,2	-5,6	49,0	-3,6	0,1
1988	72,2	0,6	0,3	75,7	2,6	2,3	92,9	12,7	12,3
1989	131,3	35,8	36,5	100,1	17,5	18,1	66,6	-2,2	-1,7
1990	116,8	20,4	28,6	85,8	3,2	10,2	174,1	-52,2	62,6
1991	62,5	-12,1	3,1	89,1	2,2	20,0	64,7	-10,9	4,5
1992	87,9	8,5	9,1	73,6	0,3	0,8	116,9	25,3	26,0
1993	83,8	6,0	8,4	75,1	0,9	3,2	106,2	18,9	21,6

Kaynak: Tablo:4-14'den hesaplanmıştır.

Tablo 4-16 Devam

Yıllar	Genel Hizmetler ⁴			Adalet-Yargı ⁵		
	BÖ	Yüzde		BÖ	Yüzde	
		KB	GSMH		KB	GSMH
1963						
1964	10,5	-3,9	3,5	3,0	-10,4	-3,5
1965	19,9	11,2	11,5	14,9	6,6	6,8
1966	29,1	9,3	8,4	11,0	-6,1	-6,8
1967	13,3	-4,2	2,0	4,4	-11,7	-6,0
1968	15,2	6,7	3,9	6,7	-1,2	-3,8
1969	16,1	1,1	4,5	8,2	-5,8	-2,6
1970	37,1	5,6	15,9	20,0	-7,6	1,4
1971	45,3	2,7	11,5	48,6	5,1	14,0
1972	3,7	-6,4	-17,0	0,2	-9,5	-19,8
1973	49,6	20,5	16,3	56,7	26,2	21,8
1974	14,9	-5,7	-16,7	-1,8	-19,4	-28,8
1975	22,9	-15,8	-2,1	68,9	15,8	34,6
1976	21,8	-10,0	-3,3	0,5	-25,7	-20,2
1977	36,6	-10,7	5,6	58,4	3,6	22,5
1978	39,8	-4,0	-5,5	29,1	-11,3	-12,7
1979	65,2	-5,7	-3,1	73,6	-0,9	1,8
1980	80,0	-0,7	-10,7	59,9	-11,8	-20,7
1981	17,4	-17,5	-20,5	38,6	-2,6	-6,2
1982	39,1	28,7	4,4	29,8	20,1	-2,6
1983	51,6	-8,2	14,6	54,2	-6,6	16,6
1984	48,6	-4,1	-6,6	37,9	-11,0	-13,3
1985	60,8	-0,6	6,3	39,6	-13,7	-7,7
1986	48,8	-1,2	5,1	41,7	-6,0	0,0
1987	48,9	-3,6	0,1	68,7	9,2	13,4
1988	71,1	-0,1	-0,4	52,3	-11,0	-11,3
1989	111,6	24,2	24,9	120,1	29,3	29,9
1990	95,8	8,7	16,1	98,6	10,3	17,8
1991	71,9	-7,1	9,1	96,2	6,1	24,5
1992	94,7	12,5	13,1	73,5	0,2	0,8
1993	47,1	-15,2	-13,2	48,2	-14,6	-12,6

3-Eğitim Harcamaları

Eğitim harcamaları, üretim ve tüketim harcamaları olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Eğitim hizmetinden yararlanan bireyin iş

görme yeteneği artacağı gibi, bunun doğal sonucu olarak da elde edeceği geliri de artacaktır. Eğitilmiş insanların sayısının ve niteliğinin artması da ülke ekonomisinde kaynak verimliliğini arttıracaktır. Dolayısıyla, eğitim, sadece bu hizmetten yararlananların yaşam düzeyini etkilemez, aynı zamanda toplumun tümü üzerinde de etkide bulunur. Bu biçimiyle bu tür harcamalar, ekonomik ve sosyal yaşamın tümünü kapsar (Musgrave, 1966:31; Meier, 1971:607).

Eğitim harcamalarının getirisi, çoğu kez alternatif yatırım harcamalarına göre daha uzun sürede elde edilir. En az on ile yirmi yıllık bir temel eğitim ve daha üst eğitim için geçecek süreye gerek duyulduğu dikkate alınır, bu tür harcamaların uzun dönemli planlamasının yapılması gerektiği ortaya çıkar. Öte yandan bu tür harcamaların toplumsal maliyeti ile toplumsal getirisi karşılaştırılmalıdır. Eğitim için bina, araç gereç ve öğretmenlerin eğitilmesi için yapılan harcamaların yanında, eğitim gören insanların bu sürede çalışmamalarından dolayı ülke ekonomisinde yol açacakları emek gücündeki kayıplarında dikkate alınması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde genellikle emek faktörü arzının talep edilen miktardan daha fazla olması, işgücü kaybının önemini azaltacağı gibi, eğitim gören bireylerin eğitimlerinin tamamlanmasından sonra üretkenliklerinin artması ülkenin kalkınmasında olumlu etkide bulunacaktır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerde eğitimin önemi ve uzun dönemli eğitim planlamasının yapılmasının gerekliliği daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Eğitim harcamalarının uzun dönemli planlanma gerektirmesi, getirisinin alternatif yatırımlara göre ³ daha uzun dönemde ortaya

---

³ Yatırım planlaması teorisine göre yatırımlar, mikro ve makro düzeylerde ele alınabilir. Yatırımlar, makro düzeyde, ekonominin gelişmesi için alternatif yatırım alanlarının belirlenmesi; her durumda uygulanabilecek optimum sermaye

çıkması ve toplumsal gereksinimlerin önceden tahmin edilerek miktar ve zamanlama olarak doğru kararlar alınarak uygulanmasının zorunlu olması, bu tür harcamaların kamusal nitelikli olmasına yol açmaktadır. Devlet, uzun dönemli yatırımlar yapabilir ve getirisinin bireysel yanından çok toplumsal yanının üzerinde durur.

Türkiye’de 1963-1993 dönemine ilişkin, cari fiyatlarla eğitim harcamaları, Tablo:4-14’te ve bu harcamaların yıllık değişme oranları da Tablo:4-15’de yer almaktadır. inceleme döneminin başında eğitim harcamaları başlangıç ödenekleri 2,1 milyar liradır. 1967 yılında bir önceki yıla göre %11,1 oranında artarak, 3 milyar liraya çıkmıştır. 1969 ve 1971 yıllarında yıllık artış oranları azalma yönünde olarak, sırasıyla, 3,5 milyar lira ve 1,7 milyar lira olmuştur. 1972 yılında ise, inceleme döneminin en yüksek artış oranı olan %400 ile 8,5 milyar liraya çıkmıştır. Bu yıldan, inceleme döneminin sonuna kadar yıllık değişiklikler, artış yönünde olmuş ve 1990 yılında dönemin ikinci yüksek artış oranıyla, 11.011,9 milyar lira olarak gerçekleşmiştir. inceleme dönemi sonundaki miktarı ise, 81.163 milyar lira olmuştur.

Eğitim harcamalarının on yıllık ortalamalarına bakıldığında; genel ortalamanın 5.175,4 milyar lira olduğu görülmektedir. Birinci on yıllık dönemde 3,4 milyar lira, ikinci on yıllık dönemde, 75,4 milyar lira ve üçüncü on yıllık dönemde de 14.513 milyar lira olarak gerçekleşmiştir.

Eğitim harcamalarının KBH ve GSMH’ya oranları da yine Tablo:4-14’de verilmektedir. KBH’na oranı dönem başında %16,9 iken inceleme dönemi sonunda fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

---

birikimi yapısının ve toplumsal tercihlerin zamanlamasının optimum düzeyde karşılandığı varsayımı ile, mikro düzeyde ise, alternatif yatırım projelerinin sıralanarak bunlardan veri sermaye yapısına göre en optimum olanının tercih edilmesiyle yapılır (Musgrave, 1966:31; Meier, 1971, 608).

1993 yılında eğitim harcamalarının KBH'na oranı dönem başı oranına yaklaşan değerle %16,4 olmuştur. Dönem süresince en düşük oran %3,5 ile 1971 yılında, en yüksek oran ise %19,2 ile 1974 yılında gerçekleşmiştir. Eğitim harcamalarının GSMH'ya oranlarındaki değerler ise, inceleme dönemi başında %3,1 ve dönem sonunda da %6,1 olmuştur. Yine KBH'larına oranın en düşük olduğu yıl olan 1971 yılı GSMH'ya oranın da en düşük olduğu yıl olmuştur. Burada 1990'lı yıllarda eğitim harcamaları/GSMH oranının inceleme döneminin en yüksek değerleri olduğu dikkat çekmektedir.

Eğitim harcamalarıyla ilgili oransal değerlerde on yıllık dönem incelemesinde ise (Tablo:4-15); KBH'larına oranın toplam dönem ortalaması %12,5; birinci on yıllık dönem %13,6; ikinci dönem %13,5 ve üçüncü on yıllık dönem %10,6 olmuştur. GSMH'ya oranlarda ise, genel ortalama %3,1; birinci on yıllık dönem %2,8; ikinci on yıllık dönem %3,2 ve üçüncü on yıllık dönem de %3,3'dür.

Kamu harcamalarının işlevsel ayrımında buraya kadar incelenen Sağlık, Savunma-Güvenlik ve Eğitim harcamalarının genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse; konsolide bütçe harcamalarından en az pay ayrılan harcama türünün sağlık harcamaları en çok payın ayrıldığı harcama türünün de Savunma-Güvenlik harcamaları olduğu, ikinci sırada gelen eğitim harcamalarının, bazı yıllarda Savunma-Güvenlik harcamalarına yaklaşıp da dönem süresince daima bunun gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu harcama yapısı, devletin savunma-güvenlik harcamalarına daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Sözkonusu üç tür harcama arasında en büyük payın savunma-güvenlik harcamalarına ayrılmasının toplumun refahı pahasına yapıldığının söylenmesi mümkündür.

4-Genel Hizmet Harcamaları

Devletin işlevlerinden olan üç ayrı gücün, (yasama, yürütme ve yargı) değişik yollardan işbaşına gelen ayrı organlar tarafından kullanılması uygulaması Türkiye’de ilk kez 1876 Anayasası’nda yer almıştır. Güçler ayrılığı ilkesi olarak isimlendirilen bu sistem, daha sonra kabul edilen 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında da korunmuştur. 1982 Anayasası ile yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’na ve yargı yetkisi de bağımsız mahkemelere verilmiştir.⁴

Bu çalışmada güçler ayrılığı ilkesi dikkate alınarak yasama ve yürütme hizmetleri ile yargı hizmetleri birbirinden ayrı olarak ele alınmıştır. Genel hizmet harcamaları başlığı altında yasama ve yürütme hizmetlerine ilişkin harcamalar, adalet-yargı hizmetleri başlığı altında da yargı hizmeti ile buna ek olarak adalet hizmetleri harcamaları incelenmiştir.

Genel hizmet harcamaları olarak, yukarıda da belirtildiği gibi, devletin yasama ve yürütme görevlerini yerine getirdiği kurum ve kuruluşlarının harcamaları dikkate alınmıştır. Bu kurum ve kuruluşlar; Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği,

---

⁴ 1982 Anayasası’nda bu ilke 7,8 ve 9 uncu maddelerde düzenlenmiştir. Buna göre; Madde-7: Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisi’nindir. Bu yetki devredilemez. Madde-8: Yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasa ve Kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir. Madde-9: Yargı yetkisi Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.

Başbakanlık ve Bağlı ve İlgili Kuruluşları ⁵ ile Dışişleri Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı'dır.

Genel hizmet harcamaları da Tablo:4-14'de gösterilmektedir. İnceleme dönemi başında cari fiyatlarla 0,4 milyar lira olan harcamalar, dönem sonunda 12.788,7 milyar liraya çıkmıştır. Önemli değişikliklerin yaşandığı yıllar ise, yıllık %37,1 artış oranıyla 1970 yılı, %49,6 artış oranıyla 1973 yılı, %65,2 artış oranıyla 1979 yılı, %80 artış oranıyla 1980 yılı ve %111,6 artış oranıyla da 1989 yılı olmuştur. Bu yıllarda gerçekleşen harcama miktarları ise, sırasıyla, 1,3 milyar lira; 1,8 milyar lira; 2,9 milyar lira; 15,5 milyar lira; 28 milyar lira ve 1.326,1 milyar liradır.

⁵ Merkezi düzeyde yönetsel örgütlenmenin temel kurumları, Bakanlar Kurulu, bakanlıklar arası kurullar, Başbakanlık ve Başbakanlığa bağlı ve ilgili kuruluşlar ile Bakanlıklardır. 1982 Anayasası'nın 112. maddesi "Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir." ifadesiyle Başbakanlığa eşgüdüm ve gözetme görevinin yanında, aynı maddede "... Başbakan, bakanların görevlerinin Anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilmesini gözetmek ve düzeltici önlemler almakla yükümlüdür." ifadesiyle de gözetme ve düzenleme yapma yetkisi vermiştir. Başbakanlığın merkez örgütü ile ilgili düzenlemeler 1983 yılına kadar yasa ile yapılırken, bu yıldan sonra düzenleme yapma yetkisi Başbakan ile Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Bu yetkiye dayanarak Başbakanlıkta çok sayıda birim kurulmuş, ancak bunların bir çoğuna işlerlik kazandırılmamıştır. Başbakanlığa bağlı ve ilgili kuruluşların sayısı zaman zaman değişmekle birlikte 42 adettir. Bunların bir kısmının ödenekleri Başbakanlık bütçesi içinde yer alırken bir kısmının ki de ayrı ödenekler biçiminde düzenlenmektedir. Başbakanlığa bağlı ve ilgili kuruluşları bütçe ödeneklerinin farklılığı dikkate alarak üç grup altında toplamak mümkündür. Bunlar; 1-Genel Bütçenin (A) cetvelinde Başbakanlık ile ilgili kısımda yer alan Bağlı Kuruluşlar, 2-Başbakanlık bütçesinin transfer tertibinden yardım alan bağımsız bütçeli kuruluşlar ve 3-Kuruluş itibariyle Başbakanlığa bağlı olmakla birlikte ödenekleri (A) cetveli içinde ayrı bir kısım olarak yer alan Genel İdarelerdir.

Genel hizmet harcamalarının on yıllık dönem ortalamalarında ise, genel ortalama 1.019,5 milyar lira, birinci on yıllık dönemde 0,9 milyar lira, ikinci on yıllık dönemde 15,3 milyar lira ve üçüncü on yıllık dönemde de 2.858,3 milyar lira olmuştur.

Genel hizmet harcamalarının KBH ve GSMH'ya oranlarına bakıldığında, bu harcamalarda 1960'lı yılların başından itibaren 1970'li yılların başına kadar istikrarlı bir biçimde arttığı, bu yıllardan sonra 1980'li yılların ortalarına kadar azalma eğilimine girdiği ve 1990'lı yılların başından itibaren tekrar artmaya başlaması dikkat çekmektedir. İnceleme dönemi başında KBH içindeki payı %2,9 olan genel hizmet harcamaları, 1973 yılında %4,2 ile en yüksek orana ulaşmış, bu yıldan sonra yukarıda ifade edilen azalma eğilimi devam etmiş ve inceleme dönemi sonunda dönem başındaki oranın da altında bir oranla, %2,6 olarak gerçekleşmiştir. GSMH'ya oranında ise en dikkate değer gerçekleştirmeler, 1971 ve 1992 yıllarında görülmüştür. Bu yıllarda oranlar sırasıyla %0,96 ve %1,11 olmuştur. On yıllık dönem ortalamalarında ise, KBH'ya oran genel ortalama, %2,9, birinci on yıllık dönemde %3,3, ikinci on yıllık dönemde %2,9 ve üçüncü on yıllık dönemde %2,5 olmuştur. GSMH'ya oranlarda ise, ortalamalar birinci ve ikinci on yıllık dönemler ile genel ortalama %0,7, üçüncü on yıllık dönemde ise %0,8 olmuştur.

5-Adalet-Yargı Harcamaları

Yargı hizmetleri toplum düzeniyle yakından ilgilidir. Devletin temel yapısına doğrudan etkide bulunur. Hukuk devleti olmanın önkoşullarından biri, belki de en önemlisi, yargı kuruluşlarının bağımsızlığının ve güvenliğinin sağlanması ve bunun kurum ve kuruluşlarının oluşturulmasıdır. Yasaların, Anayasaya uygunluğunun

denetlenmesinde ve yönetimin hukuka bağıllılığının sağlanmasında, genel olarak da bütün yasaların objektif ve tarafsız uygulanmasında yargı organlarının bağımsızlığı önem taşımaktadır.

1982 Anayasası da 9 uncu maddesinde bu durumu düzenlemiş, yargıya ilişkin üçüncü kısmın üçüncü bölümünde de yargıçların anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdani kanaatlerine göre serbestçe yargıya varabilmeleri için gerekli bütün güvencelere ilişkin temel ilkeler belirtilerek ayrıntılı düzenlemeler yasalara bırakılmıştır (1982 Anayasası, Üçüncü Kısım, Üçüncü Bölüm, Madde 138-160).

Türkiye’de yargı birliği yoktur (Maliye Bakanlığı, Kasım 1993, 191). Adli, idari ve askeri yargı birbirinden bağımsız olup, her biri yargı dalına karşılık gelen mahkemelerde ayrı ayrı düzenlenmiştir.

Çalışmanın Adalet-Yargı hizmetleri harcamalarının incelenmesine ilişkin bu kısmında, harcamalar kapsamına, Adalet Bakanlığı, Sayıştay Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, Danıştay Başkanlığı ve Yargıtay Başkanlığı harcamaları alınmıştır. Askeri Yargı harcamaları Milli Savunma Bakanlığı ödenekleri arasında yer aldığından yukarıda incelenen Savunma-Güvenlik Harcamaları içinde kapsamıştır. Bu nedenle bu kısma dahil edilmemiştir.

Adalet-Yargı hizmetleri harcamalarında inceleme dönemi boyunca dikkati çeken önemli dalgalanmalar yaşanmamıştır. Dönem başında, cari fiyatlarla, 0,3 milyar lira olan harcamalar, dönem sonunda 5.297,1 milyar liraya çıkmıştır. Önemli değişikliklerin yaşandığı yıllar ise, 7,7 milyar lira ile 1979, 12,4 milyar lira ile 1980, 34,3 milyar lira ile 1983, 66 milyar lira ile 1985, 157,7 milyar lira ile 1987 ve 528,8 milyar lira ile 1989 yılları olmuştur. Bu yılların özelliği bir önceki yıla göre artış oranlarının yüksek olmasıdır. Örneğin, 1979 yılında bir önceki yıla göre

artış oranı, %73,6 ve 1989 yılında da %120,1 olmuştur. Bu oran aynı zamanda inceleme döneminin en yüksek artış oranı olmuştur.

Adalet ve yargı hizmetleri harcamalarının GSMH'ya oranında özellikle 1980'li yılların başında düşmelerin görülmesinin yanında bu düşme eğiliminin 1990'lı yılların başında tekrar artma yönüne döndüğü görülmüştür. Benzer değişiklikler KBH'na olan oranlarda da görülmektedir. Ancak, burada dikkati çeken diğer bir nokta, özellikle 1960'lı yıllar boyunca Adalet-Yargı hizmetlerine Konsolide Bütçe Ödeneklerinden görece olarak daha fazla pay ayrılmasıdır. Bu pay, 1970'li yılların başından itibaren düşmeye başlamış ve özellikle 1980'li yılların ortalarında en düşük oranlarına gerilemiştir. Dönem başında %2,4 ile en yüksek oranında olan pay, dönem sonu 1993 yılında %1,1 olmuştur.

Adalet-Yargı hizmetlerine verilen önemin, dolayısıyla bütçe ödeneklerinden ayrılan payın azalmakta olduğu, on yıllık dönem incelemelerinde de vurgulanmaktadır; KBH'na oran, genel ortalama %1,4 iken, birinci on yıllık dönemde %1,9, ikinci on yıllık dönemde %1,4 ve üçüncü on yıllık dönemde daha da azalarak %1 olmuştur. Söz konusu harcamaların GSMH'ya oranları ise, genel ortalama ve birinci on yıllık dönemde %0,4 ve ikinci ve üçüncü on yıllık dönemlerde %0,3 olarak gerçekleşmiştir.

V. BÖLÜM

KAMU HARCAMALARINA İLİŞKİN MODELLERİN TÜRKİYE İÇİN TEST EDİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde, kamu harcamalarına ilişkin olarak geliştirilmiş olan modeller, Türkiye için test edilecektir. Daha önce üçüncü bölümde ele alınarak incelenen bu modeller, esasen, Wagner Yasasının test edilmesi amacıyla geliştirilmişlerdir. Modellerin test edilmesinde kullanılan veriler, Devlet Planlama Teşkilatı ve Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü kaynaklarından yararlanılarak, Dördüncü Bölümde elde edilmişti. Konsolide Bütçe harcamalarının (KH) ekonomik ve işlevsel ayrımı yapılarak, bunların toplam KH, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve kendi aralarında oransal gelişmeleri üzerinde durulmuştur.

Modellerin test edilmesinde kullanılan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) rakamları ise, GSMH rakamlarından dış alem gelirleri ile dolaylı vergiler çıkartılarak ayrıca hesaplanmıştır. Testlerde, nominal değerler kullanılmıştır. GSMH, GSYİH ve KH'nın reel hale dönüştürülmesinde aynı deflatör (GSMH deflatörü) kullanılmasının, sayıları küçültmenin ötesinde, modelin sonuçları üzerinde etkisi olmayacağı düşünüldüğünden, ayrıca serileri reel hale getirmeye gerek duyulmamıştır¹.

---

¹ GSMH (ve GSYİH) değerlerinin reel hale getirilmeleri için, DPT tarafından hesaplanan GSMH deflatörü kullanılmaktadır. KH için ise ayrı bir deflatör hesaplanmamaktadır. Yine aynı kurum tarafından, kamu sabit sermaye yatırım

Wagner Yasasının test edilmesi amacıyla geliştirilen bu modellerin Türkiye için sınanması yanında, GSMH ile KH arasında ilişki olup olmadığı, varsa, bu ilişkinin yönünün saptanması ve bu etkinin anlamlık olup olmadığının test edilmesi de yine bu bölümde yapılacaktır. Üçüncü bölümde belirtildiği gibi, bu amaçla Granger Nedensellik Testi (Granger Causality) yöntemi kullanılacaktır.

A-Wagner Yasası'nın Türkiye İçin Tets Edilmesi

Wagner Yasasının test edilmesi için geliştirilen modeller; Geleneksel Peacock-Wiseman Modeli, Goffman Modeli, Musgrave Modeli, Gupta ve Michas Modeli ile Peacock-Wiseman Oransal (Share) Modeli'ne ilişkin tahmin edilen regresyon sonuçları ve gerekli test istatistikleri aşağıda sırasıyla gösterilmektedir. Bu sonuçların elde edilmesi için, değişkenlerin nominal değerlerinin doğal logaritmaları, test edilecek modelin gerektirmesi halinde, oransal değerler hesabedilerek, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile model tahminleri yapılmıştır. Modelin katsayılarının anlamlılığının sınanması için,

$$H_0: b=0$$

$$H_1: b \neq 0$$

---

deflatörü hesaplanmaktadır. Ancak, modellerde toplam kamu harcamaları kullanıldığından, bu deflatörün KH'yı reel hale getirmek için kullanılması yanıltıcı olacaktır. Modellerde kullanılan GSMH (ve GSYİH) ile KH serilerinin reel hale getirilmeleri için aynı deflatörün (GSMH deflatörü) kullanılmasının ise her iki serideki değerleri küçültmenin ötesinde, test sonuçları üzerinde bir etkisi olmayacaktır.

hipotezleri $\alpha=0.05$ olasılık düzeyinde test edilmiş, hesaplanan t değerinin kritik değerden büyük olması halinde H_0 hipotezi reddedilerek, katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğuna karar verilmiştir. Otokorelasyon (AC) olup olmadığı ise,

$$H_0: \rho=0$$

$$H_1: \rho \neq 0$$

hipotezleri yine $\alpha=0.05$ olasılık düzeyinde, $\chi^2(1)$ dağılımlı tablo değeri ile LM test istatistiği kullanılarak hesaplanan değer karşılaştırılmasıyla bulunmaya çalışılmış, hesaplanan değer, tablo değerinden küçük olması halinde, H_0 hipotezi kabul edilmiş ve AC olmadığına karar verilmiştir.

1- Geleneksel Peacock-Wiseman Modeli:

$$KH_t = f(GSYIH_t), \quad KH = e^a GSYIH^b e^u$$

$$\ln KH_t = a + b \ln GSYIH_t + u_t$$

$$\begin{array}{l} \ln KH_t = -1.5592 \quad +0.99478 \quad \ln GSYIH_t \\ t: (-30.745) \quad (168.682) \end{array}$$

$$R^2: 0.99898 \quad DW: 2.0741 \quad LM[\chi^2(1)]: 0.10175$$

$$SSR: 0.31033 \quad F(1, 28): 28453.6$$

$$n=31 \quad S_e: 0.10345$$

$$t_b = 168.682 > t_{0.05} = 1.699, \quad \mathbf{b \text{ istatistiksel olarak anlamlı.}}$$

2- Goffman (ve Mahar) Modeli:

$$KH_t = f\left(\frac{GSYIH}{N}\right)_t, \quad KH = e^a \left(\frac{GSYIH}{N}\right)^b e^u$$

$$\ln KH_t = a + b \ln\left(\frac{GSYIH}{N}\right)_t + u_t$$

$$\begin{aligned} \ln KH_t = & -5.4676 & +1.0636 & \ln(GSYIH/N) \\ t: & (-60.5803) & (136.0022) \end{aligned}$$

$$R^2: 0.99843 \quad DW: 1.4452 \quad LM[\chi^2(1)]: 1.6243$$

$$SSR: 0.47713 \quad F(1, 29): 18496.6$$

$$n=31$$

$$S_e: 0.12827$$

$$t_b = 136.0022 > t_{0.05} = 1.699,$$

b istatistiksel olarak anlamlı

3- Musgrave Modeli:

$$\left(\frac{KH}{GSYIH}\right)_t = f\left(\frac{GSYIH}{N}\right)_t, \quad \ln\left(\frac{KH}{GSYIH}\right)_t = a + b \ln\left(\frac{GSYIH}{N}\right)_t + u_t$$

$$\left(\frac{KH}{GSYIH}\right) = e^a \left(\frac{GSYIH}{N}\right)^b e^u$$

$$\begin{aligned} \ln(KH/GSYIH)_t = & -1.5310 & -0.00608 & \ln(GSYIH/N)_t \\ t: & (-20.602) & (-0.9451) \end{aligned}$$

$$R^2: 0.029882$$

$$DW: 2.0805$$

$$LM[\chi^2(1)]: 0.11251$$

$$SSR: 0.32345$$

$$F(1, 29): 0.89327$$

$$n=31$$

$$S_e: 0.10561$$

$$t_b = 0.9451 < t_{0.05} = 1.699,$$

b istatistiksel olarak anlamsız

4- Gupta ve Michas Modeli:

$$\left(\frac{KH}{N}\right)_t = f\left(\frac{GSYIH}{N}\right)_t \quad \ln\left(\frac{KH}{N}\right)_t = a + b \ln\left(\frac{GSYIH}{N}\right)_t + u_t$$

$$\left(\frac{KH}{N}\right) = e^a \left(\frac{GSYIH}{N}\right)^b e^{u_t}$$

$$\ln(KH/N)_t = -1.5368 + 0.99425 \ln(GSYIH/N)_t$$

$$t: (-21.133) \quad (157.7814)$$

$$R^2: 0.99884 \quad DW: 2.0769 \quad LM[\chi^2(1)]: 0.10786$$

$$SSR: 0.30975 \quad F(1, 29): 24895.0$$

$$n=31$$

$$S_e: 0.10335$$

$$t_b = 157.7814 > t_{0.05} = 1.699, \quad \mathbf{b \text{ istatistiksel olarak anlamlı}}$$

5- Peacock-Wiseman Oransal (Share) Modeli:

$$\left(\frac{KH}{GSYIH}\right)_t = f(GSYIH_t) \quad \ln\left(\frac{KH}{GSYIH}\right)_t = a + b \ln GSYIH_t + u_t$$

$$\left(\frac{KH}{GSYIH}\right) = e^a GSYIH^b e^{u_t}$$

$$\ln(KH/GSYIH)_t = -1.5545 - 0.0055516 \ln GSYIH_t$$

$$t: (-30.0017) \quad (-0.92140)$$

$$R^2: 0.028442$$

$$DW: 2.0784 \quad LM[\chi^2(1)]: 0.10737$$

$$SSR: 0.32393$$

$$F(1, 29): 0.84898$$

$$S_e: 0.10569$$

$$t_b = 0.9214 < t_{0.05} = 1.699, \quad \mathbf{b \text{ istatistiksel olarak anlamsız}}$$

EKK tahminleri yapılan modellerin tamamında hesaplanan LM istatistik değeri tablo [$\chi^2(1)$] değerinden küçük çıkmıştır. Bu durumda otokorelasyon sorunu ile karşılaşılmamıştır.

Bağımsız değişkenlerin katsayıları (b) ise, Geleneksel Peacock-Wiseman Modeli, Goffman Modeli ile Gupta (ve Michas) Modelinde anlamlı çıkmış, Musgrave Modeli ile Peacock-Wiseman Oransal (Share) Modelinde ise anlamsız çıkmıştır. Katsayıların anlamlı çıktığı üç modelde, R^2 açıklama katsayılarının 0.99 gibi oldukça yüksek olması, bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana gelen değişmelerin %99'unu açıklayabildiğini göstermektedir. Bu da bağımlı değişkenin bağımsız değişken tarafından açıklanma derecesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Katsayıların anlamsız çıktığı diğer iki modelde (Musgrave Modeli ile Peacock-Wiseman Oransal Modeli) ise, R^2 açıklama katsayısı sırasıyla 0.029 ve 0.028 gibi çok küçük çıkması, katsayıların anlamsız olması Wagner Yasasının Türkiye için sınanmasında, uygun modeller olmadığını göstermektedir.

Türkiye için Wagner Yasasının sınanması için tahmini yapılan modellerden elde edilen sonuçlar ise aşağıda Tablo:5A-1'de topluca gösterilmektedir. Tablodan da görülebildiği gibi, Wagner Yasasının geçerli olabilmesi için KH'nın GSYİH'ya göre esneklik katsayılarının (b),

$$b > 1 \quad \text{ya da} \quad e_{\text{GSYİH}}^{\text{KH}} > 1$$

olması koşulu, Goffman (ve Mahar) Modeli dışında diğer modellerde gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla, modellerin tahmin edilmesi sonucunda, Wagner Yasasının Türkiye için geçerli olmadığı ortaya çıkmıştır. Goffman (ve Mahar) Modelinde ise, $b > 1$ olması ihmal edilebilecek kadar küçük bir farkla gerçekleşmiştir. Bu nedenle, genel olarak tahmin

sonuçlarının Wagner Yasasının Türkiye için geçerli olmadığı sonucunun kabul edilmesi yanlış olmamaktadır.

Tablo 5-1 Tahmini Yapılan Modellerde Türkiye İçin Wagner Yasası

Tahmini Yapılan Model:	Esneklik Katsayısı:	Wagner Yasası:
1-Geleneksel Peacock-Wiseman Modeli	0.99478<1	Geçersiz
2-Goffman (ve Mahar) Modeli	1.0636>1	Geçerli*
3-Musgrave Modeli	-0.00608<1	Geçersiz
4-Gupta ve Michas Modeli	0.99425<1	Geçersiz
5-Peacock-Wiseman Oransal (Share)Modeli	-0.0055516<1	Geçersiz
(*) b katsayısının birden büyük olması, ihmal edilecek kadar küçüktür. Bu nedenle modelin tahmini sonunda, Wagner Yasasının geçerli olduğunun söylenmesi zorlaşmaktadır.		

**B-Türkiye’de Kamu Harcamalarında Büyüme Yönlü İlişkiler:
Ram’ın İki Sektörlü Üretim Fonksiyonu Modelinin Test Edilmesi**

GSMH büyüme oranı ile kamu sektörü büyüme oranı (kamu harcamalarının büyüme oranı) arasındaki ilişkinin Ram tarafından, iki sektörlü üretim fonksiyonu modeli ile açıklandığı daha önce, geliştirilen model incelenerek belirtilmişti (Bölüm-2). Ram bu çalışmasında, kamu sektörü üretiminin özel sektör üretimi üzerinde pozitif dışsallık etkisi olduğunu kabul etmektedir. Yani kamu sektörünün ürettiği bazı mal ve hizmetler özel sektör tarafından ara malı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, kamu sektörü ile özel sektörde kullanılan üretim girdilerinin görece verimliliklerinin de farklı olduğu varsayılmaktadır.

Ram’ın bu varsayımlar altında geliştirdiği model, Türkiye verileri kullanarak sınanmış ve tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

Modelde kullanılan değişkenler; GSMH büyüme oranı bağımlı değişken olarak kabul edilmiş ve bunun için daha önce üçüncü bölümde elde edilmiş olan veriler kullanılmıştır. I değişkeni yatırımları (sermaye stoğundaki artış, ΔK) göstermektedir. Bu amaçla, incelenen dönemdeki toplam sabit sermaye yatırımları (kamu ve özel sektör) olarak alınmış ve modelde I/GSMH oranı kullanılmıştır. L değişkeni sivil istihdam düzeyini göstermektedir. Kamu sektörü büyüme oranı olarak ise, toplam konsolide bütçe harcamalarındaki yıllık büyüme oranı kabul edilmiştir.

Ram'ın İki Sektörlü Üretim Fonksiyonu Modeli:

$$\left(\frac{dY}{Y}\right)_t = f\left[\left(\frac{I}{Y}\right)_t, \left(\frac{dL}{L}\right)_t, \left(\frac{dG}{G}\right)_t\right], \quad \left(\frac{dY}{Y}\right)_t = \Omega\left(\frac{I}{Y}\right)_t + \beta\left(\frac{dL}{L}\right)_t + \theta\left(\frac{dG}{G}\right)_t + u_t$$

$$\begin{array}{ccccc} (dY/Y)_t = & 50.074 & (I/Y)_t & +198.776 & (dL/L)_t & +0.6306 & (dG/G)_t \\ & t: (1.8506) & & (1.0728) & & (6.582) & \end{array}$$

$$R^2: 0.64402$$

$$DW : 2.1363$$

$$LM[\chi^2(1)] : 0.34668$$

$$R^2\text{-Bar}: 0.61765$$

$$F(2, 27): 24.4238$$

$$SSR: 6039.4$$

$$S_e : 14.956$$

$$t_\Omega = 1.8506 > t_{0.05} = 1.703, \quad \Omega \text{ anlamlı,}$$

$$t_\beta = 1.0728 < t_{0.25} = 1.703, \quad \beta \text{ anlamsız}^*$$

$$t_\theta = 6.582 > t_{0.05} = 1.703, \quad \theta \text{ anlamlı.}$$

(*) β katsayısı $\alpha=0.25$ 'de anlamlı olmaktadır.

EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilen katsayıların anlamlılık sınaması ve otokorelasyon olup olmadığının araştırılması ise, yukarıdaki modellerde olduğu gibi, H_0 ve H_1 hipotezlerinin her iki amaç için ayrı ayrı test edilmesi ile yapılmıştır. Bu testler sonunda, aşağıda da

gösterildiği gibi, tahmin edilen katsayılardan, Ω ve θ , %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı, β ise anlamsız çıkmıştır.

Elde edilen katsayılara göre, kamu sektörünün özel sektör üzerinde dışsallık etkisi vardır. Ayrıca kamu sektöründeki büyüme, GSMH'da da büyüme etkisi yaratmaktadır. θ katsayısı, daha önce de belirtildiği gibi, hem kamu sektörünün özel sektör üzerinde dışsallık etkisini yansıtmakta ve hem de özel sektör tarafından kullanılan üretim girdileri (L_C ve K_C) sabitliği varsayımı altında, kamu sektöründeki bir birimlik atışın, özel sektör üretiminde yol açacağı artışı (dolayısıyla toplam üründeki) göstermektedir. Tahmin sonuçlarına bakıldığında bu etkinin pozitif ve 0.6306 olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, kamu sektörü büyüme oranında bir birimlik artış, toplam ürün büyüme oranında 0.6306 birimlik artışa yol açmaktadır. Kamu sektörü büyüklüğü olarak toplam konsolide bütçe karcamaları kabul edildiği için, bu harcamalar doğrudan GSMH'yı artırmaktadır. Bu durumda, Türkiye'de incelenen dönemde, kamu harcamalarının büyüme yönlü bir ilişki yarattığı söylenebilir. Yukarıda yapılan varsayım (L_C ve K_C sabit) altında ise, kamu harcamalarının özel sektör üzerindeki dışsallık etkisi pozitif olmaktadır

C-Türkiye'de Kamu Harcamaları İle GSMH'nın Granger Nedensellik Sınaması

İki değişken arasında nedensel ilişki olup olmadığının sınanması için Granger tarafından geliştirilen yöntemin kullanılabileceği daha önce açıklanmıştı (Bölüm-4). Türkiye'de GSMH ile Kamu Harcamaları (KH) arasında nedensel ilişkinin sınanması için de bu yöntem kullanılacaktır. 3Bc-3'de gösterilen modelin katsayıları, EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilecek ve nedensel ilişki araştırılacaktır. Söz konusu iki

değişken arasında nedensel ilişki saptanması halinde, bu ilişkinin yönü belirlenecek ve nedenselliğin anlık olup olmadığı da belirlenmeye çalışılacaktır.

a-Yöntem

Nedensel ilişkinin aranmasında zaman serisi yöntemi kullanılacaktır. Granger nedensellik testinin yapılabilmesi için öncelikle modelde kullanılacak serilerin durağan ve stokastik olması gerekmektedir. Ekonomik veriler ise genellikle artma eğilimindedir, dolayısıyla durağan değildir. Modellerin tahmini yapılmadan önce, GSMH ve KH serilerinin durağan hale getirilmeleri gerekmektedir.

Stokastik bir sürecin ortalaması ve varyansı zaman dönemi boyunca sistematik bir değişme göstermiyorsa, seri durağan zaman serisi adını alır. Bu durağanlık koşulunun geçerli olduğu anlamına gelir. Durağan olmayan serilerin, durağan hale getirilmeleri ve serilerin dönemsel etkilerden arındırılmaları için, çeşitli dönüşüm yöntemlerine başvurulur. Bu yöntemler, logaritma alma, fark alma, filtreleme ve trendden arındırma dır.

Ekonomik değişkenler genellikle gerçek değerleri üzerinden değil, logaritmik değerleri üzerinden doğrusaldır. Bu nedenle, ekonometrik çalışmalarda, ekonomik serilerin genellikle logaritmik değerleri ile çalışılması önerilir (David Williams, 1976; 419). Box ve Jenkins, logaritma almanın yanında durağanlığın genellikle birinci ve ikinci dereceden fark alma ile sağlanacağını belirtmektedir (Box ve Jenkins, 1970; 85, Işığışok, 1994, 48). Zaman serilerinin

logaritmalarının alınması varyansını, fark alınması ise, ortalamalarını durağan hale getirir.²

Bir serinin durağan olup olmadığının görülebilmesinin en basit yöntemi, bu serilerin kartezyen koordinat sisteminde zaman boyunca grafiğinin çizilerek, seride farklı dönemlerdeki eğilimlerinin incelenmesidir. Ancak, bu yöntemin yeterli olduğu söylenemez. Bunun yerine, serinin korelogramı veya otokorelasyon katsayılarının grafiği (otokorelasyon fonksiyonu) incelenir. Otokorelasyon katsayılarının gecikme arttıkça sifıra yaklaşması halinde serinin durağan olduğuna karar verilir. Bunun gerçekleşmemesi durumunda, serinin önce logaritması, daha sonra da farkları alınarak çeşitli gecikmelerde otokorelasyon katsayılarının sifıra düşüp düşmediği yine korelogramına bakılarak kontrol edilir. Logaritma ve fark alma için aşağıdaki işlemler sırasıyla yapılır;

$$\ln \text{GSMH}_t = \ln(\text{GSMH}_t)$$

$$\Delta \ln \text{GSMH}_t = \ln \text{GSMH}_t - \ln \text{GSMH}_{t-1}$$

$$\Delta^2 \ln \text{GSMH}_t = \Delta \ln \text{GSMH}_t - \Delta \ln \text{GSMH}_{t-1}$$

Yukarıdaki ifadelerde, $\ln$, serinin doğal logaritması, Δ ise fark işlemcisi olup, serinin farkının alındığını göstermektedir. GSMH serisinin önce doğal logaritması alınmış, korelogramına bakılarak durağan olmadığı görülmüştür. Daha sonra ise, birinci dereceden farkı alındığında da durağan olmadığı görüldüğü için, ikinci derecelerden farkı alınarak,

² Durağanlığın sağlanması için kullanılan dönüşüm yöntemlerinden diğer ikisi olan filtreleme ve trendden arındırma yöntemleri bu çalışmada kullanılmadığı için üzerinde ayrıca durulmamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve uygulama için bakınız Işığışok, 1994.

durağan hale gelip gelmediği kontrol edilmiştir. (Δ^2), serinin ikinci dereceden farkının alındığını göstermektedir³.

Modelde kullanılan değişkenlerin, GSMH ve KH, her ikisi de logaritmaları ve ikinci dereceden farkları alındıktan sonra durağan hale gelmişlerdir. Durağan hale getirilen bu değişkenleri, kendi gerçek değerlerinden ayırt etmek için, değişkenler üzerlerine yıldız konularak ifade edilmiştir (GSMH*, KH*).

Değişkenlerin, ayrıca, Dickey-Fuller birim kök testi yapılarak, doğal logaritmaları alındıktan sonra, birinci ve ikinci dereceden farklarının da durağanlık konusunda aynı sonucu verip vermediği kontrol edilmiştir. Bunun için Dickey-Fuller tarafından önerilen ve Nelson-Plosser tarafından geliştirilen yöntem kullanılmıştır.⁴ Bu yöntemde, logaritması ve farkı alınan değişkenlerin, kendi gecikmeli değerleri ile fark değerleri üzerine EKK yöntemi kullanılarak regresyonu yapılır. GSMH değişkeni kullanılarak regresyonu yapılan eşitlik aşağıdaki gibi ifade edilebilir⁵;

$$\Delta^2 \text{GSMH}_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \text{GSMH}_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_{j+1} \Delta^2 \text{GSMH}_{t-j} + \varepsilon_t$$

β_i 'lerin anlamlılık testi için aşağıdaki hipotezler test edilir.

$$H_0: \beta_1=0, \beta_{j+1}=1 \quad j=1, \dots, p$$

³ Burada GSMH için yapılan durağanlık sınaması ve durağan hale getirme işlemleri KH içinde aynen tekrarlandığı için ayrıca gösterilmesine gerek duyulmamıştır.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız, Dickey, D. A. and W.A. Fuller, 1979; Stock, James H. ve Mark W. Watson, 1986 ve Işığışok, 1994.

⁵ Stock, James J. ve Mark W. Watson, 1986, 148'den uyarlanmıştır.

$$H_1: \beta_1 \neq 0, \beta_{j+1} \neq 1$$

Ancak, bu hipotezlerin testi için, t yada F tabloları yerine, Dickey-Fuller tarafından geliştirilen ϕ değerleri tablosu kullanılır. ϕ istatistiğinin, ϕ kritik değerinden küçük olması halinde sıfır hipotezini reddetmek için yeterli kanıtın olmadığına ve dolayısıyla serinin durağan olduğuna karar verilir. $\Delta^2 \ln \text{GSMH}_t$ ve $\Delta^2 \ln \text{KH}_t$ için hesaplanan ADF (Augmented Dickey-Fuller) değerleri (ϕ) ile kritik (ϕ) değerler aşağıda verilmiştir. Hesaplanan ADF değerleri, tablo kritik değerlerinden küçük olduğu için, boş hipotezin reddedilmesi için yeterli kanıt elde edilemediği, her iki değişkende de birim kök olmadığı görülmüş, dolayısıyla serilerin doğal logaritmalarının ikinci dereceden farkları alınarak durağan hale geldiklerine karar verilmiştir.

GSMH* ve KH* değişkenlerinin, eşitliklerde hangi gecikme sayısı ile yer alacaklarının belirlenmesi için ise, durağan oldukları belirlenen bu değişkenlerin, her biri ayrı ayrı olmak üzere, kendi gecikme değerleri üzerine, altıncı gecikmeden başlayarak regresyonu yapıldı. Her defasında gecikme sayısı bir derece azaltılarak, en büyük dereceli gecikme değerinin katsayısının anlamlı olup olmadığına bakıldı. İlk anlamlı regresyon katsayısını veren gecikme değerinde, seride aynı zamanda AC sorunu olup olmadığı araştırıldı. Sonuç olarak, istatistiksel olarak anlamlı ve AC olmayan gecikme değeri seçildi. Bu işleme ilişkin regresyonlardan elde edilen test istatistiklerinden gerekli olanlar, her iki değişken için aşağıda gösterilmiştir. Tabloda yer alan değerler, her bir gecikme derecesi için yapılan regresyonların en büyük gecikme derecesine ilişkin katsayılar ve $\text{LM}[\chi^2(1)]$ değerleridir.

Dickey-Fuller Birim Kök (Unit Root) Testi¹: GSMH_t			
Dönüşüm:	ADF:	ϕ:	ϕ_k:
GSMH	(3)	3.5199	-2.9750
lnGSMH	(3)	1.9515	-2.9750
lnΔGSMH	(3)	-1.2091	-2.9798
lnΔ ² GSMH	(3)	-3.1579	-2.9850**

(¹) Daha sonra açıklanan, değişkenlerin eşitliklerde hangi gecikme değerleriyle yer alacağına ilişkin EKK testinde, GSMH değişkeni için üç gecikme sayısı elde edildiğinden, ADF testinde sadece ADF(3) değerleri verilmiştir.

(**) ADF(3)'de $\phi < \phi_k$ olduğundan, H_0 reddedilmez. Birim kök yok, GSMH serisi durağan hale gelir.

Dickey-Fuller Birim Kök (Unit Root) Testi¹: KH_t			
Dönüşüm:	ADF:	ϕ:	ϕ_k:
KH	(3)	-1.6738	-2.9750
lnKH	(3)	2.9466	-2.9750
lnΔKH	(3)	-0.56826	-2.9798
lnΔ ² KH	(3)	-4.2978	-2.9850**

(¹) Daha sonra açıklanan, değişkenlerin eşitliklerde hangi gecikme değerleriyle yer alacağına ilişkin EKK testinde, KH değişkeni için üç gecikme sayısı elde edildiğinden, ADF testinde sadece ADF(3) değerleri verilmiştir.

(**) ADF(3)'de $\phi < \phi_k$ olduğundan, H_0 reddedilmez. Birim kök yok, KH serisi durağan hale gelir.

Değişkenler İçin Gecikme Sayısını Belirleyen EKK Tahmin Sonuçları:				
	$\Delta^2 \ln \text{GSMH}_t$		$\Delta^2 \ln \text{KH}_t$	
Gecikme	t-istatistiği	LM$[\chi^2(1)]$	t-istatistiği	LM$[\chi^2(1)]$
(6)	-1.8837	0.054339	-0.74309	1.5512
(5)	0.58609	4.3196	-1.2589	0.79967
(4)	-1.1866	0.44532	0.32942	1.8817
(3)	-2.1508	1.7684	-2.6148	0.10619
(2)	-0.74141	4.3618	-1.5543	3.1313
(1)	-3.3042	0.60073	-0.052611	0.012340

Her iki değişkende de üçüncü gecikmede otokorelasyon olmadığı ve bu gecikmedeki katsayıların anlamlı oldukları saptandığı için, bu değişkenlerin, Granger Nedensellik testi eşitliklerinde (3Bc-3) üçüncü gecikme değerleriyle yer almaları gerektiğine karar verilmiştir.

b-Test Sonuçları

Türkiye için, 1963-1993 dönemini kapsayan, KH ile GSMH arasında Granger Nesensellik ilişkisini araştırmaya yönelik olarak daha önce geliştirilen model (3Bc-3) sınanmış ve modelin tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir. Bu modelin sınanması için, önce, KH ve GSMH serilerinin doğal logaritmaları alınmıştır. Değişkenlerin durağanlıklarının sağlanması için ikinci dereceden farkları alınmıştır. İkinci dereceden farkların durağan oldukları serilerin grafikleri ile korelogramlarına bakılarak saptandıktan sonra, durağanlıkların sağlanıp sağlanmadıkları ayrıca bir de Dickey-Fuller birim kök testi yapılarak

araştırılmıştır. Bu test sonucunda ise, serilerde birim kök olduğu hipotezi reddedilmiş ve dolayısıyla serilerin durağan olduklarına karar verilmiştir. Durağan hale gelen serilerin 3Bc-3 modelindeki eşitliklerde bağımlı ve bağımsız değişken olarak hangi gecikme değerleri ile yer almaları gerektiği de, yukarıda anlatıldığı gibi, her bir değişken kendi gecikme değerleri ile EKK yöntemi kullanılarak regres edilmiştir. Bunun için, altıncı gecikme değerinden başlanarak, her defasında gecikme değerleri bir gecikme azaltılarak, katsayının anlamlı ve otokorelasyonun olmadığı gecikme sayısı saptanmıştır. Her iki değişken de üçüncü gecikmelerinde otokorelasyon olmadığı ve katsayılarının anlamlı olduğu sonucu elde edildiği için, bu gecikme değerleri ile eşitliklere konulmuşlardır.

EKK yöntemi ile önce, kısıtsız modeller tahmin edilmiştir. Bu tahminlerde, otokorelasyon sorununun olup olmadığı araştırılmıştır. Bunun için hesap edilen $LM[\chi^2(1)]$ değeri kritik $LM[\chi^2(1)]$ değeri ile karşılaştırılmıştır. 3bc-3 modelin birinci eşitliğinde, %5 anlamlılıkla,

$$LM[\chi^2(1)] = 0.055454 < LM[\chi^2_k(1)] = 2.70554$$

olduğundan otokorelasyon olmadığına karar verilmiştir. İkinci eşitlikte ise, %10 anlamlılıkla,

$$LM[\chi^2(1)] = 5.9172 < LM[\chi^2_k(1)] = 6.63490$$

olduğundan, bu tahminde de otokorelasyon olmadığı kabul edilmiştir.

Değişkenlerin durağanlıkları sağlandıktan ve denklemlerde hangi gecikme derecesiyle yer alacakları saptandıktan sonra, EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilen eşitlikler aşağıda sırasıyla gösterilmektedir:

Granger Nedensellik Testi (Eşitlik-1)

$$\text{GSMH}_t = f(\text{GSMH}_{t-j}, \text{KH}_{t-i})$$

$$\text{GSMH}_t^* = a_0 + \sum_{j=1}^m a_j \text{GSMH}_{t-j}^* + \sum_{i=1}^n b_i \text{KH}_{t-i}^* + \varepsilon_t$$

$$\text{GSMH}_t^* = 0.030435 \quad -0.010119 \text{ GSMH}_{t-1}^* \quad -0.03327 \text{ GSMH}_{t-2}^*$$

t: (1.563)   (-0.04806)   (-0.13421)

$$-0.45134 \text{ GSMH}_{t-3}^* \quad -0.24627 \text{ KH}_{t-1}^*$$

(-1.7435)   (-1.4931)

$$-0.16235 \text{ KH}_{t-2}^* \quad +0.098688 \text{ KH}_{t-3}^*$$

(-0.7074)   (0.57488)

$$R^2: 0.41522 \quad \text{DW}: 2.0250 \quad \text{LM}[\chi^2(1)]: 0.055454$$

$$R^2\text{-Bar}: 0.23056 \quad F(1, 19): 2.2485$$

Granger Nedensellik Testi (Eşitlik-2)

$$\text{KH}_t = g(\text{KH}_{t-j}, \text{GSMH}_{t-j})$$

$$\text{KH}_t^* = c_0 + \sum_{i=1}^n c_i \text{KH}_{t-i}^* + \sum_{j=1}^m d_j \text{GSMH}_{t-j}^* \eta_t$$

$$\text{KH}_t^* = 0.026262 \quad -1.009 \text{ KH}_{t-1}^* \quad -0.62708 \text{ KH}_{t-2}^* \quad -0.27747 \text{ KH}_{t-3}^*$$

t: (1.0469)   (-4.7488)   (-2.121)   (-102547)

$$+1.0222 \text{ GSMH}_{t-1}^* \quad +0.5134 \text{ GSMH}_{t-2}^* \quad +0.5285 \text{ GSMH}_{t-3}^*$$

(3.7695)   (1.6076)   (1.5848)

$$R^2: 0.70356 \quad \text{DW}: 2.3619 \quad \text{LM}[\chi^2(1)]: 5.9172$$

$$R^2\text{-Bar}: 0.60995 \quad F(1, 19): 7.5158$$

Kısıtsız modelin tahmin sonuçlarına göre, Granger Nedensellik olup olmadığının söylenebilmesi için, her iki eşitlikteki bağımsız değişkenlerin katsayılarının sıfır olmasının (bu değişkenlerin modellerde yer almaması durumu) tahmin sonuçlarını nasıl etkilediğine bakılır. Bunun için, her iki eşitlikte bağımsız değişkenlerin tüm gecikmeli değerlerine ilişkin katsayıların sıfır olduğunun varsayıldığı H_0 hipotezinin test edilebilmesi için ayrıca hipotez testleri yapılmıştır. Bu testler sonunda ise, 3Bc-3 modelinin birinci eşitliğinde H_0 hipotezi reddedilmemiş, ikinci eşitliklerde reddedilmiştir. Bu sonuçlara göre,

$$b_i=0 \quad \text{ve} \quad d_i \neq 0, \quad i=1, \dots, 3$$

çıkmıştır. Birinci eşitlikte KH'nın bağımsız değişken olarak yer alması, yer almamasından daha iyi sonuç vermemiştir. Dolayısıyla, GSMH'daki değişiklikleri, KH ile açıklamak mümkün değildir. Oysa, ikinci eşitlikte KH'nın tüm gecikmeli değerlerinin yer alması, almamasından daha iyi sonuç vermiş ve katsayılar (d_i , $i=1, \dots, 3$) anlamlı çıkmıştır. Buna göre, Türkiye'de incelenen dönemde KH'dan GSMH'ya doğru Granger tipi bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır. GSMH'daki değişiklikler KH ile açıklanabilmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de GSMH'yı etkileyen faktörlerden biri Kamu harcamalarıdır.⁶ Buna ilişkin kısıtlı eşitliklerin tahmin sonuçları da aşağıda verilmiştir.

⁶ Burada yapılan Granger Nedensellik testi ile sadece, KH ile GSMH arasında nedensel ilişki olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Kuşkusuz, GSMH'yı belirleyen başka faktörler de vardır. Hatta, KH'nın ekonomik ayrıma göre bileşenlerinden (cari, yatırım ve transfer) her birinin, GSMH'yı belirlemede etkili olup olmadığı da tartışılmaktadır ve bu tartışmalar, ayrı bir çalışma konusunu oluşturacak kadar da önemlidir. Burada yapıldığı gibi, test sonuçlarına bakarak KH, GSMH'yı etkiler yargısına varmış olmak, GSMH'yı etkileyen diğer faktörlerin yok sayıldığı anlamını ifade etmemektedir. Aksine, tezin kapsamı dışında kalan diğer faktörlerin de ayrı birer çalışma kapsamında araştırılması gerektiğine inanılmaktadır.

Granger Anlık Nedensellik Testi (Eşitlik-1)

$$GSMH_t = f(GSMH_{t-j}, KH_t, KH_{t-i})$$

$$GSMH_t^* = a_0 + b_0 KH_t + \sum_{j=1}^m a_j GSMH_{t-j}^* + \sum_{i=1}^n b_i KH_{t-i}^* + \varepsilon_t$$

$$\begin{array}{r}
 GSMH_t^* = 0.025288 \quad -0.17384 \quad GSMH_{t-1}^* \quad -0.10709 \quad GSMH_{t-2}^* \\
 t: \quad (1.2897) \quad (-0.62669) \quad \quad \quad (-0.40314) \\
 \\
 +0.53938 \quad GSMH_{t-3}^* \quad +0.17958 \quad KH_t^* \quad -0.06902 \quad KH_{t-1}^* \\
 (-1.9814) \quad \quad \quad (1.0294) \quad \quad \quad (-0.28541) \\
 \\
 -0.055742 \quad KH_{t-2}^* \quad +0.015676 \quad KH_{t-3}^* \\
 (-0.22044) \quad \quad \quad (0.88507)
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 R^2: 0.45418 \quad DW: 2.1170 \quad LM[\chi^2(1)]: 0.74267 \\
 R^2\text{-Bar: } 0.24192 \quad F(7, 18): 2.1397
 \end{array}$$

Granger Anlık Nedensellik Testi (Eşitlik-2)

$$KH_t = g(KH_{t-j}, GSMH_t, GSMH_{t-j})$$

$$KH_t^* = c_0 + d_0 GSMH_t + \sum_{i=1}^n c_i KH_{t-i}^* + \sum_{j=1}^m d_j GSMH_{t-j}^* + \eta_t$$

$$\begin{array}{r}
 KH_t^* = 0.016794 \quad -0.94697 \quad KH_{t-1}^* \quad -0.57555 \quad KH_{t-2}^* \quad -0.30142 \quad KH_{t-3}^* \\
 t: \quad (0.63101) \quad (-4.1750) \quad \quad \quad (-1.8964) \quad \quad \quad (-1.3297) \\
 \\
 0.30956 \quad GSMH_t^* \quad +1.0353 \quad GSMH_{t-1}^* \quad +0.54756 \quad GSMH_{t-2}^* \\
 (1.0294) \quad \quad \quad (3.7557) \quad \quad \quad (1.6812) \\
 \\
 0.064124 \quad GSMH_{t-3}^* \\
 (1.7599)
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 R^2: 0.72057 \quad DW: 2.4712 \quad LM[\chi^2(1)]: 8.5943 \\
 R^2\text{-Bar: } 0.61191 \quad F(7, 18): 6.6311
 \end{array}$$

Granger Anlık Nedensellik Testi (Kısıtlı Eşitlik-1)

$$\text{GSMH}_{t-1}^* = 0.031279 - 0.13151 \text{GSMH}_{t-1}^* - 0.29553 \text{GSMH}_{t-2}^*$$

$$t: (1.6713) \quad (-0.71418) \quad (-1.6963)$$

$$-0.48482 \text{GSMH}_{t-3}^*$$

$$(-2.6148)$$

$$H_0: b_i = 0, \quad i = 0, \dots, n$$

$$H_1: b_i \neq 0$$

$$\text{Lagrange Multiplier İstatistiği} \quad \text{LM}[\chi^2(4)]: 5.4298$$

$$\text{Likelihood Ratio İstatistiği} \quad \text{LM}[\chi^2(4)]: 6.0906$$

$$F \text{ İstatistiği} \quad F(4,18): 1.1878, \quad \alpha = 0.01$$

H_0 reddedilmez. Dolayısıyla $b_i = 0$.

Granger Anlık Nedensellik Testi (Kısıtlı Eşitlik-2)

$$\text{KH}_{t-1}^* = 0.050643 - 0.68376 \text{KH}_{t-1}^* - 0.40266 \text{KH}_{t-2}^* - 0.43559 \text{KH}_{t-3}^*$$

$$t: (1.6196) \quad (-3.5291) \quad (-1.7570) \quad (-2.1508)$$

$$H_0: d_i = 0, \quad i = 0, \dots, n$$

$$H_1: d_i \neq 0$$

$$\text{Lagrange Multiplier İstatistiği} \quad \text{LM}[\chi^2(4)]: 13.2762$$

$$\text{Likelihood Ratio İstatistiği} \quad \text{LM}[\chi^2(4)]: 18.5801$$

$$F \text{ İstatistiği} \quad F(4,18): 4.6953, \quad \alpha = 0.01$$

H_0 reddedilir. Dolayısıyla $d_i \neq 0$.

KH anlık nedenidir GSMH

KH ile GSMH arasındaki nedensel ilişkinin anlık olup olmadığına ilişkin yapılan bu testin sonuçlarına göre, KH, GSMH'nın anlık nedenidir. Yani, KH'nın şimdiki değerleri GSMH'yı etkilemektedir. Bu da, incelenen dönem için Türkiye'de KH'yı önemli bir politika aracı durumuna getirmektedir.

D-Test Edilen Model Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi

Türkiye’de 1963-1993 dönemine ilişkin olarak Wagner Yasasının sınanması için tahmini yapılan beş modelden dördünde bağımsız değişkenlerin esneklik katsayıları, birden küçük çıkmıştır. Bu sonuçlara göre incelenen dönemde Türkiye için Wagner Yasasının geçerli olmadığı görülmüştür. Tahmin edilen bir modelde esneklik birden büyüktür (Goffman ve Mahar Modeli). Buna göre Wagner Yasasının geçerli olduğu söylenebilir, ancak, katsayının bire çok yakın olması, yasanın geçerliliği konusunda kesin bir kanıya varmayı güçleştirmektedir.

Wagner yasaasının geçerli olmaması, Türkiye’de önce ülkenin geliştiğinin, ekonominin büyüdüğünün, kamusal faaliyetlerin arttığına, buna bağlı olarak kamu harcamalarının da arttığına söylenmesini güçleştirmektedir. Maliye ve ekonomi yazınında kamu harcamaları farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Maliye alanında, GSMH artışlarının KH’yı artırdığı ileri sürülürken, makro ekonomik modellerde, KH dışsal olarak kabul edilmekte ve KH’nın GSMH’yı etkilediği ileri sürülmektedir. Modellerin sınanması sonunda, bu tartışmalardan ikincisinin, KH’nın GSMH artışını uyardığı görüşünün Türkiye için geçerli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tets edilen beş modelde ortaya çıkan sonuçlardan sonra, Ram’ın iki sektörlü üretim fonksiyonu modelinde de KH’nın GSMH’da büyüme yönlü ilişkili olduğunun bulunması yukarıdaki sonuçları desteklemektedir. Ram’ın modelinde GSMH’nın büyüme oranları toplam sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki oranı, sivil istihdam büyüme oranı ve kamu sektörü büyüme oranı (KH büyüme oranı) ile açıklanmaya çalışılmıştır. Modelin tahmin sonuçlarına göre, kamu sektörü büyüme oranının GSMH büyüme oranı üzerinde pozitif yönlü

bir etkisi olduğu sonucu bulunmuştur. Kamu sektörü büyüme oranının katsayısı, bu sektörde büyüme oranındaki bir birimlik artışın, GSMH büyüme oranında %6,3 oranında artışa yol açtığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kamu sektörü, özel sektör üzerinde de pozitif etkili olmaktadır.

KH ile GSMH arasında Granger tipi bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmaya yönelik modelin tahmin sonuçları da KH'nın dışsal bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Bu etkinin anlık olması da KH'nın gecikmesiz değerlerinin GSMH'yı etkilediğini göstermektedir.

Gerek Wagner Yasasının sınanmasına yönelik tahmin edilen modeller ile Ram'ın iki sektörlü üretim fonksiyonu modeli ve gerekse Granger nedensellik testinin birbirini destekler sonuçlar vermesi, Türkiye'de incelenen dönemde Keynesyen kamu harcaması politikaları uygulandığını göstermektedir.

SONUÇ

Devletin ekonomi içinde yer alıp almayacağı, ya da ne ölçüde yer alacağı değişik teorik yaklaşımlar tarafından farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Geleneksel iktisat teorisini oluşturan Klasik ve Neoklasik Okul, Liberal İktisadi Öğretinin etkisi altında kalmıştır. Bireysel çıkaraya dayalı liberal yaklaşımda devlet edilgen, tarafsız ve sınırlıdır. Bu biçimde nitelikleri belirlenen devletin başlıca üç görevi vardır; ulusal savunma, adalet-yönetim ve karlı olmadığı için bireyler ve özel girişimciler tarafından gerçekleştirilmeyen işlerin yapılması. Klasik Okula göre devletin ekonomiye herhangi bir müdahalesi gereksiz ve zararlıdır. Neoklasik okula göre ise, bu müdahale, piyasa başarısızlıklarına yol açar.

Liberal iktisadi düşünceden etkilenmiş olan bu iki teorinin aksine, Keynesyen teoride devlet müdahalecidir. Özellikle efektif talep yetersizliğinden kaynaklanan kriz dönemlerinde, ekonominin krizden çıkabilmesi, yeniden canlandırılması ile üretim ve istihdamın artması için devletin, efektif talebi artıracak önlemleri alması ve uygulaması gereklidir. Devlet ekonomiye müdahalesini, tüketim ve yatırım harcamaları yaparak gerçekleştirir.

Devletin ekonomiye müdahalesi konusunda bir uçta liberal öğretilerden etkilenmiş olan Klasik ve Neoklasik okul varken, karşı uçta da Sosyalist öğretisi ve bunun iktisat teorisi olan Marksizm vardır. Sosyalist öğretisi üretim araçlarında özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyeti getirmeyi amaçlar. Buna göre üretim kar için değil, toplumsal gereksinimlerin tatmini için planlı bir şekilde yapılmaktadır. Devlet de başlıca üretim araçlarının sahibi olarak, toplumsal üst yapının bir ögesidir ve iktisadi temel üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu durum,

devletin niteliğini değiştirerek ona, siyasal görevlerinin yanında bir de ulusal ekonominin yönetim organı olmaktan doğan görevler verir. Bunlar da, toplumsal üretim in örgütlenmesi, ekonominin ve kültürel yaşamın yönetilmesi, çalışma ve tüketimin emek sahiplerinin yararına denetlenmesidir.

Bu teorik yaklaşımlardan yola çıkılarak, çeşitli ülkeler için çok sayıda ampirik çalışma yapılmış ve farklı hipotezler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri de Wagner'in yaptığı çalışmadan elde ettiği sonuçlara dayanarak ileri sürdüğü hipotezdir. Wagner Yasası olarak da adlandırılan, Kamu Harcamalarının Artışı Hipotezine göre, gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları sürekli olarak artar. Bu artış raslantı sonucu değil, sosyal bir yasaya bağlı olarak gerçekleşir. Sanayileşen toplumlarda, kişi başına milli gelir arttıķça, kamu kesiminin önemi de göreli olarak artar. Bunun nedeni, sanayileşmeyle birlikte özel sektör de büyür ve bir çok alanda devleti ikame eder hale gelir. Sanayileşmenin gerektirdiği iş bölümü, emek faktörünü giderek uzmanlaştırır. Bu uzmanlaşma, iş ilişkilerini daha karmaşık hale getirir. Bunun doğal sonucu olarak da daha fazla bilgi alış verişi gereksinimi ortaya çıkar. Böyle bir ortamda, devletin yönetim ve denetim fonksiyonları gelişir. Toplumda gelir artışıyla birlikte, refah artışı, özellikle kültür, eğitim ve gelirin yeniden bölüşümü ile ilgili harcamaları da artırır. Teknolojik gelişme, yatırımların daha büyük ölçeklerde yapılmasını gerektirir. Özel sektör tarafından gerçekleştirilen büyük yatırımlar, devletin de gerçekleştireceği büyük ölçekli altyapı yatırımlarıyla desteklenir. Böylece, devletin artan işlevine bağlı olarak, kamu harcamalarının artış hızı, ulusal gelirin artış hızından daha yüksek olur. Yasanın geçerli olabilmesi için, kişi başına milli gelirin hızla artması, kurumsal ve teknolojik yapıda değişiklik olması ve demokratikleşme gibi nkoşullar gereklidir.

Wagner Yasasının çeşitli ülke ekonomileri için geçerli olup olmadığına ilişkin yapılan ampirik çalışmalardan, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar, Yasanın, gelişmekte olan ülkelere geçerli, geri kalmış ülkelere ise geçersiz olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Yasanın öngördüğü gibi, gelişmekte olan ülkelere, gelişmeyle birlikte devletin işlevi artarken, kamu harcamaları da artmaktadır. Gelişmiş ülkelere ilişkin çalışmalardan ise, Yasanın geçerli olmadığı ve kamu harcamalarının azaldığı sonuçları elde edilmiştir.

Peacock-Wiseman'ın Sıçrama Hipotezi ile kamu harcamalarındaki artışa, Wagner'den farklı biçimde yaklaşılmaktadır. Burada, kamu harcamalarının ulusal gelire olan miktar ilişkisi yerine, harcamaların zaman içinde nasıl bir değişiklik gösterdiği ve artış varsa, bundaki değişimler incelenmiştir. Söz konusu hipoteze göre, kamu harcamaları olağanüstü olay nedeniyle önce ani olarak artar, normal döneme geçildikten sonra, azalmakla birlikte olağanüstü olay öncesi düzeyinden daha yüksek düzeyde kalır.

Sıçrama Hipotezini açıklayabilmek için, yurttaşların (seçmenlerin) arzu edilebilir kamu harcamaları ile uygun vergi yükü ve katlanılabilir vergi yüküne ilişkin görüşlerinin dikkate alınması gerekmektedir. İnsanların gelir ve harcama konusundaki düşüncelerinde değişiklik olması, kamu harcamalarının zaman boyutunu açıklayabilmektedir. Bu da, arzu edilebilir kamu harcamaları ve uygun vergi yükü konusundaki görüşlerin değişmesi demektir.

Yönetimin harcamaları artırma isteğinin gerçekleşmesi ve buna ilişkin hazırlanan plan ve projelerin uygulanabilmesi, her şeyden önce, harcamaların hangi nedenlerle artırılacağına bağlıdır. Eğer bu artışlar olağan dışı bir nedene dayanıyorsa, bunun yurttaşlar tarafından kabul edilmesi ve gerçekleştirilmesi daha kolay olacaktır.

Yönetimin harcama yapmak konusundaki istek ve düşünceleri, buna bağlı olarak vergileme düzeyi ile yurttaşların arzu edilebilir kamu harcamaları ve katlanılabilir vergi yükü konularındaki görüş farklılığı, savaş gibi olağanüstü olaylar tarafından, önce yerleşmiş anlayışları tahrip ederek ve daha sonra yerleşme etkisi (displacement effect) yaratarak uyumlaştırılabilir. İnsanlar, normal dönemlerde katlanılamaz kabul ettikleri vergi yükünü ve aynı zamanda kamu gelirlerinin artırılmasına yönelik kararları, kriz dönemlerinde tepki göstermeden kabul ederler ve bu durum kriz ortadan kalktıktan sonra da sürdürülür

Kamu harcamalarının kaynağı vergilerdir. Savaş gibi olağanüstü bir olay nedeniyle insanlar daha fazla vergi ödemeyi kabul ederek, harcamaların finansmanını sağlayabilirler. Ancak, ağır bir ekonomik bunalım sözkonusu olduğunda, insanların daha fazla vergi ödeyerek, artan kamu harcamalarını finanse edeceklerini söylemek olanaksızdır. Bu dönemlerde insanların daha fazla vergi ödeme konusunda iyimser olmaları beklenemeyeceği gibi, ödeme gücüne de sahip olmayacaklardır. Devlet, böyle durumlarda harcamalardaki artışı, emisyon veya borçlanmayla karşılayabilir. Bu dönemlerde harcamaların yükü sıfır olacaktır. Dolayısıyla, sıçrama hipotezini savaş dışındaki olağanüstü olaylar sözkonusu olduğunda, katlanılabilir vergi yükü kavramıyla açıklamak mümkün değildir.

Yapılacak harcamanın amacı ve niteliği, bunun karşılığında vergi ödemeyi kabul edip etmeme kararında etkili olur. Herhangi bir kamu harcamasının bireylere ve dolayısıyla topluma sağlayacağı fayda, bu harcamanın finansmanı için bireylerin ödeyeceği verginin neden olacağı bireysel refah kaybından fazla ise, bireyler bu kamu harcamasının finansmanı için daha fazla vergi ödemeyi kabul edeceklerdir. Dolayısıyla, katlanılabilir vergi yükü kavramı, bunun karşılığında yapılacak kamu harcamasının amacından ve niteliğinden tamamen bağımsız değildir. Eva Muller'in bu konudaki çalışması (1963),

insanların vergi artışını, kendilerinin çok arzu ettikleri kamu harcamalarının finansmanı için kabul edebileceklerini göstermektedir. Gupta'nın (1967) çalışmasıyla da, savaş gibi bir olağanüstü olay nedeniyle olduğu gibi, büyük ekonomik bunalım yaşayan ülkelerde de sıçrama hipotezinin geçerli olduğu saptanmıştır.

Wildovsky'nin (1975) kamu harcamalarına yaklaşımı, Wagner karşıtı olarak nitelendirilebilecek içeriklidir. Kamu harcamalarının büyüklüğü, ekonomik büyüme ve gelişmeye bağlı olarak, devletin faaliyetlerinde ortaya çıkan gelişmenin doğal bir sonucu değildir. Aslında, ekonomi büyüdükçe, Wagner'in iddiasının aksine, kamu harcamaları azalmaktadır. Hızlı büyüyen ekonomilerde, ulusal refahın artması sonucu kamu fonlarına doğan ilave talep, özel sektör tarafından sağlanan daha büyük üretimle karşılanabilir. Ancak, yavaş büyüyen ekonomilerde artan ilave talep, kamunun payının artmasıyla karşılanabilir. Sonuç olarak, ekonomik büyüme ile kamu harcamalarının büyümesi ters orantılıdır.

Kamu harcamalarının artışını açıklayan görüşlerden biri de Aşırı Genişleme hipotezidir. Bu görüş, mali demokrasi modeli, bürokrat davranışları, politikacıların davranışları, seçmen davranışları ve politik iktidarın etkisi teorileriyle açıklanabilir.

Mali demokrasi modelinin işleyebilmesi için, seçmenlerin tam bilgilendirilmesi, politikacıların özgürce çalışabilecekleri ortamın ve seçmenlere ulaşabilmeleri için gerekli koşulların sağlanması, seçim sisteminin seçmenlerin isteklerini tam yansıtacak duyarlılıkta olması ve seçmeni yanıtacak davranışların minimize edilmesi koşullarını gerektirir. Gerçek yaşamda, tıpkı tam rekabet piyasa modelinin işleyebilmesi için gerekli olan koşullarda olduğu gibi, mali demokrasi modelinin işlemesini sağlayacak koşulları oluşturmak olanaksızdır. Bu model normatif bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Mali demokrasi

modelinden uzaklaştığı ölçüde kamu kesimi de sürekli olarak büyümektedir. Musgrave-Musgrave (1989) bunun nedenini, oylama sisteminin yanlılığı, tekel durumunda devlet ve politik devrevi dalgalanmalarla açıklamaktadırlar.

Çoğunluk oylama sisteminde seçmenler, çoğunluğun verdiği kararın maliyetini ödemek zorunda kalmaktadır. Çoğunluğu alan program uygulamaya başlandığında, bu programı tercih etmemiş olan seçmenler de programın kendilerine yüklediği vergiyi öderler. Dolayısıyla, talebi aşan arz sözkonusu olur. Seçmenlerin, verginin gerçek maliyeti konusunda yanılığa düşmeleri de aşırı arza yol açan diğer bir nedendir. Özellikle, dolaylı vergilerin maliyeti seçmenler tarafından yanlış algılanır. Dolaysız vergilerde ise, vergiyi doğuran olayla, ödenmesi arasındaki zaman farkı, yanılığın diğer nedenidir.

Devletin tekel durumunda olması, bürokratların kendi iş güvenceleri ile rahat ve konforlarını artırmak için gereğinden fazla fon talebinde bulunmaları ve politikacıların iktidarda kalmak ya da iktidara gelmek için, seçmenlerin isteklerini karşılamaya yönelik aşırı harcama yapmaları, kamu harcamalarının artışına neden olmaktadır.

Politikacılar, seçim başarıları için ekonomik koşulların önemini farkederek seçim dönemlerinde makroekonomik politikaları kendileri için uygun ortamı yaratacak biçimde yönetmeleri, seçim dönemlerini kapsayan politik devrevi dalgalanmalara yol açar. Bu da kamu harcamalarının artışının diğer bir nedenini oluşturur.

Ülke yönetiminde bulunan siyasi partinin politik görüşleri de kamu harcamaları üzerinde etkili olmaktadır. Sosyal Demokrat ya da diğer sol partiler devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesini savunmaktadırlar. İktidarda bulunan sol partilerin programlarında refahı daha çok artıracak politikalara yer vermeleri sonucu, ulusal gelirin daha büyük kısmı özel sektörden kamu sektörüne, sermaye malından emek

faktörüne kaydırılır. Cameron'un yaptığı çalışma (1978) bu konuda önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. 1960-1975 döneminde sol partilerin iktidarda olduğu ülkelerde kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı, sol partiler dışındaki partilerin iş başında olduğu ülkelerde gerçekleşen paydan yüksek çıkmıştır. Bu da, iktidarda bulunan siyasi partinin politik görüşlerinin kamu harcamaları konusunda önemli olduğunu göstermektedir.

Ülkenin yönetim yapısı da kamu harcamalarını etkilemektedir. Bu konuda ileri sürülen Leviathan Hipotezine göre, ülke yönetimi ile devletin gelir ve harcamalarında yerel yönetimlerin gücü arttıkça, kamu harcamaları azalmaktadır. Bu konuda yapılan bir çok ampirik çalışmada, mali merkezleşme derecesi ile kamu harcamalarını görece büyüklüğü arasındaki ilişki için farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı ülkeler için Leviathan Hipotezi doğrulanırken, bazılarında bunun tersi ortaya çıkmıştır. Oates'in çalışmasında (1972) ise, mali merkezleşme derecesinin kamu harcamaları üzerinde sistematik bir etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

Kamu harcamaları ile ilgili çalışmaların bir kısmı da KH ile GSMH arasında nedensel ilişkiyi araştırmaya yöneliktir. Wagner Yasasında kamu harcamalarındaki artış, GSMH'daki artıştan kaynaklanmaktaydı. Keynesyen teoride ise, KH dışsal bir değişken olarak kabul edilmekte ve devletin ekonomiye müdahalesinde önemli bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle efektif talep yetersizliğinden kaynaklanan kriz ve durgunluk dönemlerinde devlet, kamu harcamalarını artırarak efektif talebi yükseltir. Bu nedenle, KH ile GSMH arasındaki nedensel ilişkinin bilinmesi önemli olmaktadır.

Singh ve Shani'in bu konuda Hindistan için yaptıkları çalışmada (1984) Granger Nedensellik testi yöntemine göre, toplam KH ile GSMH arasında iki yönlü ilişki saptanmıştır. Bu sonuç, Hindistan'da KH ile

GSMH'nın birbirini karşılıklı olarak etkilediğini göstermektedir.. Dolayısıyla, ne Keynesyen ve ne de Granger tipi bir ilişki sözkonusudur. Kamu harcamalarının işlevsel ayırımına göre yapılan testlerde ise, borç ödeme harcamalarının GSMH'yı tek yönlü etkilediği, sosyal gelişme, yönetim ve savunma harcamalarının ise, toplam harcamalarda olduğu gibi, iki yönlü ilişkili olduğu saptanmıştır. Kanada'da ise, GSMH yerine gayri safi yurtiçi harcama (GSYİH) kullanılmış ve bu değişkenler arasında iki yönlü ilişki saptanmıştır. KH'nın GSYİH'yı etkileme ilişkisi, zayıf ve anlık iken, GSYİH'nın KH'yı etkileme ilişkisi güçlü ve anlık çıkmıştır. Diğer bir deyişle, KH, GSYİH'yı gecikmeli olarak etkilerken, GSYİH, KH'yı hemen etkilemektedir. Burada da KH ile GSYİH arasındaki ilişki ne Keynesyen ve ne de Wagner tipidir.

Türkiye'nin de içinde yer aldığı 24 OECD ülkesini kapsayan çalışmada ise, 11 ülkede iki yönlü, 5 ülkede KH'dan GSYİH'ya doğru, 3 ülkede GSYİH'dan KH'ya doğru olmak üzere tek yönlü, ilişki çıkmıştır. GSMH içinde kamu tüketim harcamaları oranının yüksekliğine göre ikinci grupta yer alan Türkiye'de ise, KH ile GSYİH arasında iki yönlü ilişki çıkmıştır.

Türkiye için, 1962-1993 yıllarını kapsayan dönemde kamu harcamaları ile GSMH arasında nedensellik testi çalışması yapan Yıldırım (1994), bu çalışmasında kalkınma planlarında ve yıllık programlarda kamu kesimi genel dengesinde yer alan kamu cari harcamaları ile yatırım harcamaları verilerini kullanmıştır. Test sonucunda, GSMH'dan toplam kamu harcamalarına doğru nedensel ilişki saptanmıştır. Bu sonuca göre, Wagner tipi bir ilişkiden sözedilmektedir.

Ram'ın çalışmalarında ise, kamu sektörü büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemli olduğu vurgulanarak, büyük kamu sektörünün ekonomik büyümeyi yavaşlatacağı ileri sürülmektedir. Bu

sava göre, kamu sektörü verimsizdir ve ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde aşırı yük oluşmasına neden olur. Devletin ekonomiye müdahale etmek için kullandığı maliye ve para politikası araçları, ekonomik teşviklerin bozulmasına ve sistemin verimliliğinin düşmesine neden olur. Ancak, kamunun özel ve toplumsal çıkarları düzenleyici olduğu, yabancıların ülke kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını engellediği ve verimli yatırımları koruyarak, büyüme ile gelişmenin toplumsal optimalitesini sağladığını gözardı etmemek gerekmektedir.

Ram'ın çalışmalarında çeşitli ülkeler için yaptığı testlerde ortaya çıkan diğer sonuçlara göre, kamu sektörü ile büyüme arasındaki ilişki ve kamunun marjinal dışsallık etkisinin genellikle pozitif olduğu, kamu sektöründe kullanılan üretim faktörlerinin özel sektöre göre daha verimli olduğu, 1960'lı yıllarda pozitif olan kamunun dışsallık etkisinin 1970'li yıllarda düşmeye başladığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, düşük gelirli ülkelerde, kamunun büyüme üzerindeki pozitif etkisi daha güçlüdür.

Daniel Landau'nun (1986) çalışmasına göre ise, KH içinde askeri harcamalar arttıkça, ekonomik büyümenin de fark edilir ölçüde azaldığı ortaya çıkmıştır.

Rao'nun (1989) 48 ülke için yaptığı testte ise, 46 ülkede KH ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü ilişki çıkarken, 1970 dünya petrol krizinin ülke ekonomileri üzerindeki etkisini de ortaya çıkartmak için yapılan testlerde çoğunlukla KH ile büyüme arasında ilişki saptanamamıştır.

Kamu harcamalarının esneklik katsayısı Wagner Yasasının test edilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Çeşitli esneklik tanımlamaları yapılmaktadır. Kamu harcamalarının kamu gelirleri esnekliği ile kamu harcamalarının GSMH esnekliği konuyu gelir yönünden ele almaktadır. Denk bütçe varsayımı altında, devletin toplam

geliri vergi yoluyla elde edilen gelir ile vergi dışı gelirden oluşmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, kişisel gelirin artan kısmı, yeterince doyurulmamış özel tüketime gideceğinden, vergi gelirinin esneklik katsayısı genellikle katıdır. Bu ülkelerde, kamu harcamaları içinde vergi dışı gelir oranı yüksektir. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerde hükümetler kamu harcamalarının artan kısmını, esneklik katsayısı katı olan, vergi gelirleri yerine vergi dışı gelirle finanse etme eğilimindedir. Vergi dışı gelir, iç ve dış borçlanmayı da kapsamaktadır. GSYİH'ya göre hesaplanan esneklik katsayısı kamu harcamalarının gelir esneklik katsayısını (e_1) vermektedir.

Kamu harcamalarının nüfus esnekliği de bir başka gösterge olarak kullanılmaktadır. Sabit fiyat koşullarında kamu harcamalarının nüfus esnekliği katsayısı, aynı zamanda, kişi başına kamu mal ve hizmetinin niteliği ve/veya niceliğinin değerlendirilmesinde endeks sayısı olarak kullanılabilir.

GSYİH'nın nüfusa göre esneklik katsayısı (e_3) da sabit emek arzı ve homojen üretim fonksiyonu varsayımı altında emeğin üretkenliğindeki değişimin endeksi olmaktadır.

Bir ekonomide, KH/GSYİH oranı GSMH/N oranıyla birlikte artıyorsa, bu ekonomide toplam kamu harcamalarının gelir esnekliği (e_1) birden büyüktür. Dolayısıyla, bu ekonomide GSMH arttıkça KH'da artar. Wagner Yasası bu ekonomi için geçerlidir. Ayrıca, sabit maliyet varsayımı altında, nüfus arttıkça kişi başına kamu harcamasının da niceliği ve/veya niteliği de artar. Bu koşullar gerçekleştiğinde, emeğin üretkenliğinin endeksi (e_3)'nin de birden büyük olmasını gerektirir.

Devletin büyüklüğü kavramı, kamu kesiminin ekonomi içinde ne kadar yer aldığını gösterir. Devletin büyüklüğünün ölçülmesi ise, toplam kamu harcamalarının GSYİH'ya veya GSMH'ya olan oranı biçiminde ifade edilir. Kamu harcamaları kavramının içine hangi tür

harcamaların alınacağı ise üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Türkiye'de kamu harcamalarının önemi ve gelişimini incelemeye yönelik olan bu çalışmada, Kamu Harcamaları olarak, Konsolide Bütçe Harcamaları kabul edilmiştir.

Kamu harcamalarının bileşimine ilişkin olarak çeşitli ayrımlar yapılmaktadır. Bunlar; harcamaların ekonomik etkilerine göre Ekonomik Ayrım, hizmete yönelik olarak İşlevsel Ayrım ve harcamaları yapan yönetim birimlerine göre İdari Ayrımdır. Ekonomik ayırma harcamalar önce gerçek harcamalar ve transfer harcamaları olarak ikiye ayrılır. Kamu kesimi tarafından yapılan girdi alımlarını gösteren gerçek harcamalar da, kendi içinde, cari harcamalar ve yatırım harcamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türk bütçe sisteminde ise, kamu harcamaları, ekonomik ayırma göre, cari harcamalar, transfer harcamaları ve yatırım harcamaları olarak üçe, ayrıca, cari harcamalar da Personel Harcamaları ve Diğer Cari Harcamalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Türkiye'de incelenen 1963-1993 döneminde, kamu harcamaları hem cari ve sabit fiyatlarla, hem de GSMH'nin oranı olarak artmıştır. Bu durum, özellikle 1980 yılından sonra daha da hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle devletin küçültülmesi ve bir çok kamu kuruluşunun özelleştirilmesi politikalarının uygulanmaya çalışıldığı bu dönemde, kamu harcamalarının her üç biçimde de artmış olması, dikkate değer bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamu harcamalarının ekonomik ayırma göre, cari, transfer ve yatırım harcamalarına ayrı ayrı bakıldığında, incelenen dönem boyunca cari harcamaların toplam harcamalar içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, cari harcamalar içinde de personel harcamalarının payı yüksektir. Yatırım harcamalarının ise, toplam harcamalara oranı inceleme döneminin başında diğer harcama

bileşenlerinden, cari harcamaların gerisinde, fakat transfer harcamalarının üzerindedir. Bu harcamalar, ikinci on yıllık dönemde en yüksek ortalama oranlarına çıkmış, 1983-1993 dönemini kapsayan üçüncü on yıllık dönemde ise, toplam harcamalardaki payın düştüğü ve hem 1973-1982 yıllarını kapsayan ikinci dönemin, hem de genel ortalamanın altında gerçekleştiği görülmektedir. Bu biçimiyle konsolide bütçe, inceleme döneminin son yıllarına doğru, yatırım bütçesinden çok, bir cari harcama bütçesi olma özelliğini taşımaya başlamıştır.

Transfer harcamalarına ilişkin yapılan incelemelerde de, dönem içinde dalgalanmalar görülmekle birlikte, özellikle, 1980 yılından sonra, toplam kamu harcamaları içinde bu tür harcamalar hem miktar, hem de oran olarak hızla artmıştır.

Bu çalışmada, kamu harcamalarının işlevsel ayrımında ise sadece Sağlık, Savunma-Güvenlik, Eğitim, Genel Hizmetler ve Adalet-Yargı harcamaları üzerinde durulmuştur.

İnceleme döneminde sağlık harcamaları, cari fiyatlarla artış eğiliminde olmakla birlikte, oransal incelemede, hem toplam harcamaların, hem de GSMH içindeki payında önemli değişikliklerin olmadığı görülmektedir. İnceleme dönemi süresince ortalama olarak KH'larının %3,2'si, GSMH'nın da %0,8'i sağlık harcamalarına ayrılmıştır. Özellikle üçüncü on yıllık dönemde GSMH'ya oranda değişiklik olmazken, sağlık harcamaları/KH oranı %2.7'ye kadar düşmüştür. Sağlık harcamalarının KH'larından aldığı payın en düşük olduğu yıl ise, %2 ile 1986 yılı olmuştur. Aslında, oransal incelemede önemli sayılabilecek değişikliklerin olmaması sağlık harcamalarına verilen önemde de değişme olmadığını göstermektedir. Oysa, inceleme dönemi süresince nüfus artışlarının dikkate alınarak, sağlık harcamalarına, gerek KH gerekse GSMH içinden ayrılacak payın buna göre belirlenmesi gerekmektedir.

Öte yandan savunma-güvenlik harcamalarına ilişkin yapılan incelemede de, bu tür harcamaların toplam kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturduğu ve bu önemin özellikle 1980 sonrasında daha da arttığı görülmektedir.

Kamu harcamalarının işlevsel ayrımında ele alınan, Sağlık, Savunma-Güvenlik ve Eğitim harcamalarının genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse; konsolide bütçe harcamalarından en az pay ayrılan harcama türünün sağlık harcamaları en çok payın ayrıldığı harcama türünün de Savunma-Güvenlik harcamaları olduğu, ikinci sırada gelen eğitim harcamalarının, bazı yıllarda Savunma-Güvenlik harcamalarına yaklaşıp da dönem süresince daima bunun gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu harcama yapısı, devletin savunma-güvenlik harcamalarına daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Sözkonusu üç tür harcama arasında en büyük payın savunma-güvenlik harcamalarına ayrılmasının, toplumsal refah kaybı karşılığında yapıldığı söylenebilir.

Adalet-Yargı hizmetlerine verilen önemin, dolayısıyla bütçe ödeneklerinden ayrılan payın dönem başından dönem sonuna doğru giderek azalmakta olduğu, on yıllık dönem incelemelerinde vurgulanmaktadır. Genel hizmet harcamaları da 1960'lı yılların başından itibaren 1970'li yılların başına kadar istikrarlı bir biçimde artmıştır. 1970'li yılların başından 1980'li yılların ortalarına kadar ise azalma eğilimine girmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren tekrar artmaya başlaması ise dikkat çekici bir durum olmaktadır.

İktisatta ve genel olarak deneysel olmayan verilere dayanarak istatistiksel araştırma yapılan disiplinlerde, nedensellik ilişkisinin saptanıp saptanamıyacağı konusu, zaman zaman tartışılmaktadır. Bu saptama istatistiksel yöntemlerle yapılacağına göre, nedenselliğin test edilebilir bir hipotez olarak ifade edilmesi gerekmektedir. Granger

tarafından başlatılan çalışmalar ve geliştirilen test yöntemi ile iki ya da daha çok değişken arasında önce, bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Böyle bir ilişkinin saptanması halinde de ilişkinin yönü belirlenebilmektedir. Nedenselliğin değişkenlerden birinden diğerine, ya da her iki değişkenden diğerine doğru olması sözkonusu olabileceği gibi, bu ilişkinin anlık olması da mümkündür. Anlık nedensel ilişkide neden olan değişkenin şimdiki değerleri de modelde yer almaktadır.

Çalışmamızda, Türkiye için KH ile GSMH arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmaya yönelik testin sonuçları, incelenen 1963-1993 döneminde, KH'dan GSMH'ya doğru Granger tipi bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişkinin anlık çıkması ise, KH'nın şimdiki değerlerinin GSMH'yı etkilediğini ve bu etkinin gecikmeli değerlerle sürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, incelenen dönemde KH Türkiye'de önemli bir politika aracı durumundadır.

Wagner Yasasının geçerli olup olmadığını test etmeye yönelik olarak da çeşitli modeller geliştirilmiştir. Ayrıntıları Bölüm:3'de açıklanan bu modellerde, modelin öngörüsüne bağlı olarak, bağımlı ve bağımsız değişkenler, ya doğrudan ya da çeşitli oransal değerleriyle kullanılmaktadır. Bu çalışmada testi gerçekleştirilen modeller, Geleneksel Peacock-Wiseman Modeli, Goffman ve Mahar Modeli, Musgrave Modeli, Gupta Michas Modeli ve Peacock-Wiseman Oransal Modeli olmuştur.

Geleneksel Peacock-Wiseman Modelinde, KH, GSYİH'nın fonksiyonu, Goffman ve Mahar Modelinde KH, kişi başına GSYİH'nın fonksiyonu, Musgrave Modelinde KH/GSYİH oranı, kişi başına GSYİH'nın fonksiyonu, Gupta ve Michas Modelinde kişi başına KH, kişi başına GSYİH'nın fonksiyonu ve Peacock-Wiseman Oransal Modelinde de KH/GSYİH oranı, GSYİH'nın fonksiyonu olarak kabul

edilmiştir. Test sonuçlarına göre Wagner Yasasının geçerli olması için ise, bağımlı değişkenin bağımsız değişkene göre esnekliğinin birden büyük olması gerekmektedir.

Çalışmamızda yapılan testlerle (Geleneksel Peacock-Wiseman, Pryor, Goffman-Mahar, Gupta-Michas ile Peacock-Wiseman Oransal Modelleri test edilmiştir) ortaya çıkan bulgulara göre, incelenen dönem için Türkiye'de Wagner Yasasının geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 5-1). Yasanın geçerli olması halinde, KH'ları içsel değişken olacak ve model tarafından belirlenecektir. Yani, GSMH'daki (ya da GSYİH) değişikliklere diğer faktörler yanında kamu harcamaları da neden olacaktır. Oysa Keynesyen makroekonomik bir modelde, KH dışsal olarak kabul edilmekte ve GSMH, KH tarafından etkilenmektedir. Bu da KH'yı önemli bir politika aracı haline getirmektedir.

Türkiye'de 1963-1993 dönemine ilişkin olarak, kamu harcamalarının önemini araştırmak için test edilen farklı modellerin sonuçları birbiriyle uyumlu çıkmıştır. Türkiye için, Wagner Yasasının geçerli olmadığı sonucu ile Ram'ın iki sektörlü üretim fonksiyonu modelinin testinden elde edilen, kamu harcamalarında büyüme yönlü ilişki olduğu sonucu ve KH'dan GSMH'ya doğru Granger tipi anlamlı nedensellik ilişkisinin, bir biriyle uyumlu olmaları, incelenen dönemde KH ile GSMH'nın Keynesyen bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Bu, Keynesyen teoride olduğu gibi, KH'nın, kısa dönem efektif talep yetersizliklerini aşmak ve ekonomiyi genişletici etkide bulunmak için kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada KH'nın sadece harcama yönü üzerinde durulmuştur. KH'nın sürekli olarak artıp artmadığı ya da KH'nın GSMH ve büyüme üzerindeki etkisinin bilinmesi önemlidir. Nitekim, Ram'ın modelinin sonucuna göre Türkiye'de KH arttıkça ekonomi de büyümektedir. Yine aynı şekilde çalışmamızda, KH ile GSMH arasında Keynesyen bir ilişki

saptanmıştır. Dolayısıyla KH'nın artması GSMH'yi da artıracaktır. Bu bulgulara bakarak ekonominin büyümesi için KH'nın artırılmasının yeterli olacağı gibi bir sonuca varmak mümkün gibi görünmektedir.

Oysa, KH'nın bir de finansman yönü vardır. KH'nın hukuki dayanağı Bütçe Yasasıdır. Bu yasada devletin harcamaları ve bunun finansmanı için gerekli olan olağan gelirler belirtilir. Devletin olağan gelirleri, vergiler, vergidışı normal gelirler, özel gelirler ve fonlardır (Önder, 1993:30). Olağan gelirlerin KH'yi karşılamaması durumunda ise, bütçe açıkları meydana gelir. Bu açıkların finansman yöntemleri ise, dış ve iç borçlanma ve monetizasyondur. Dış borçlanma, borcun tutarı, vadesi, faiz yükü ve bu borç kullanılırken gerçekleştirilen emisyonun hacmi ile dış borç kullanılan sektörlerin niteliği, genel fiyat düzeyinde etkili olmaktadır. Aynı şekilde, iç borçlanmanın borç tutarına bağlı olarak, faiz oranında yol açacağı değişiklikler nedeniyle, reel ve finansal sektörlerin etkilenmesi sonucunda dolaylı ve dolaysız olarak genel fiyat düzeyi etkilenmektedir (Sönmez, 1993:157).

İç borçlanmanın Merkez Bankasından yapılan kısmı, para arzının genişlemesine neden olarak, fiyatların artmasına yol açarken, faiz oranlarının da reel olarak gerilemesi sonucunu doğurur. Merkez bankası dışında yapılan iç borçlanma ise iç finans sektöründen, özellikle de bankalardan gerçekleştirilmektedir. İç borçlanmanın, iç tasarruflardan karşılanan kısmı için ise, iki ayrı teorik yaklaşım söz konusudur.

Keynesyen teoriye göre, hazine bonolarının sermaye piyasasında işlem görmesi, özel yatırımlara gidecek fonların kamu sektörüne çekilmesi anlamına gelmektedir. Devlet sermaye piyasasında faizlerin yükselmesine de neden olabilecek biçimde, piyasadan fon çekmeye çalışır. Böylece yükselen faizler karşısında, uyarılmış yatırımlar gerileyerek, milli gelir düzeyini düşürür. Kovma etkisi (crowding-out

effect) olarak bilinen bu etki, kamu sektörü lehine özel yatırımların geriletilmesi anlamına gelmektedir (Önder, 1993:40).

İkinci görüş, devletin sermaye piyasasında yoğun talepçi olarak yer almasının, aslında tasarrufları artıracığı ve “crowding-out” etkisi yaratmayacağıdır. Ricardocu Denklik olarak bilinen ve Robert Barro tarafından yeniden ortaya atılan bu görüşe göre, açık finansmanı karşısında bireyler, zamanlar arası dengeyi sağlayabilecek biçimde tasarruflarını artırırlar. Bireyler, ileride bu borcun faizi ile birlikte geri ödeneceğini bildiklerinden, ödeme anında zor durumda kalmamak için, şimdiki tasarruflarını yükseltirler. Bu işlem sırasında araç olarak da hazine bonosu kullanılır (Önder, 1993:40).

Türkiye için Ricardocu Denklik hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmaya yönelik çalışmada (Ulutürk, 1996), iç borç stoğu/GSMH oranı ile üç aylık devlet iç borçlanma senetleri faiz oranının, toplam hisse senedi fiyatlarında değişikliğe neden olup olmadığı incelenmiş, sonuç olarak, Ricardocu Denklik Hipotezi reddedilememiştir. Bu sonuç, maliye politikası araçlarının hisse senetlerinin fiyatlarının belirlenmesinde önemli bir rolü olmadığını göstermektedir. Aynı çalışmada, para arzının ise, hisse senetleri fiyatlarının belirlenmesinde önemli bir rolü olduğu sonucuna varılmıştır.

Çağdaş ekonomilerde pek az devlet, harcamalarını olağan gelirleri düzeyinde tutmaktadır. Bu ekonomilerde kamu kesimi genellikle açık veren bir birim şekline dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir çok ülkede uygulanan Keynesyen politikalar sonucu, kamu harcamaları ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde araç olarak kullanıldığından, kamu açıkları sürekli olarak yükselmiştir. Refah devleti anlayışıyla KH sürekli olarak artarken, KH'nın kamu gelirlerini aşması da doğal karşılanmıştır. 1970'li yıllarda Keynesyen anlayışı eleştiren, liberal parasalcı politikaların güncellik kazanması ve

uygulanmaya başlanması, kamu kesimi açıklarını daha da artırmıştır. Teorik olarak kamu kesimine ve KH'na karşı olan bu görüş, kamu kesiminin küçültülmesini öngörmektedir. Bunun için de öncelikle kamu gelirleri azaltılmalı, böylece özel kesimin kullanacağı fon ve etki alanı genişletilmelidir. Bunun doğal sonucu olarak da, kamu gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan vergiler azaltılmıştır. Ancak, kamu harcamaları öngörüldüğü gibi azalmamıştır. Tersine, kamu açıkları daha da artarak devam etmiştir. Nitekim, Türkiye'de kamu açıklarının nedeni ise, 1980 öncesinde ve sonrasında farklı bir seyir izlemiştir. 1980 öncesinde daha çok KİT açıklarından kaynaklanan kamu kesimi açıkları, 1980 sonrasında, bu açıkların da önemini korumasının yanında Konsolide Bütçe açıklarından kaynaklanmaya başlanmıştır (Ulutürk, 1996:73-74).

Görüldüğü gibi, KH'nın sadece harcama yönünden ele alınarak incelenmesi kamu kesiminin ekonomi üzerindeki etkisinin belirlenmesinde tekbaşına yeterli olmamaktadır. KH incelenirken bunların açıklara yol açıp açmadığının ve eğer açık varsa, bunun nasıl finanse edildiğinin de gözönünde bulundurulması gerekmektedir. Bu çalışmamızın bulgularının değerlendirilirken, kamu gelirleri yönünü inceleyen başka çalışmaların sonuçlarının da gözönünde bulundurulması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

ABIZADEH, Sohrab, ve J.GRAY

1985 "Wagner's Law: A Flooded Time-Series, Cross-Section Comparison." *National Tax Journal*, 38, 209-218.

ADEDEJI, Adebaye

1995 "An Alternative for Affrica."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 126-139.

ADELMAN, I. ve S., ROBINSON

1978 *Income Distribution Policy in Developing Countries: A Case Study of Koreo*. Stanford University Press, Stanford, CA.

1988 "Macroeconomic Adjustment and Income Distribution: Alternative Models Applied to Two Economies." *Journal of Development Economics*, July 29/1:23-44.

ADELMEN, I. VE DİĞERLERİ

1988 "A Comparison of Rwo Models for Income Distribution Planning." *Journal of Policy Modelling*, 1:37-82.

AFXENTIOU, P.C.

1982 "Economic Development and the Public Sector: An Evaluation." *Atlantic Economic Journal*, 10:32-38.

AHMED, Shagil

- 1986 "Temporary and Permanent Government Spending In An Open Economy; Some Evidence For The United Kingdom." *Journal of Monetary Economics*, 17, 197-224.

AHSAN, S.M., A.C.C. KWAM ve B.S. SAHNI

- 1989 "Causality Between Government Consumption Expenditure and National Income: OECD Countries." *Pubic Finance*, 44/2:204-224.

- 1992 "Public Expenditure and National Income Causality: Further Evidance on the Role of Ommited Variables." *Southern Economic Journal*, January:623-634.

AKALIN, Güneri

- 1993 "Türkiye'de Bütçe Harcamalarının Genel Bir Değerlendirmesi." *IX: Türkiye Maliye Sempozyumu; Türkiye'de Bütçe Harcamaları*, Silifke:209-222.

ALESSIE, R.J.M. ve A. KAPTEYN

- 1988 "Preference Formation, Incomes and the Distribution of Walfare." *Journal of Behavioral Economics*, Spring 17/1:77-96.

ANDERSON, William, M.S. WALLECE ve J.T. WARNER

- 1986 "Government Spending and Taxxation: What Causes What?" *Southern Economic Journal*, January:630-639.

ARASIL, Ömer

- 1993 "Türkiye'de Bütçe Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri." *IX: Türkiye Maliye Sempozyumu; Türkiye'de Bütçe Harcamaları*, Silifke: 95-112.

ARIN, Tülay

- 1993 "Refah Devleti: Bir Analiz Çerçevesi." *IX: Türkiye Maliye Sempozyumu; Türkiye 'de Bütçe Harcamaları*, Silifke: 55-74.

ARMIJO, L.E., T.J. BIEVSTEKER VE A.F. LOWENTHAL

- 1995 "The Problems of Simultaneous Transitions."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 226-240.

ASCHAUER, Davig Alan

- 1989 "Is Public Expenditure Productive?" *Journal of Monetary Economics*, 23:177-200.

ASLUND, Anders

- 1995 "The Case for Rasdical Reform."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 74-85.

ATAÇ, Beyhan ve E. ATAÇ

- 1992 "Türkiye'de 1964-1991 Döneminde Ekonomik Açıdan Kamu Harcamaları Bileşiminin Analizi." 3. *İzmir İktisat Kongresi Tebliğler*, Cilt 3, 31-58.

- 1993 "Türkiye'de 1963-1991 Döneminde Personel, Eğitim, Sağlık ve Savunma Harcamalarının Analizi." *IX: Türkiye Maliye Sempozyumu; Türkiye 'de Bütçe Harcamaları*, Silifke: 15-54.

BAFFES, John ve A. SHAH

- 1994 "Causality and Comovement Between Taxes and Expenditures: Historical Evidence From Argentina, Brazil and Mexico." *Journal of Development Economics*, 44:311-331.

BALCENOWICZ, Leszek

- 1995 "Undersyanding Postcommunist Transitions."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 86-100.

BALNCHARD, O.J. ve S. FISCHER

- 1989 *Lectures on Macroeconomics*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.

BANNOCK, G., R. BAXTER VE R. REES

- 1978 *Penguin Dictionary of Economics*. (Ed.) Hamondsworth, Penguin Books.

BARKEY, Henri

- 1995 "Can the Middle East Compete?"

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 167-181.

BASMAN, Robert L.

- 1988 "Causality Tests and Observationally Equivalent Representations of Econometric Models." 39:69-104.

BATINA, Raymond G.

- 1990 "On the Interpretation of the Modified Samuelson Rule for Public Goods in Static Modes With Heterogeneity." *Journal of Public Economics*, 42:125-133.

BECK, Morris

- 1976 "The Expanding Public Sector: Some Contrary Evidence." *National Tax Journal*, 29/1:15-21.

- 1979(a) "Estimating Changes in Real Size of the Public Sector." *Economic Letters*, 11/3:245-249.

- 1979(b) "Public Sector Growth: A Real Perspective." *Public Finance*, 34/3:313-343.

- 1981 *Government Spending Trends and Issues*, Praeger, New York.

- 1985 "Public Expenditure, Relative Prices and Resource Allocation." *Public Finance*, 40/1:17-34.

BELADI, H. ve K.S. LYON

- 1989 "Government Expenditures and the Ex-ante Crowding-out Effect: An Examination." *Applied Economics*, October, 21/10:1411-1420.

BENNETT, J.T. ve M.H. JOHNSON

- 1980 *The Political Economy of Federal Economic Growth, 1959-1978*, College Station: Texas A.M. University Press.

BERGSTROM, Theodore

- 1979 "When Does Majority Rule Supply Public Goods Efficiently?" *Scandinavian Journal of Economics*, 2/81:216-226.

BERKSOY, Turgay

- 1993 "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Finansmanı." IX: *Türkiye Maliye Sempozyumu; Türkiye'de Bütçe Harcamaları*, Silifke, 141-155.

BESLEY, T. ve S. COATE

- 1991 "Public Provision of Private Goods and Redistribution of Income." *American Economic Review*, 81/4:979-984.

BESSLER D. A. ve J.L. KLING

- 1984 "A Note on Tests of Granger Causality." *Applied Economics*, 16:355-342.

BEWLEY, Truman

- 1981 "A Critique of Tiebout's theory of Local Public Expenditures." *Econometrica*, 49:713-740.

BHAT, K.S. V. NIRMALA ve B. KAMAIAH

- 1991 "Causality Between Public Expenditure and National Income in India." *Margin*, July-September, 23/4:333-341.

BIRD, Richard M.

- 1970 *The Growth of Government Spending in Canada*, Toronto, Canadian Tax Foundation.

- 1971 "Wagner's Law of Expanding State Activity." *Public Finance*, 26:1-26.

BISWAS, Basudeb ve R. RAM

1986 "Military Expenditures and Economic Growth in Less Developed Countries: An Augmented Model and Further Evidence." *Economic Development and Cultural Change*, 361-372.

BLEANEY, Michael

1976 "Underconsumption Theories"

SAYBAŞILI, Kemal 1993 (Ed.) *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 159-197.

1985 *The Rise and Fall of Keynesian Economics: An Investigation of Its Contribution to Capitalist Development*, MacMillian Publishers Ltd., London.

BOOMS, Bernard H. ve T.W. HU

1970 "Toward a Positive Theory of State and Local Public Expenditures: An Empirical Example." 419-435.

BORATAV, Korkut

1990 *1980'li Yıllarda Gelir Dağılımı: Bir Makro Analiz, Yeniden Dağıtım Mekanizmaları, 1980'li Yıllar ve Politika Alternatifleri*, TÜSES; İstanbul.

BORCHERDING, Thomas E.

1977(a) *Budgets and Bureaucrats: The Source of Government Growth*, Duke University Press, Durham NC.

1977(b) "One Hundred Years of Public Expenditures, 1870-1970."

BORCHERDING, Thomas (ed.) *Budgets and Bureacrats*,
Duke University Press, Durham NC., 145-155.

1977(c) "The Sources Of Growth of Public Expenditures."

BORCHERDING, Thomas (ed.) *Budgets and Bureacrats*,
Duke University Press, Durham NC., 156-165.

1985 "The Causes of Government Expenditure Growth: A Survey
of the U.S. Evidance." *Journal of Public Economics*, 28:359-
382.

BRAINARD, W.C. ve J. TOBIN

1968 "Econometric Models: Their Problems and Usefulness,
Pitfalls in Financial Model Building." *American Economic
Review*, 58/2:99-122.

BRENNAN, G. ve J. BUCHANAN

1977 "Towars a Tax Constitution for Leviathan." *Journal of
Public Economics*, 8:255-273.

1978 "Tax Instruments as Constraints on the Disposition of Public
Revenues." *Journal of Public Economics*, 9:301-318.

BRENNAN, G. ve J.J PINCUS

1983 "Government Expenditure Growth and Resource Allocation:
The Nebulous Connection." *Oxford Economic Paper*,
November, 35/3:351-365.

BRITTAN, S.

1980 "Hayek, the New Right and the Crisis of Social Democracy."
Encounter, January, 345-75.

BRUNO, Michael

1976 "Equality, Complementarity and the Incidence of Public Expenditures." *Journal of Public Economics*, 6:395-407.

1979 "Income Distribution and the Neoklasical Paradigma." *Journal of Development Economics*, 6:3-10.

BUCHANAN J. ve R.E. WAGNER

1977 *Democracy in Deficit: The Political Lessons by Lord Keynes*, Academic Press, New York.

BULUTAY, T.T.,H., ERSEL

1971 *Türkiye'de Gelir Dağılımı*, AÜSBF Yayını, Ankara:No:325.

BULUTOĞLU, Kenan

1981 *Kamu ekonomisine Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

CALLAGHY, Thomas

1995 "Africa: Back to the Future?"

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 140-152.

CAMERON, David R.

1978 "The Expansion of the Public Economy: A Comparative Analysis." *The American Political Science Review*, 72:1243-1261.

CAMPBELL, D.E. ve M. TRUCHON

1988 "Boundary Optima and Theory of Public Goods Supply." *Journal of Public Economics*, 35/2:241-249.

CARR, Jack L.

- 1989 "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time -Series Data: Comment." *The American Economic Review*, 7/1:267-271.

CASLIN, Tery,

- 1993 "Devlet ve Ekonomi." (Ed.)

AKGÜN, Mansur SAYBAŞILI, Kemal (Çev.) 1993
Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 290-316.

CHAN, S., C. CLARK ve D. DAVIS

- 1990 "State Entrepreneurship, Foreign Investment, Export Expansion and Economic Growth: Granger Causality in Taiwan's Development." *Journal of Conflict Resolution*, 34/1:102-129.

CHIANG, A.C.

- 1984 *Fundamental Methods of Mathematical Economics*, McGraw Hill, London.

CHICONIE, D.L., N. WALREZ ve S.C. DELLER

- 1989 "Representative U.S. Direct Democracy and Government Spending in a Median Voter Model." *Public Finance*, 44/2:225-236.

CHOWDHURY, Abdur R.

- 1987 "Are Causal Relationships Sensitive to Causality Tests?" *Applied Economics*, 19: 459-65.

CITRIN, Jack

1979 "Do People Want Something for Nothing: Public Opinion on Taxes and Government Spending." *National Tax Journal*, June 32:113-129.

CONWAY, R.K., P.A. B. SWAMY, J.F. YARAGIDA ve P. MUEHLER

1984 "The Impossibility of Causality Testing." *Agricultural Economic Research*, Summer:1-19.

CORNES, R. ve SANDLER T.

1989 "Public Goods, Growth and Welfare." *Social Choice Welfare*, July 6/3:243-251.

COTTRELL, A.F. ve W.A. Jr. DARTY

1988 "Marx, Malthus and Wages." *History of Political Economics*, Summer 20/2:173-190.

COURANT, P., G. EDWARD ve R. DANIEL

"Why Voters Support Tax Limitation Amendments: The Michigan Case." *National Tax Journal*, March, 33/1:1-20.

COVEY, T. ve D. A. Bessler

1992 "Testing for Granger's Full Causality," *The Review of Economics and Statistics*, 146-53.

CROWLEY, Ronald W.

1971 "Long Saving in the Role of Government: An Analysis of Wars and Government Expenditures in Western Europe Since the Eleventh Century." *Public Finance*, 26/1:27-43.

CULLIS, J.G. ve P.R. JONES

1984 "The Economic Theory of Bureaucracy, X-Inefficiency and Wagner's Law: A Note." *Public Finance*, 39/2:191-201.

1992 *Public Finance and Public Choice: analitical perspectives*, McGraw-Hill, London.

DAVIS, Jeffrey

1976 "The Determination of Government Expenditure for Short-term Forecasting and Policy Simulation Models." *Journal of Public Economics*, 6/273-293.

DAVIDSON , R. ve J.G. MACKINNON

1981 "Several Tests for Model Specification in the Presence of Alternative Hypotheses." *Econometrica*, 49/3:781-793.

DEDEOĞLU, Emin

1993 "Hazine ve Kamu Harcamaları." *IX: Türkiye Maliye Sempozyumu; Türkiye 'de Bütçe Harcamaları*, Silifke:225-235.

DELORME, C.D., P.A. CARTWRIGHT ve E. KESPOHL

1988 "The Effects of Temporal Aggregation on the Test of Wagner's Law." *Public Finance*, 43/3:373-387.

DERVİŞ, K. ve S. ROBINSON

1980 "The Sources and Structure of Inequality in Turkey (1950-73), ÖZBUDUN, E. Ve A. ULUCAN (ed.) *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York: Holmes and Meier.

DESAI, Padma

- 1995 "*Beyond Shock Therapy.*" DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 101-111.

DIAMOND, J.

- 1989 "A Note on the Public Choice Approach to the Growth in Government Expenditure." *Pubic Finance*, 17/4:445-461.

DIAMOND, L. ve M.F. PLATTNER

- 1995 *Economic Reform and Democracy*, The John Hopkins University Press, London.

DIAMOND, P.A. ve D.L. FADDER

- 1974 "Some Uses of the Expenditure Function in Public Finance." *Journal of Public Economics*, 3/3-21.

DICKEY, D.A. ve W.A. FULLER

- 1981 "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With a Unit Root." *Econometrica*, 49/4:1057-1067.

DOUGLASS, William A.

- 1995 "*Workers and Economic Adjustment.*"

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 197-210.

DOWNS, Anthony

- 1957 *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Raw, New York.

- 1960 "Why the Government Budget is Small in a Democracy."
World Politics, 12:45-55.

DUDLEY, L. ve C. MONTMARQUETTE

- 1988 "A Disequilibrium Model of Public Spending." *Economic Letters*, 26:165-168.
- 1992 "Is Public Spending Determined by Voter Choice or Fiscal Capacity?" *The Review of Economics and Statistics*, 522-529.

EBERTS, R.W. ve T.J. TIMOTHY

- 1988 "Can Competition Among Local Governments Constrain Government Spending?" *Economic Review* (Federal Reserve Bank of Cleveland), 1:2-9.

ENGINEER, Merwan

- 1989 "Taxes, Public Goods and The Ruling Class: An Exploration of the Territory Between Brennan and Buchanan's Leviathan and Conventional Public Finance." *Public Finance*, 44/1:19-30.

FEDER, Gershon

- 1982 "On Exports and Economic Growth" *Journal of Development Economics*, 12:59-73.

FORBES, K.F. ve E.M. ZAMPELLI

- 1989 "Is Leviathan a Mythical Beast?" *The American Economic Review*, 79/3:568-577.

FRIEDMAN, B.M.

- 1988 "Lessons on Monetary Policy from the 1980s." *Journal of Economic Perspectives*, Summer 2/3:51-72.

FRIEDMAN, M ve R. FRIEDMAN

1980 *Free to Choose*, Harmondsworth, Penguin.

FROYEN, Richard T.

1983 *Macroeconomics: Theories and Policies*, Macmillan
Publishing, New York.

FULLER, Wayne A.

1976 *Introduction to Statistical Time Series*. Wiley, New York.

FULLERTON, Don

1982 "On the Possibility of an Inverse Relationship Between Tax
Rates and Government Revenues." *Journal of Public
Economics*, 19/3-22.

GAHVARI, F.

1989 "The Nature of Government Expenditures and the Shape of
the Laffer Curve. *Journal of Public Economics*, 40(2):251-
260.

GANDHI, P. Ved

1971 "Wagner's Law of Public Expenditure: Do Recent Cross-
Section Studies Confirm It?" *Public Finance*, 26/1:44-55.

GANTI, S. ve B.R. KOLLURI

1979 "Wagner's Law of Public Expenditures: Some Efficient
Results for the United States." *Pubic Finance*,
XXXIV/2:225-233.

GEDDES, Barbara

1995 "Challenging the Conventional Wisdom."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 59-73.

GEWEKE, J., R. MEESE ve W.T. DENT

1983 "Comparing Alternative Tests of Causality in Temporal Systems: Analytic Results and Experimental Evidence." *Journal of Econometrics*, 21/2:161-194.

GOFFMAN, I.J. ve D.J. MAHAR

1971 "The Growth of Public Expenditures in Selected Developing Nations: Six Caribbean Countries 1940-1965." *Public Finance*, 26/1:57-73.

GOFFMAN, Irving J.

1968 "On the empirical Testing of Wgner's Law: A technical Note," *Pubic Finance*, 23, 359-64.

GOULD, Frank

1983 "The Development of Public Expenditures in Western Industrialised Countries: A Comparative Analysis." *Public Finance*, 48/1:38-69.

GOWRY, J.M.

1988 "The Entropj Law and Marxian Value Theory." *Review of Radical Political Economy*, Summer-Fall 20/2-3:34-40.

GRADTEIN, M. ve NITZAN, S.

1990 "Binary Participation and Incremental Provision of Public Goods." *Social Choice Welfare*, 7/2:171-192.

GRAHAM, Carol

1995 "*The Politics of Safety Nets.*"

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 211-225.

GRAMLICH, Edward M.

1988 "Models of Excessive Government Spending: Do the Facts Support the Theories?"

HAVEMAN, Robert H. (Ed.) *Public Finance and Public Employment*, Wayne State University Press, Detroit, 289-308.

GRANGER, Clive W.J.

1969 "Investigating Causal Relations by Econometric Methods," *Econometrica*, July, 37/3, 424-38.

GRANGER, Clive W.J.

1980 "Testing for Causality: A Personal View-point," *Journal of Economic Dynamic and Control*, 2, 329-52.

1988 "Some Recent Developments in a Concept of Causality," *Journal of Econometrics*, 39, 199-211.

GREENWALD, B.C. ve J.E. STIGLITZ

1988 "Examining Alternative Macroeconomic Theories." *Brookings Paper Economic Act. 1:207-260.*

GROLL, S. ve Z.B. ORZEVCH

1987 "Technical Progress and Value in Marx's Theory of the Decline in the Rate of Profit: An Exegetical Approach." *History of Political Economy*, 19/4, 591-613.

GUILKEY, D.K. ve M.K. Salemi

- 1982 "Small Sample Properties of Three Tests for Granger Causality ordering in a Bivariate Stochastic System," *The Review of Economics and Statistics*, 64, 668-80.

GUPTA, Shibshankar P.

- 1967 "Public Expenditure and Economic Growth A Time-Series Analysis." *Public Finance*, 22:423-461.

HAGGAND, S. ve R.R. KAUFMAN

- 1995 "The Challengins of Consolidation."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 1-12.

HARRIS, Donald J.

- 1983 "Accumulation of Capital and the Rate of Profit in Marxian Theory." *Cambridge Journal of Economics*, 7, 311-330.

HAYEK, F.A.

- 1944 *The Rood to Serfdom*, Routledge ve Kegan Paul, London.
- 1960 *The Constitution of Liberty*, Routledge ve Kegan Paul, London.

HAYFORD, M.

- 1990 "Real interest Rates and the Distribution Effects of Unanticipated Inflation." *Journal of Macroeconomics*, Winter 12/1:1-22.

HEAP, Shaun P.H.

1992 *The New Keynesian Macroeconomics*. Edward Elgar Publishing Limited, England.

HEIL, James B.

1991 "The Search for Leviathan Revised." *Public Finance Quarterly*, 19/3:334-346.

HENREKSON, Magnus

1993 "Waner's Law- A Spurious Relationship?" *Public Finance*, 48/2:406-415.

HO, Y.P.

1987 "Endogenous Government Expenditure: A Test of Wagner's Hypothesis for Hong Kong." *International Economic Journal*, 1/3:31-47.

HOLLAND, Paul W.

1986 "Statistics and Causal Inference." *Journal of the American Statistical Association*, 81:945-960.

HOLLIS, C. ve T. SRINIVASAN

1985 (ed.) *Handbook of Development Economics*, Amsterdam.

HOLMES, J.M. ve P.A. Hutton,

1990 "On the Causal Relationship Between Government expenditures and National Income," *The Review of Economics and Statistics*, 87-95.

HOOVER, Kevin D.

1990 *The New Classical Macroeconomics: A Sceptical Inquiry*. Cambridge.

HSIAO, Cheng

- 1981 "Autoregressive Modelling and Money-Income Causality Detection." *Journal of Monetary Economics*, 7:85-106.

INMAN, Robert

- 1982 "Limits on the Size and Growth of Government: The Economic Case for Limits to Government." *American Economic Association Papers and Proceedings*. 45/1:176-173.

IRELAND, N.J.

- 1990 "The Mix of Social and Private Provision of Goods and Services." *Journal of Public Economics*, 43:201-219.

IŞIĞIÇOK, Erkan

- 1994 *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi: Türkiye'de Para Arzı ve Enflasyon Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

JOULFAIAN, D. ve R. MOOKERJEE

- 1990 "The Intertemporal Relationship Between State and Local Government Revenues and Expenditures: Evidence From OECD Countries." *Public Finance*, 45/1:109-117.

KANG, Heejoon

- 1985 "The Effects of Defrending in Granger Causality Tests." *Journal of Business and Economic Statistics*, 3/4:344-349.

KASNAKOĞLU, Z. ve A. KILIÇ

- 1983 "Ankara'da Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler, 1977." *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 10/2.

KAZGAN, Gülten

1984 *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Üçüncü Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KOUTSOYIANNIS, A.

1977 *Ekonometri Kuramı: Ekonometri Yöntemlerinin Tanımına Giriş*,

SENESEN, Ümit, (Çev) Ankara.

KRZYZANIAK, Marian

1983 "The Dynamic Incidence of the Levy on Income Government Expenditures Wasteful." *Public Finance*, 38/3:339-361.

LANDAU, Daniel

1986(a) "Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Ampirical Study for 1960-1980," *Economic Development and Cultural*, October, 35, 35-75.

1986(b) "Government Expenditure and Economic Growth: A Cross-Country Study." *Southern Economic Journal*, 49:783-792.

LAVOIE, Don

1986 "Marx, the Quantity, and the Theory of Value." *History of Political Economy*, 18/1, 155-170.

LEE, D.R. ve R.B. McKENZIE,

1990 "Second Thoughts on the Public-Good Justification for Government Poverty Programs." *Journal of Legal Study*, January 19/1:189-202.

LEWIS, A. ve J. CULLIS

- 1988 "Preferences, Economics and the Economic Psychology of Public Sector Preference Formation." *Journal of Behavioral Economics*, Spring 17/1:19-33.

MACDONALD, R. ve A.E.H. SPEIGHT

- 1989 "Government Expenditure Under Rational Expectation: Some Estimates for the U.K., Canada, Germany and the U.S." *Public Finance*, 44/3:419-436.

MacMAHON, Walter W.

- 1971 "Cyclical Growth of Public Expenditure." *Public Finance*, 26/1:75-105.

MacRAE, C. Duncan

- 1977 "A Political Models of the Business Cycle." *Journal of Public Economics*, 85/2:239263.

MADDALA, G.S. ve A.S. RAO

- 1973 "Tests for Serial Correlation in Regression Models With Lagged Dependent Variables and Serial Correlated Errors." *Econometrica*, 41/4:761-774.

MANN, Arthur J.

- 1980 "Wagner's Law: An Econometric Test For Mexico." *National Tax Journal*, 33/2:189-201.

MAO, C.S.

- 1990 "The Macroeconomic Effect of Government Spending." *Federal Reserve Bank Richmond Economic Review*, September-October, 76/5:27-37.

MARAVALL, J. Maria

1995 "The Myth of the Authoritarian Advantage."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 13-27.

McKINNEY, S.

1984 "Public Good Producers and Spillovers: An Analysis of Duopoly Behavior." *Pubic Finance*, 12/1:97-116.

MELTZER, A.H. ve S.F. RICHARD

1981 "A Rational Theory of the Size of Government," *Journal of Political Economy*, 89, October, 914-27.

MICHAS, N.A.

1975 "Wagner's Law of Public Expenditures: What is the Appropriate Measurement for a Valid Test?," *Pubic Finance*, 30/1, 77-85.

MILLER, S.M. ve F.S. RUSSEK

1990 "Co-Integration and Error-Correction Models: The Temporal Causality Between Government Taxes and Spending," *Southern Economic Journal*, 6:45-55.

MOSS, William G.

1976 "Some Uses of the Expenditure Function in Public Finance," *Journal of Public Economics*, 5:373-9.

MUNRO, Alistairs

1991 "The Optimal Public Provision of Private Goods." *Journal of Public Economics*, 44:239-261.

MURTHY, N.R. Vasudeva

- 1993 "Further Evidence of Wagner's Law for Mexico: An Application of Cointegration Analysis", *Public Finance*, 48/1, 92-6.

MUSGRAVE R. ve A.R. PEACOCK

- 1958 (ed.) *Classics in the Theory of Public Finance*, MacMillian, London.

MUSGRAVE, Richard A.

- 1969 *Fiscal Systems*, New Haven: Yale University Press.

- 1981 "Leviathan Cometh Or Does He?"

H. LADD ve T.N. TIDEMAN (ed.) *Tax and Expenditure Limitations*, COUPE Papers on Public Economics 5, Washington, The Urban Institute, 77.

NADAROĞLU, Halil

- 1983 *Kamu Maliyesi Teorisi*, Met-Er Matbaası, Istanbul.

NAGARAJAN, P.

- 1993 "Displacement Effect in Government Spending in Sweden: A Reexamination", *Public Finance*, 38/1, 156-62.

NAGARAJAN, P. ve A. SPEARS

- 1989 "No Causality Between Government Expenditure and Economic Growth: A Comment", *Public Finance*, 44:1, 134-8.

- 1990 "An Econometric Test of Wagner's Law for Mexico: A Re-examination," *Public Finance*, 45:1, 165-68.

NAIM, Moises

1995 "*Latin America: The Second Stage of Reform.*"

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 28-44.

NEGISHI, Takashi

1989 *The History of Economic theory*. Elsevier Science Publishers, Amsterdam.

NELSON, John

1995 "*Linkages Between Politics and Economics.*"

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 45-58.

NELSON, Michael A.

1987 "Search for Leviathan: Comment and Extension", *American Economic Review*, 77, 198-204.

NITZAN, S. ve R.E. ROMANO

1990 "Private Provision of a Discrete Public Good with Uncertain Cost." *Journal of Public Economics*, 42:357-370.

NORDHAUS, William D.

1975 "The Political Business Cycle." *Review of Economic Studies*, 42:160-190.

O'CONNOR, J.

1973 *The Fiscal Crisis of State*, St. Martins Press, New York.

OATES, Wallace E.

1985 "Searching for Leviathan: An Emprical Study", *American Economic Review*, 75/4, September, 748-57.

1989 "Searching for Leviathan: A Reply and Some Further Reflections", *The American Economic Review*, 79/3, June, 578-83.

OLSON Mancur

1973 "Evaluating Performance in the Public Sector."

MOSS, M (ed.) *The Measurement of Economic and Social Performance*, Columbia Universiry Press, New York and London 38.

ÖNDER, İ., O. TÜREL, N. EKİNCİ ve C. SOMEL

1993 *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*, Tarih Vakfı, İstanbul.

ÖNDER, İzzettin

1974 *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

1983 "Bölgesel Dengesizlik Ortamında Yerel İdarelerin Mali Muhtariyeti Problemi." *Prof.Dr. Fadıl Hakkı Sur'un Anısına Armağan*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.

ÖNER, Erdoğan

1993 "Türkiye'de Bütçe Harcamalarının Genel Bir Değerlendirilmesi." *IX: Türkiye Maliye Sempozyumu; Türkiye'de Bütçe Harcamaları*, Silifke:237-280.

OPLER, T:C:

- 1988 "The Effect of Inflationary Pressure on Government Expenditure," *Economic Letters*, 28/4:331-334.

OYAN, O. ve A.R. AYDIN

- 1987 *İstikrar Programından Fon Ekonomisine*, Teori Yayınları Verso A.Ş., Ankara.
- 1991 *Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları*, Adım Yayıncılık, Ankara.

ÖZBUDUN, E. Ve A. ULUCAN

- 1980 *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York: Holmes and Meier.

PACINO, Carlo

- 1980 "Marx's Analysis of the Relationship Between the Rate of Interest and the Rate of Profits." *Cambridge Journal of Economics*, 4:363-378.

PANTALEONI, Maffeo

- 1958 "Contribution to the Theory of the Distribution of Public Expenditure",
- MUSGRAVE R. ve A.R. PEACOCK 1958 (ed.)
Classics in the Theory of Public Finance, MacMillian, London, 16-27

PATSOURATIS, Vassilis

- 1990 "Fiscal Decentralization in teh EEC Countries", *Pubic Finance*, 45/3:423-39.

PAULY, Mark V.

- 1976 "A Model of Local Government Expenditure and Tax Capitalization", *Journal of Public Economics*, 6:231-42.

PEACOCK A. ve J. WISEMAN

- 1967 *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, (2nd ed.), Allen and Unwin, London.

PEI, Minxin

- 1995 "The Puzzle of East Asia Exceptionalism."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 112-125.

PINDYCK, S.R. ve D.L. RUBINFELD

- 1991 *Econometric Models and Economic Forecasts*, McGraw-Hill, Singapore.

PLUTA, J.E.

- 1979 "Wagner's Law, Public Sector Patterns and Growth of Public Enterprises in Taiwan." 7/1:25-46.

PORTA, P. Luigi

- 1986 "Understanding the Significance of Piero Sraffa's Standard Commodity: a note on Marxian notation of surplus." *History of Political Economy*, 18/3:443-461.

POTESTIO, P.

- 1989 "Real Wages and Employment: Some Macroeconomic Models Compared." *Economic Notes*, 3:299-313.

PRUD'HOMME, Remy

- 1991 "Decentralization", in *Fiscal Relation Between Local and Central Governments, Marmara University, 7th Symposium on Public Finance in Turkey*, 186-206.

PRYOR, Frederic L.

- 1965 "East and West German Governmental Expenditures," *Public Finance*, XX/3-4:300-359.
- 1968 *Public Expenditure in Communist and Capitalist Nations*, George Allen and Unwin, London.

RAM, Rati

- 1985 "Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence", *Economic Development and Cultural*, 415-25.
- 1986(a) "Comparing Evidence on Wagner's Hypothesis from Conventional and "Real" Data", *Economic Letters*, 20:259-62.
- 1986(b) "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-section and Time-series Data", *The American Economic Review*, March, 76/1:191-203.
- 1986(c) "Causality Between Income and Government Expenditure: A Broad International Perspective." *Public Finance*, 41/3:393-414.
- 1987 "Wagner's Hypothesis in Time-series and Cross-section Perspective: Evidence from "Real Data for 115 Countries", *The Review of Economics and Statistics*, 69:194-204.

1988(a) "Additional Evidence on Causality Between Government Revenue and Government Expenditure," *Southern Economic Journal*, January, 763-69.

1988(b) "A Multicountry Perspective on Causality Between Government Revenue and Government Expenditure", *Public Finance*, 43/2:261-9.

1989 "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-section and Time-series Data: Reply", *American Economic Review*, 79/1, March, :281-84.

RAO, V.V. Bhanoji

1989 "Government Size and economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-section and Time-series Data:Command", *American Economic Review*, 79/1:272-80.

RAPOPORT, A. ve G. BORNSTEIN G.

1989 "Solving Public Goods Problems in Competition Between Equal and Unequal Size Groups." *Journal of Conflict Resolution*, September 33/3:460-479.

ROBERTS, D.L. ve S. Nord

1985 "Cousality Tests and Funtional Form Sensivity." *Appliad Economics*, 17:135-141.

ROBINSON, S.

1986 *Multisectoral Models of Developing Countries: A Survey, Working Paper No:401, Department of Egricultural and Resource Economics, University of California, Berkeley (A).*

ROWLEY, C.K.

1979 *Liberalizm and Collective Choice*, National Westminster Bank Quarterly Review May.

SAHNI, B.S. ve B. SINGH

1984(a) "On the Causality Directions Between National Income and Government Expenditure in Canada," *Pubic Finance*, 39/3, 359-93.

1984(b) "Causality Between Public Expenditure and National Income." *The Review of Economic and Statistics*, 66:630-644.

SAMUELSON, P.A.,

1954 "The Pure Theory of Public Expenditure." *The Review of Economics and Statistics*, 36:387-389.

SAYBAŞILI, Kemal

1993 (Ed.) *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

SCHWAB, R. ve W.A. OATES

1991 "Community Composition and the Provision of Local Public Goods." *Journal of Public Economics*, 44:217-237.

SCHWERT, G. William

1989 "Tests for Unit Roots: A Monte Carlo Investigation." *Journal of Business and Economic Statistics*, April:147-159.

SELVER, Korkut

1963 *Türkiye'de Gelir Dağılımı Konusunda Yapılmış Araştırmalar*, DPT Sosyal Planlama Dairesi, Ankara.

SINGH, Balvir ve Balvir S. SAHNI

1984 "Causalit Between Public Expenditure and National Income,"
The Review of Economics and Statistics, 66:630-644.

1986 "Patterns and Directions of Causality Between Government
Expenditure and National Income in the United States."
Journal of Quantitative Economics, 2:291-308.

SOLANO, Paul L.

1983 "Institutional Explanations of Public Expenditures Among
High Income Democracies", *Pubic Finance*, 48/3, 440-57.

SOLUS, G.P. VE DİĞERLERİ

1979 *Economie Politique du Socialisme*, 1967(Çev. Müzaffer S.
Kabagil), Sol Yayınları, Ankara.

SÖNMEZ, Sinan

1987 *Kamu Ekonomisi Teorisi: Kamu Harcamalarında Etkinlik
Arayışı*, Teori, Ankara.

1993 "Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Enflasyon." *IX: Türkiye
Maliye Sempozyumu; Türkiye 'de Bütçe Harcamaları*,
Silifke:157-183.

SOUJA, Tatsuyoshi

1990 "Boundary Optima nad the Theory of Public Goods Supply:
A Commend." *Journal of Public Economics*, 42:213-217.

SOUNDERS, P.

1985 "Public Expenditure and Economic Performance in OECD
Countries." *Journal of Public Policy*, 5:1-21.

STEWART, Michael

1972(a)"Keynesci İktisat Öğretisi"

SAYBAŞILI, Kemal 1993 (Ed.) *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 53-87..

1972(b)"Klasik İktisat Öğretisi"

SAYBAŞILI, Kemal 1993 (Ed.) *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 27-52.

1980 *Keynes Devrimi*

BALTACIGİL, Asım (Çev.), Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.

STIGLITZ, J.E.

1988 *Kamu Kesimi Ekonomisi*, İkinci baskı, New York

BATIREL, Ömer Faruk, (Çev.), İstanbul, 1994

STOCK, J. ve M.W. WATSON

1986 "Does GNP Have a Unit Root," *Econometric Letters*, January: 147-51.

SULLIVAN, John D.

1995 "Democratization and Business Interests."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform and Democracy*, London: The John Hopkins University Press, 182-196.

SUPPES, Patrick

1970 *A Probabilistic Theory of Causality*, Amsterdam: North-Holland.

TAYLOR, L. ve F.G. LYSY

- 1979 "Vanishing Income Redistributions: Keynesian Clues About Model Surprises in the Short-run." *Journal of Development Economics*, 6:11-29.

THORNTON, Daniel ve D.S. BATTEN

- 1985 "Lag-Length Selection and Tests of Granger Causality Between Money and Income", *Journal Of Money Credit And Banking*, 17, 164-78.

TIEBOUT, Charles

- 1956 "A Pure Theory of Local Expenditures." *Journal of Political Economy*, 64/5:416-424.

TULLOCK, Gordon

- 1959 "Problems of Majority Voting." *Journal of Political Economy*, 67:571-579.

TÜSİAD

- 1986 *Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi.*

- 1995 *21. Yüzyıl İçin Yeni Bir Devlet Modeline Doğru: Optimal Devlet, Kamu Ekonomisinin ve Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Küçültülmesine Yönelik Öneriler.* İstanbul.

ULUĞBAY, Hikmet

- 1990 "Çözüm: Kamuyu Küçültmekte mi Yoksa Etkinleştirmekte mi?", *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, 6/2:40-73.

ULUTÜRK, Zeliha

- 1996 *Türkiye'de İçborçların Sermaye Piyasasına Etkileri*,
(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi,
Ankara.

van de WALLE, Nicholas

- 1995 "Crisis nad Opportunity in Africa."

DIAMOND, L. , M.F. PLATTNER (Ed.) *Economic Reform
and Democracy*, London: The John Hopkins University Press,
153-166.

van RAAIJ, W.F.

- 1989 "Economic News, Expectations and Macro-economic
Behaviour." *Journal of Economic Psych*, 10/4:473-493.

VATTER, H.G. ve J.F. WALKER

- 1986 "Real Public Sector Employment Growth, Wagner's Law and
Economic Growth in the United States", *Pubic Finance*,
41/1:116-37.

von FURSTENBERG, G., R. GREEN ve J. JONG

- 1986 "Tax and Spend or Spend and Tax?" *The Review of
Economics and Statistics*, 179-188.

WADE, Robert

- 1990 *Governing the Market: Economic Theory and the Role of
Government in East Asian Industrization*, Pirinceton
University Press, New Jevsey.

WAGNER, Adolf

- 1958 "The Nature of the Fiscal Economy"

MUSGRAVE R. ve A.R. PEACOCK 1958 (ed.)
Classics in the Theory of Public Finance, MacMillian,
 London, 16-27

WASHIDA, T.

1988 "Reconstruction of the Generalized Fundamental Marxian
 Theorem." *Economic Study Quarterly*, September 39/3:277-
 283.

WEST, E.G.

1991 "Secular Cost Changes and the Size of Government: Towards
 a Generalized Theory." *Journal of Public Economics*,
 45/3:363-381.

WEST, E.G. ve G.CORKE

1980 "Tax Constraints on Leviathan: Some Second Thoughts on the
 Constitutional Choice Calculus", *Journal of Public
 Economics*, 13:395-401.

WILDAVSKY, Aaron

1974 *The Politics of the Budgetary Process*. Little Brown, Boston.

1975 *Budgeting: A Comparative Theory of Budgetary Process*,
 Little Brown, Boston.

WORLD BANK

1990 *World Development Report 1990: Poverty*, Washington DC.

YASER, B.S. ve T.R. T. RAJAN

1985 "Share of Government in Gross National Product: Cross-
 section and Time-series Analysis, 1950-1982", *METU Studies
 in Development*, 12/1-2:107-18.

YILDIRIM, Refia

1994(a)(ed.) *Türkiye'de Bütçe Harcamaları*, IX Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu, Silifke.

1994(b)“Türkiye’de Gayri Safi Milli Hasıla ile Kamu Harcamaları Arasında Nedensellik İlişkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9/1:25-40.

ZAX, Jeffrey S.

1989 “Is There a Leviathan in Your Neighborhood”, *American Economic Review*, 79/3, June:560-7.

ZELLNER, Arnold

1979 “Causality and Econometrics.”

BRUNNER, K. ve A.H. MELTZER (ed.) *Three Aspects of Policy and Policy Making: Knowledge, Data and Institutions*, Cornege Rochester Conference Series on Public Policy, Amsterdam, Holland.

1988 “Causality and Causal Laws in Economics”, *Journal of Econometrics*, 39:7-21.

ZIRAM, O.

1991 “Wagner’s Law, Optimal Size of Government and Convergence Hypothesis.” *Atlantic Economic Journal*, 19/1:91-99.

ZUBRITSKI, Y.VE DİĞERLERİ

1978 *Kapitalist Toplum*,

BELLİ,Sevim, (çev), Sol Yayınları, Ankara.